

HET PROJECT PEELO
HET ONDERZOEK VAN HET KLEUVENVELD (1983, 1984), HET BURCHTTERREIN (1980) EN HET
NIJLAND (1980)
MET ENIGE KANTTEKENINGEN BIJ DE RESULTATEN VAN HET PROJECT*

P.B. KOOI
Vakgroep Archeologie, Groningen, Netherlands

ABSTRACT: In this third paper excavations at different locations near Peelo are described. The excavations took place in 1980 on a plot of land where traces of a house were expected and on the Nijland (= new land), cultivated in the first half of the 17th century. In 1983 and 1984 a Celtic field complex on the Kleuvenveld was explored with two trial trenches.

Results. As usual, the results are presented in chronological order, starting on the Kleuvenveld. Neolithic. The oldest traces belong to the Single Grave culture: a ring ditch (fig. 6, square BY/1) and a sherd from a Protruding Foot beaker in the vicinity (find No. 1046), dated between 2900 and 2600 BC. Iron Age. During the Iron Age a Celtic field system developed, probably starting with a few regular shaped nuclei expanding with irregular fields in between (fig. 4). In the trial trenches 3 farmhouses, a shed or stable and 68 granaries were discovered (fig. 7). Clustering of granaries and pits suggest that there have been at least two more farms just next to the excavated trenches. The farmhouses Nos 106 and 109 are of the pre-Hijken type and can be dated between 800 and 400 BC. The third one is from a period between 250 and 100 BC.

A group of ten barrows in this area, excavated in 1937, can be dated in the same period as the settlement traces (fig. 7, 23-29). The location of a house, surrounded by a double moat was already partly excavated in 1926 (unpublished). It was built about 1600 for a member of the Onsta family, a nobleman who exploited two of the three farms at that time. The building probably existed for only a few decades and it left no traces, due to levelling activities in the past.

During the 17th century an area to the north of Peelo was cultivated by digging trenches. Three farmers participated in the work (fig. 46-49). At the end of this article two existing old farmhouses, once in the centre of Peelo, are published. The oldest one (fig. 54) dates from the beginning of the 17th century. The second one was built between 1695 and 1742 (fig. 53). Both were partly rebuilt in brick during the time of their existence.

KEYWORDS: Single Grave culture, Protruding Foot beaker, settlement traces, Iron Age, house plans, granaries, shed, pits pottery, grinding stones, barrows, 16th-18th century, castle, cultivation, farm houses.

1. INLEIDING

In dit derde en laatste deel van de serie artikelen over het archeologische onderzoek te Peelo worden eerst vier opgravingscampagnes op drie verschillende lokaties behandeld. Ter afronding zijn nog enkele beschouwingen met betrekking tot het gehele project toegevoegd.

In 1980 werden op twee lokaties opgravingen uitgevoerd, namelijk op het Nijland en op het burchtterrein (fig. 1). Door een verhoogd tempo van de planontwikkeling voor de woonwijk Marsdijk werd in 1983 en 1984 met voorrang een deel van het Kleuvenveld onderzocht.

Alle percelen waren voor de aanvang van de opgravingen reeds door de gemeente aangekocht en werden kosteloos ter beschikking gesteld. De samenwerking met de dienst Gemeentewerken was evenals in de voorgaande jaren zeer plezierig. Vooral dank zij bemiddeling van J. Arends van de afdeling Grondzaken, konden goede afspraken over de uitvoering van het

veldwerk worden gemaakt. Bovendien werd het benodigde kaartmateriaal geleverd. Met het werkvoorzieningschap Cewaco kon de bestaande samenwerking worden voortgezet. N. van der Plas, bedrijfsleider buiten-objekten, was steeds bereid vier werknemers in te zetten.

De opgravingen werden bekostigd uit het budget van de vakgroep 'Het Biologisch-Archaeologisch Instituut' van de Rijksuniversiteit Groningen. De technische staf bestond in de jaren 1980 en 1984 uit voorgraver K. Klaassens en tekenaar G. Delger en in 1983 uit G. Delger en technisch medewerker J.H. Zwier. Bij de uitwerking verzorgde Klaassens de verwerking van de vondsten. Delger was verantwoordelijk voor de uitwerking van de kaarten en plattegronden. Mw. I. Sandmann-Cornelis voerde de tekstverwerking uit. De vondsten werden getekend door H.R. Roelink en P.B. Kooi.

* De figuren 7, 43 en 49 bevinden zich in een losse map bij dit tijdschrift.

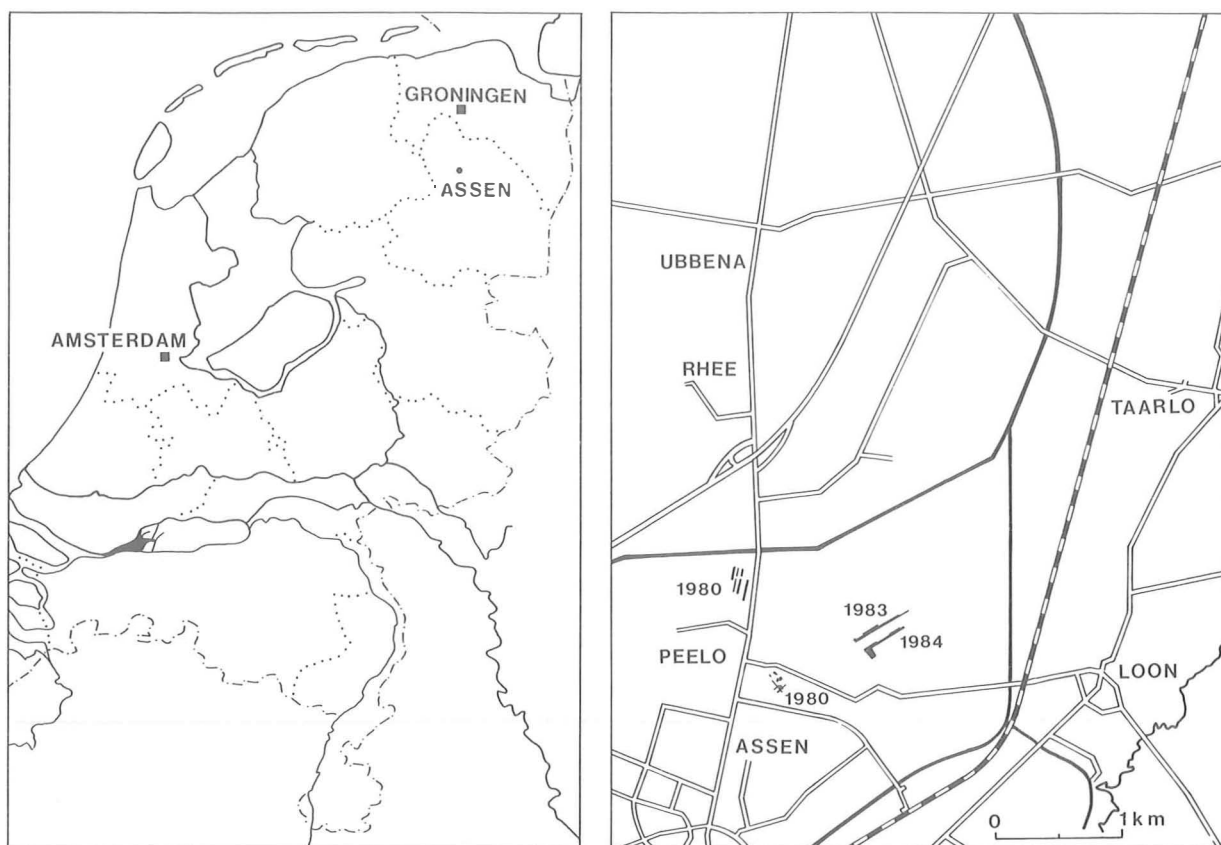

Fig. 1. Topografische kaart met de ligging van de opgravingssterreinen in 1980, 1983 en 1984.

In 1984 was R.J.G. Wijnstok bij de opgravingen aanwezig in het kader van een promotieonderzoek over de boerderijbouw in Drenthe. Dit onderzoek werd later overgenomen en voltooid door C.S.T.J. Huijts. De opgravingen op het Kleuvenveld werden in samenwerking met Wijnstok en student G.J. de Langen in een voorlopige publikatie beschreven (Kooi & de Langen, 1986). Tijdens de verschillende opgravingscampagnes werd een aantal studenten in de gelegenheid gesteld de nodige veldervaring op te doen.

2. HET KLEUVENVELD (fig. 2)

Voor de aanvang van de opgravingen in 1983-1984 was reeds het een en ander over dit gebied bekend. In 1937 werd tijdens ontginningswerkzaamheden een groep van tien grafheuvels gedeeltelijk onderzocht (van Giffen, 1939). Op de topografische kaart van 1896 staan acht van de tien heuvels aangegeven. In die tijd lagen ze nog in een uitgestrekt heideveld. Het gaat hier om een groep grafheuvels uit de IJzertijd, ook wel brandheuvels genoemd. Slechts twee daarvan, de nummers 5 en 6, zijn gepubliceerd (van Giffen, 1939: pp. 128-129). Het betreffende perceel was bij de ontginning trapsgewijs afgegraven en er is daarom van een nader onderzoek

binnen het nu uitgevoerde project afgezien. Omstreeks 1940 was het Kleuvenveld volledig ontgonnen.

Andere sporen van bewoning waren te zien op luchtfoto's, die in verschillende jaren zijn gemaakt. Het gaat daarbij om sporen van *Celtic fields*, een akkercomplex uit de IJzertijd. Op de oudste luchtfoto die vóór 1940 gemaakt is, is een beperkt aantal fragmenten zichtbaar in het perceel, dat in 1983 werd opgegraven (Brongers, 1976). Een luchtfoto van de Topografische Dienst uit 1978 toont een groter aantal sporen van akkers in het zuidelijke perceel, dat in 1984 werd opgegraven. In 1983 en 1984 werd door collega W.H. de Vries-Metz uit Amsterdam een aantal oblique-opnames van het betreffende gebied gemaakt. Daarop zijn naast de reeds genoemde lokaties ook duidelijk sporen van *Celtic fields* te zien in de hoek tussen de Marsdijk en de Here- of Rolderweg alsmede vage indicaties daarvoor ten noorden van het trafo-station. In totaal beslaan de sporen van de *Celtic fields* tezamen een oppervlak van minstens 32 ha (fig. 4).

2.1. De bodem

Het Kleuvenveld ligt op een vrij vlak plateau, met een maximale hoogte van ruim 12 m +NAP, aflopend naar de bovenloop van een vertakt beekdalsysteem aan de

Fig. 2. Kadastrale kaart van een gedeelte van het Kleuvenveld met de opgravingsvlakken van 1937, 1983 en 1984.

noord-, oost- en zuidzijde. De bodem bestaat uit dekzand, met keileemlenzen op een diepte van meer dan 1,20 m. Aan de oostzijde gaat het dekzand geleidelijk over in een erosiehelling met veel keien. Verspreid over het gebied hebben kleine veentjes gelegen, waarvan de grootste ten westen van het trafo-station.

De ontginning van het Kleuvenveld is destijds zeer ondiep uitgevoerd, waardoor sporen van vroegere bewoning er relatief goed bewaard zijn gebleven. De bouwvoor was slechts 25-30 cm dik en er waren plaatselijk nog delen van een heidepodsol aanwezig in de vorm van loodzand en oerlagen.

2.2. Doel en werkwijze

Het onderzoek op het Kleuvenveld had tot doel om in het *Celtic field*-systeem de bijbehorende nederzettingen-

resten op te sporen en om eventueel nadere gegevens over de ontwikkeling van de bewoning vast te leggen. Op voorhand was het duidelijk dat een volledig onderzoek van het *Celtic field*-complex met de beschikbare middelen in de beschikbare tijd onmogelijk was. Uit het patroon van de walletjes was helaas niet op te maken, waar zich sporen van de bijbehorende nederzetting zouden bevinden. Bij de uitvoering van het onderzoek werd daarom gekozen voor een opgraving door middel van zoeksleuven in twee percelen. De sleuven werden in principe over een breedte van ca. 16 m machinaal van de humeuze bouwvoor ontdaan. Op plaatsen waar delen van huisplattegronden of andere interessante grondsporen waren aangetroffen, werd de sleuf naar behoefte verbreed. De eerste sleuf in 1983 was ca. 560 m lang en werd over een lengte van bijna 250 m verbreed. De sleuf van 1984 was ca. 420 m lang en werd over een lengte

Fig. 3. De opgraving van heuvel V in 1937, vanuit het zuiden gezien.

van ruim 250 m verbreed. Bovendien werd het westelijke deel uitgebreid met een aantal werkputten evenwijdig aan de Hereweg, in verband met de grote dichtheid aan nederzettingssporen (fig. 5 en 7).

2.3. Resultaten

De bewerking van de opgravingsresultaten is als volgt uitgevoerd. Alle aangetroffen grondsporen zijn afgebeeld op tien deelplattegronden (fig. 6a tot en met 6k). De kaders van de deelplattegronden zijn aangegeven op een schematisch overzicht (fig. 7). Deze wijze van publiceren is gekozen om de kosten van grote uitstaande figuren zo veel mogelijk te beperken.

De aangetroffen bewoningssporen dateren uit het Neolithicum, de Bronstijd en de IJzertijd. Daarnaast zijn enkele sporen uit meer recente tijd gevonden. Alle sporen uit de late Bronstijd en de IJzertijd zijn op een schematische overzichtstekening samengevat, waarop voor de volledigheid ook de grafheuvels van 1937 zijn getekend. Voor de grafheuvels is de oude nummering gehandhaafd (fig. 7: nrs I-X), aangevuld met het nummer XI voor een nieuw ontdekt grafmonument in de opgraving van 1984.

De plattegronden van drie boerderijen, een schuur en

de spiekers zijn doorlopend genummerd, aansluitend bij de nummering in de voorgaande publikaties.

2.3.1. *Neolithicum*

In 1983 werd een standgreppel gevonden, zonder vondsten of ander materiaal. In een kuil naast deze greppel werd een scherfje van een standvoetbeker aangetroffen (nr. 1046, vak BY/1, zie fig. 6). Uit de versiering op de scherf is af te leiden dat het van het type Ia afkomstig is. De vaagheid van de greppel en de aanwezigheid van het scherfje maken het waarschijnlijk, dat het hier gaat om het laatste restant van een grafmonument van de Enkelgrafcultuur. De scherf is te dateren tussen ca. 2900 en 2600 v.Chr. (Drenth & Lanting, 1991).

2.3.2. *Late Bronstijd-IJzertijd*

De bewoningssporen uit deze periode zijn gesplitst in nederzettingssporen, zoals boerderijen, een schuur, spiekers, kuilen, overige sporen en grafmonumenten.

2.3.2.1. *Nederzettingssporen* *Boerderijplattegronden*

De plattegronden zijn afgebeeld op een schaal 1:200.

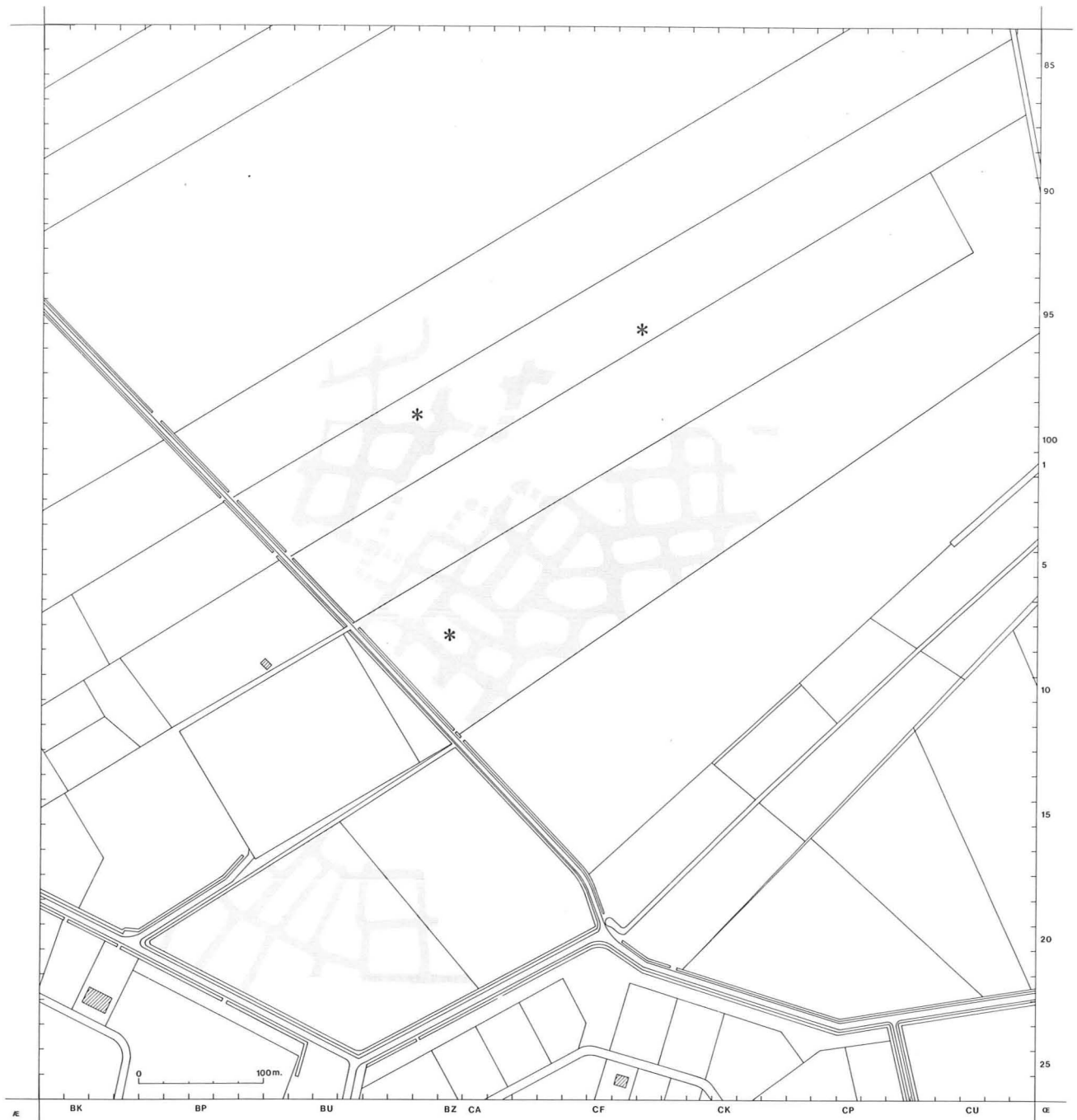

Fig. 4. Kaart van een gedeelte van het Kleuvenveld, waarop de sporen van *Celtic fields* zijn aangegeven (grijs). De plaats van de gevonden boerderijplattegronden is met een asterisk aangegeven.

Grondsporen, die volgens de analyse tot de oorspronkelijke bouw behoren zijn zwart. Reparaties zijn gearceerd en sporen met een onzekere functie zijn slechts in omtrek aangegeven. Een streepjeslijn geeft in voorkomende gevallen de veronderstelde plaats van de wand aan. Voor de indeling is de typologie van Huijts (1992) toegepast, met een verwijzing naar de door hem gebruikte nummering.

Overgangstype Hijken (800-400 BC). Drieschepig, met dakdragende buitenpalen en één paar ingangen tegenover elkaar in de lange zijden; tweedelig, maar een stal is niet te onderscheiden.

Nr. 106 (Huijts: Peelo 1) (fig. 8) Plattegrond bestaande uit drie paar staanders en regelmatig geplaatste dakdragende buitenpalen. Sporen van de wand ontbreken vrijwel geheel. De paalgaten van de buitenpalen

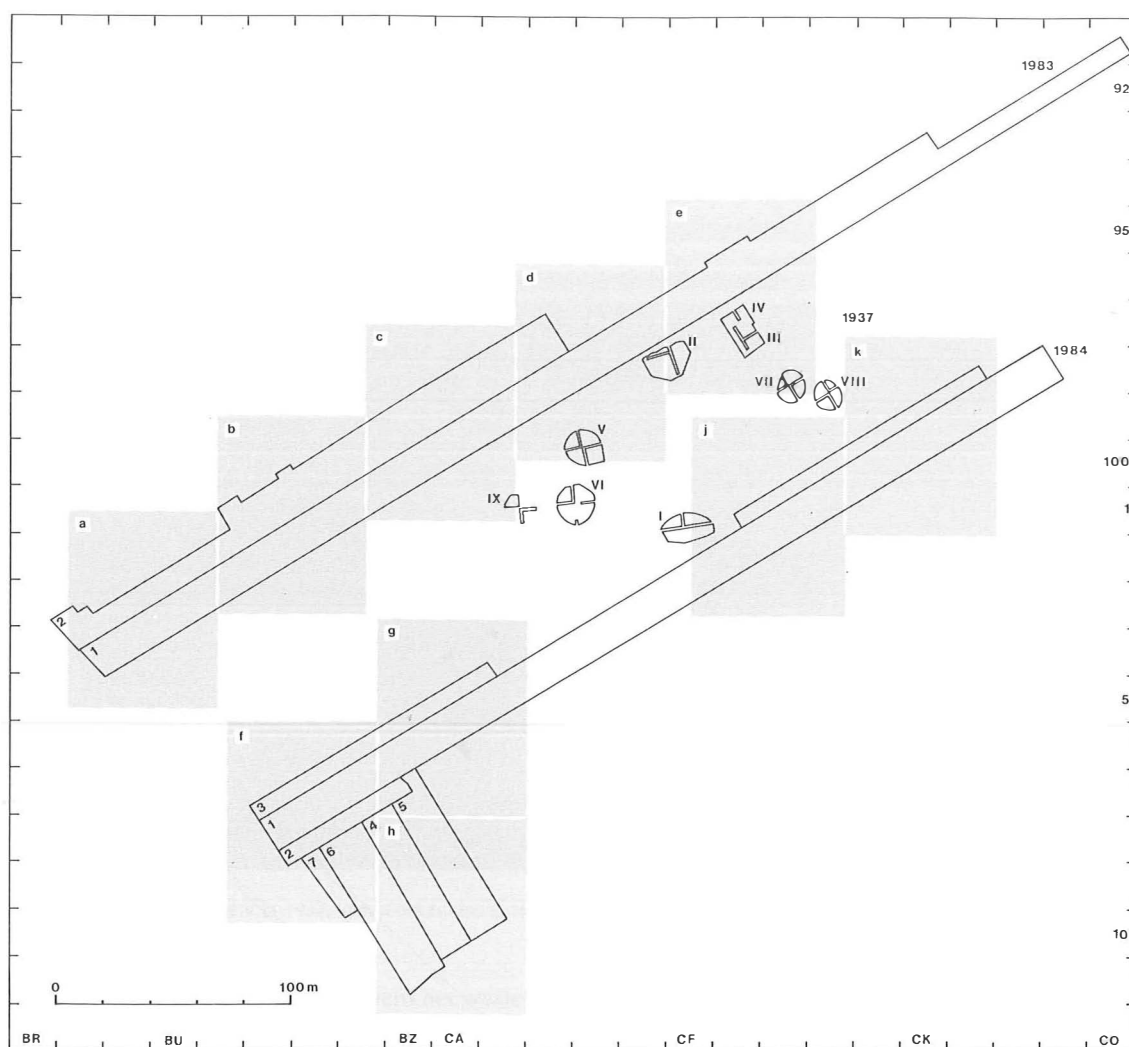

Fig. 5. Overzichtskartaal van de werkputten.

zijn vaak langgerekt, dwars op de wand gericht. Afwijkend van het gangbare type is de extra ingang in de korte wand aan de oostzijde, die wordt gemarkeerd door twee paar dubbelpalen. De binnenste daarvan geeft de plaats van de wand aan. In de noordelijke ingang ligt een grote ondiepe kuil, die mogelijk door intensieve betreding is ontstaan (gestippeld aangegeven). In het westelijke deel komen vier extra paalgaten voor, die waarschijnlijk een speciale nokconstructie hebben gedragen, bijvoorbeeld voor een ventilatieopening en afvoer van rook.

Verspreid over de gehele plattegrond zijn monsters genomen, waarvan het fosfaatgehalte is bepaald, met de bedoeling door eventuele verschillen de aanwezigheid van een stal aan te kunnen tonen.¹ De fosfaatgehalten geven iets hogere waarden voor het oostelijke deel, een uitkomst die correspondeert met de aanwezigheid van een (stal)ingang aan die kant. De uitkomst kan echter mede beïnvloed zijn door een ander gebruik van de

grond in latere perioden, zoals blijkt uit een stelsel van greppels, dat de plattegrond diagonaal kruist (zie onder 2.3.3: Een vroege ontginning, of een schutplaats?).

Een ¹⁴C-bepaling van een monster (nr. 1093) uit het paalgat van een staander leverde als resultaat op: 2445 ± 35 BP (GrN-12341). De boerderij dateert dus waarschijnlijk uit de 5e eeuw v.Chr. Lengte 17,5 cm, breedte 7,5 m.

Nr. 109 (Huijts; Peelo 3) (fig. 8) Plattegrond bestaande uit vier paar staanders en dakdragende buitenpalen. In het oostelijke einde zijn vier (extra) paalgaten gevonden, vergelijkbaar met die in de voorgaande plattegrond. In het westelijke eind is een extra middenpaal aanwezig, die bij de oorspronkelijke bouw zal behoren. Twee extra paalgaten in dit deel kunnen het gevolg van reparaties zijn. Lengte 17,5 m, breedte 7,5 m.

Discussie

De boerderijplattegronden nrs 106 en 109 hebben en-

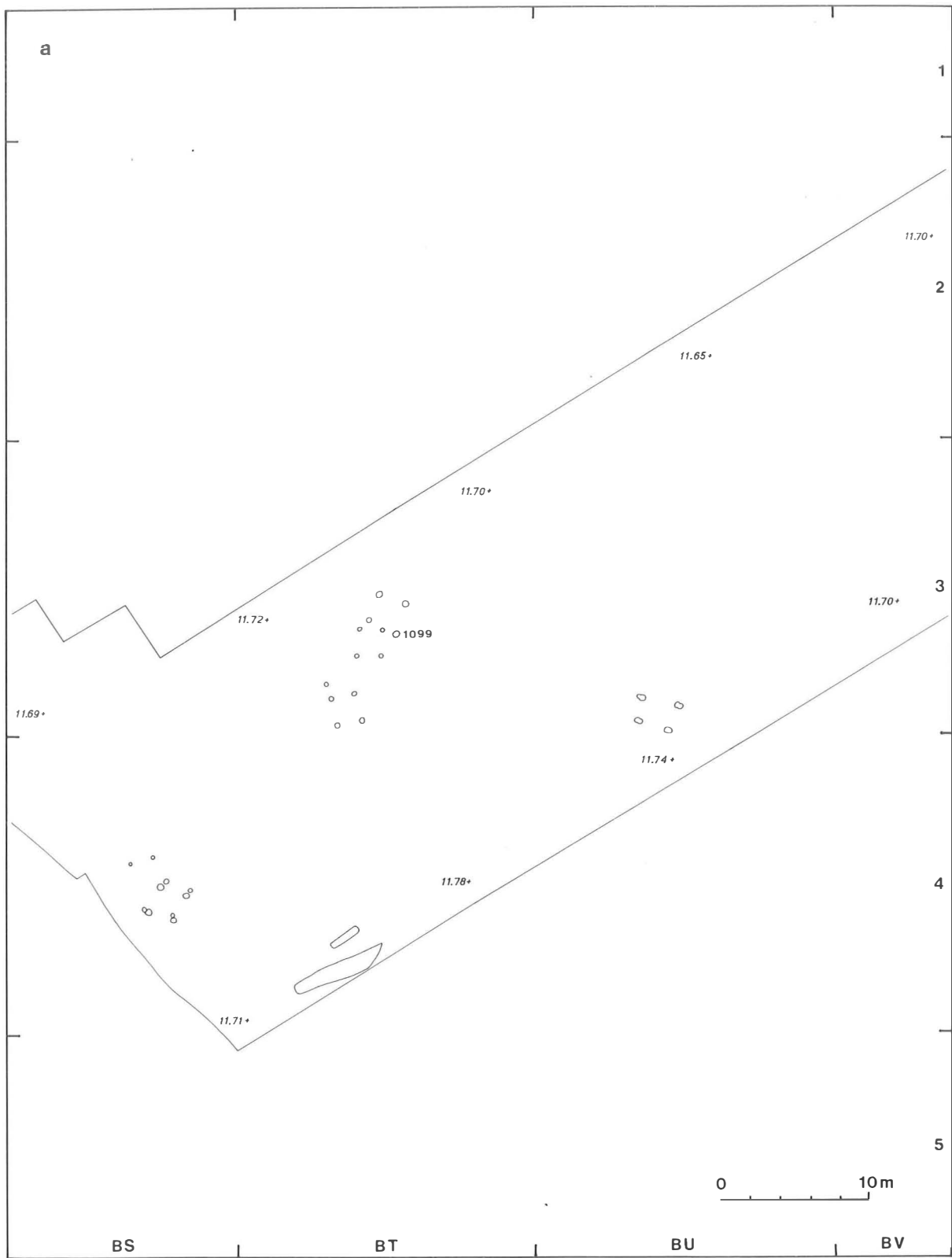

Fig. 6a. Deelplattegrond van alle grondsporen, met hoogtecijfers ten opzichte van NAP (cursief) en vondstnummers (vet gedrukt).

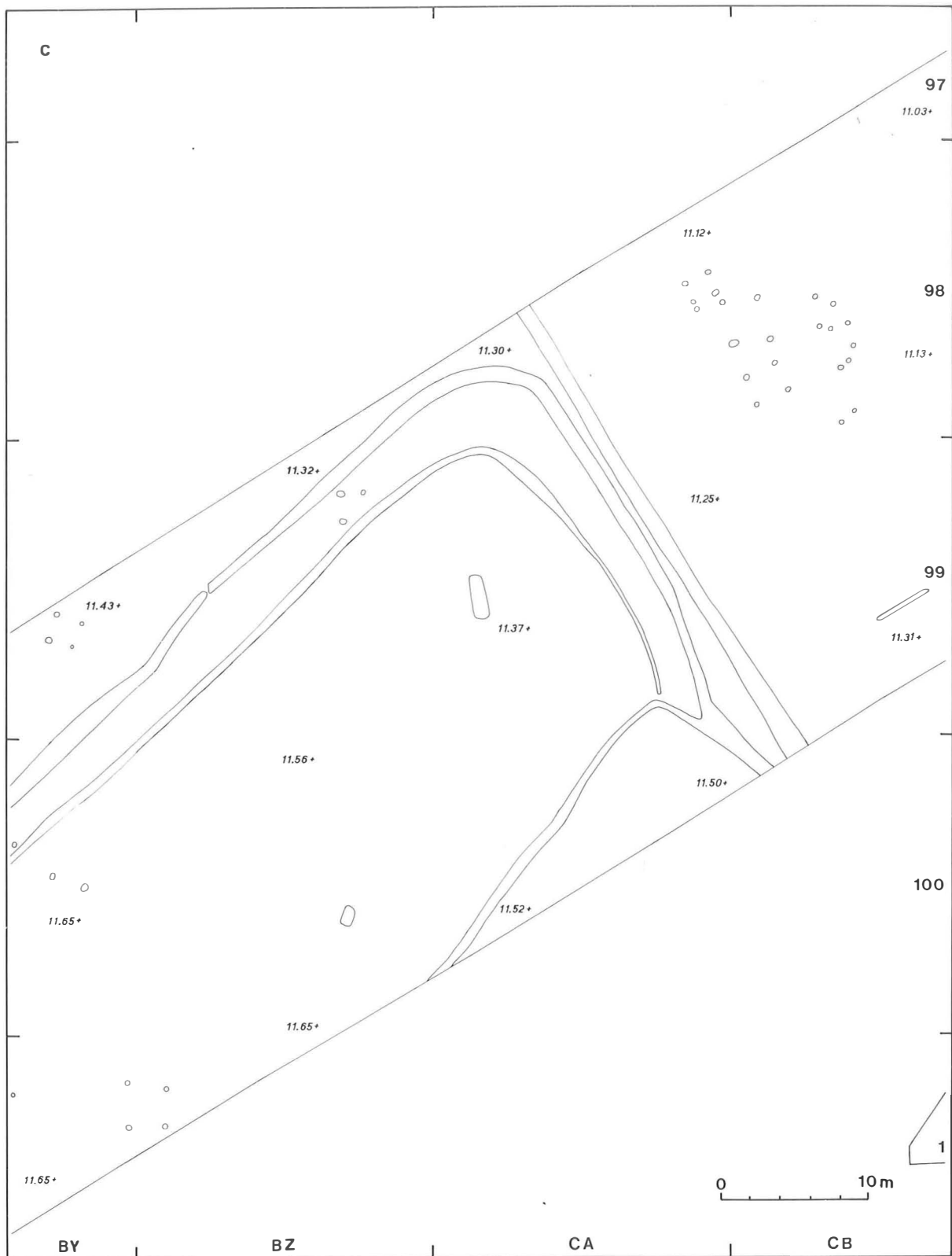

Fig. 6c. Deelplattegrond, als 6a.

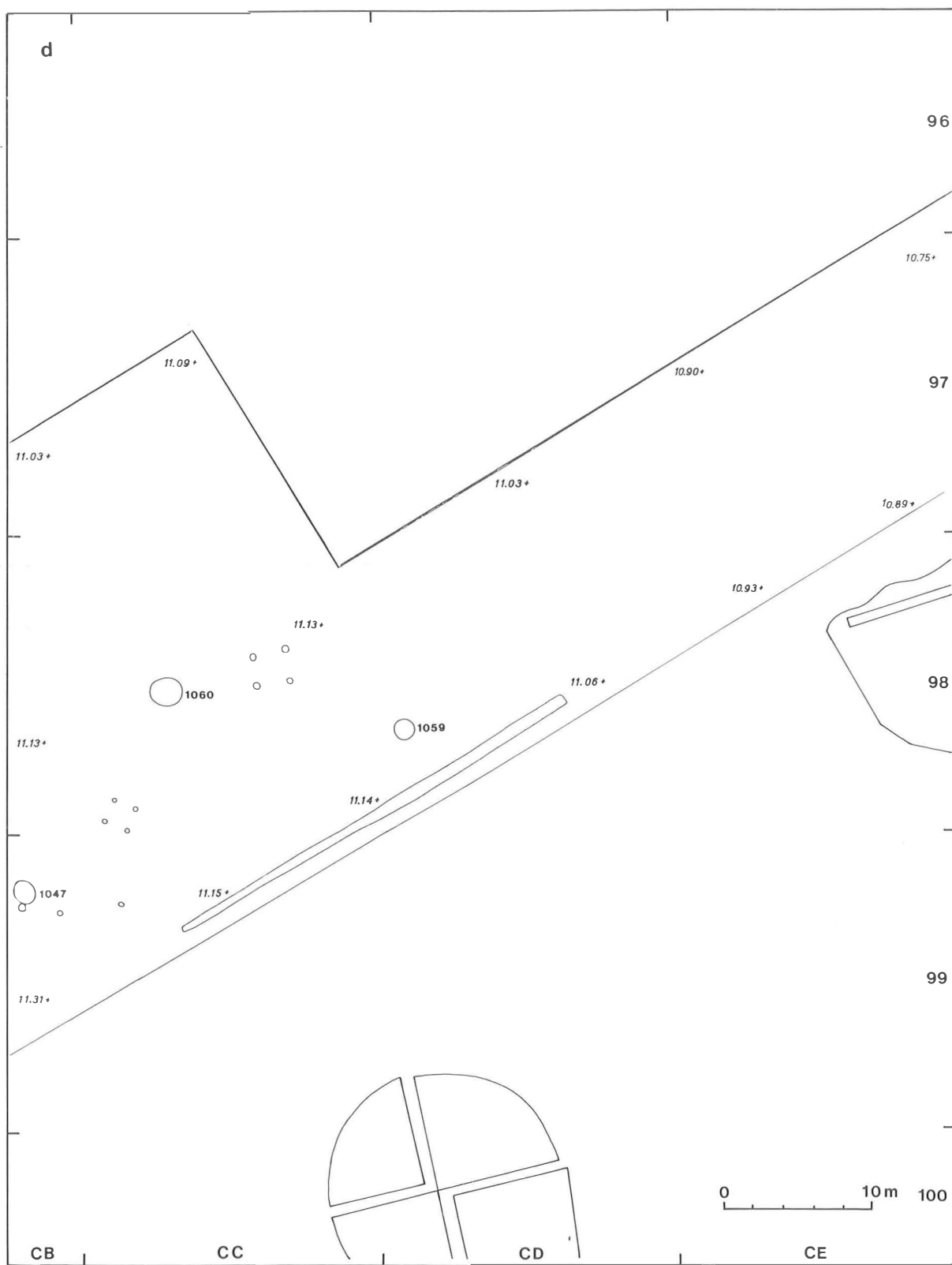

Fig. 6d. Deelplattegrond, als 6a.

Fig. 6c. Deelplattegrond, als 6a.

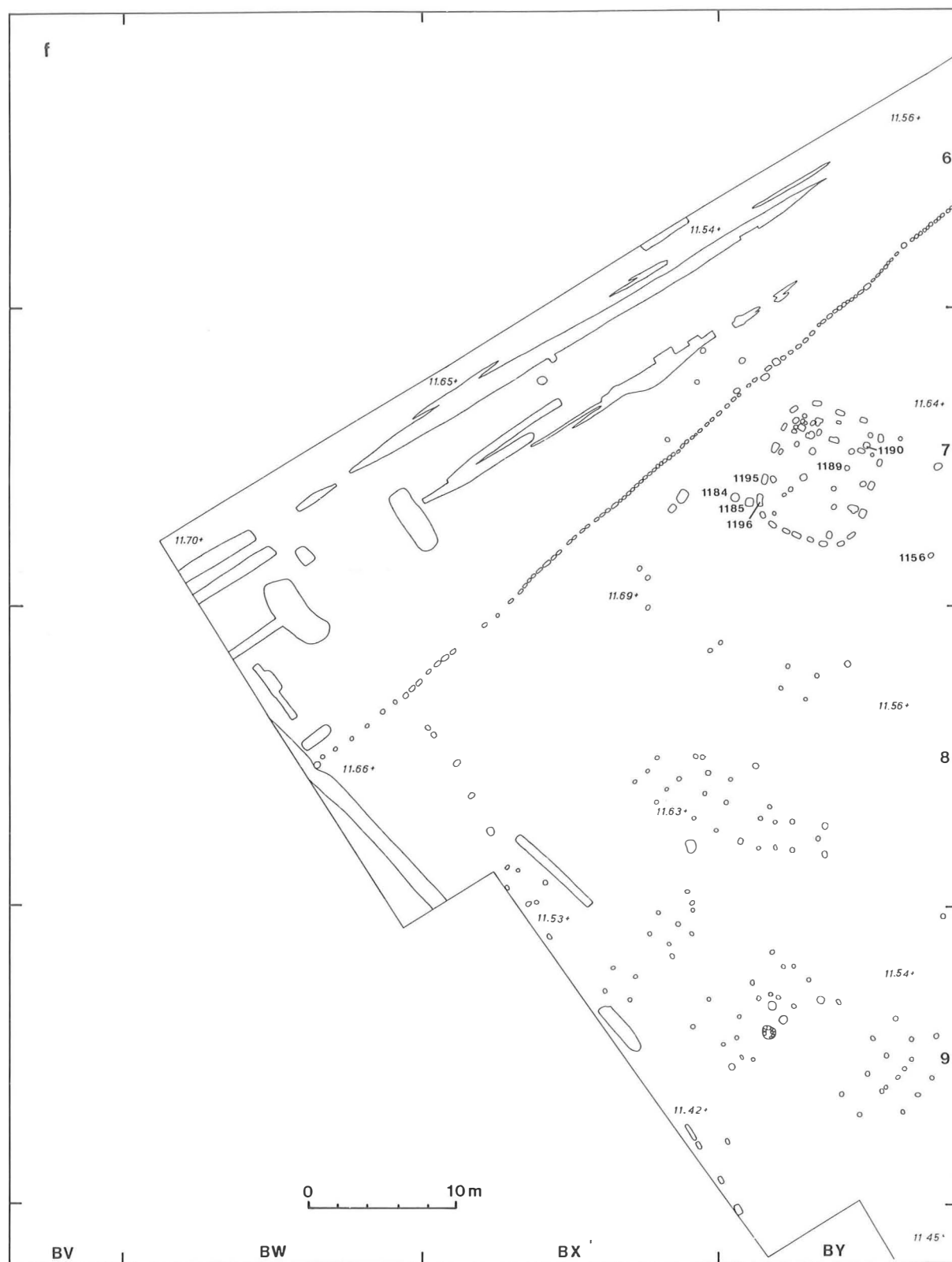

Fig. 6f. Deelplattegrond, als 6a.

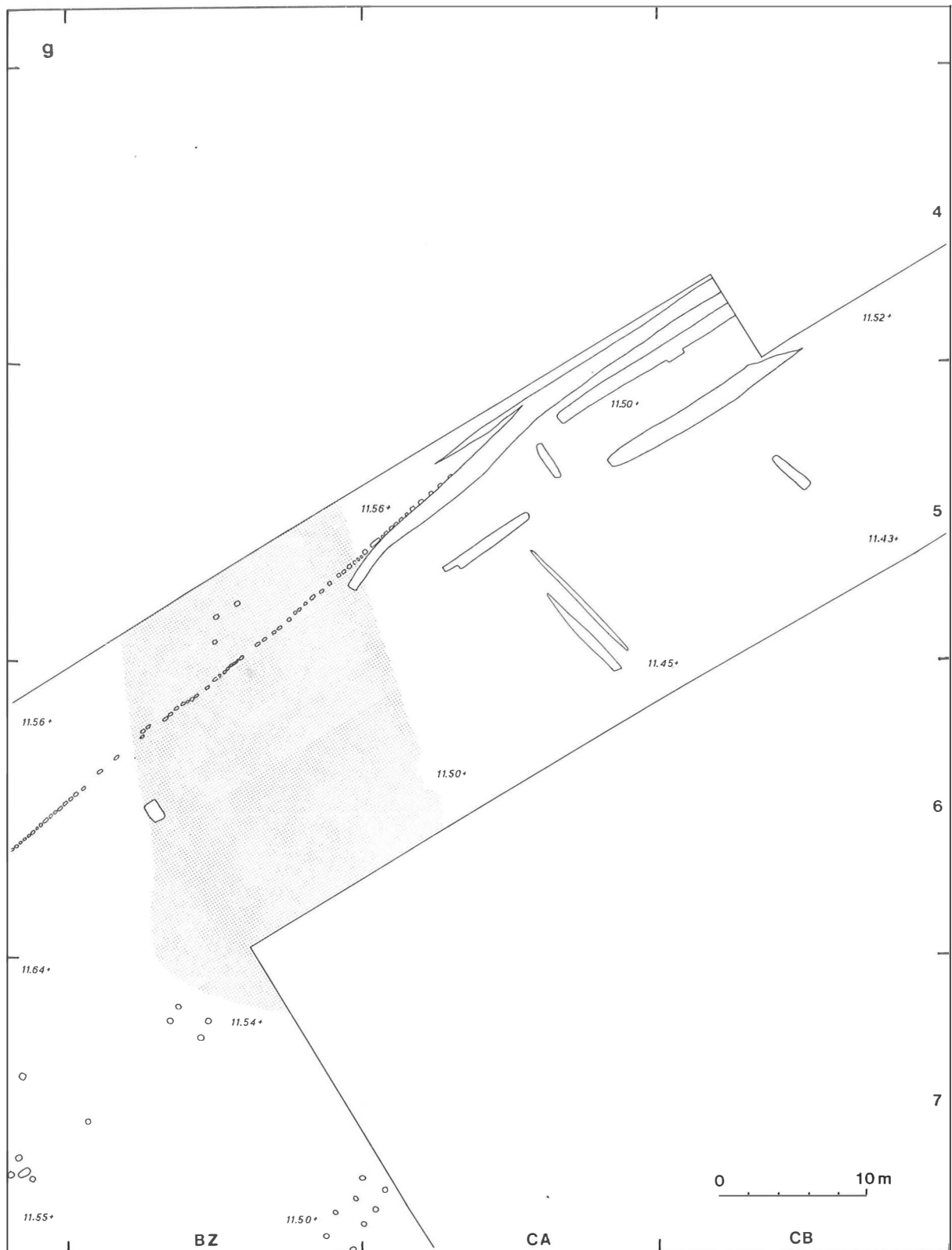

Fig. 6g. Deelplattegrond, als 6a.

Fig. 6h. Deelplattegrond, als 6a.

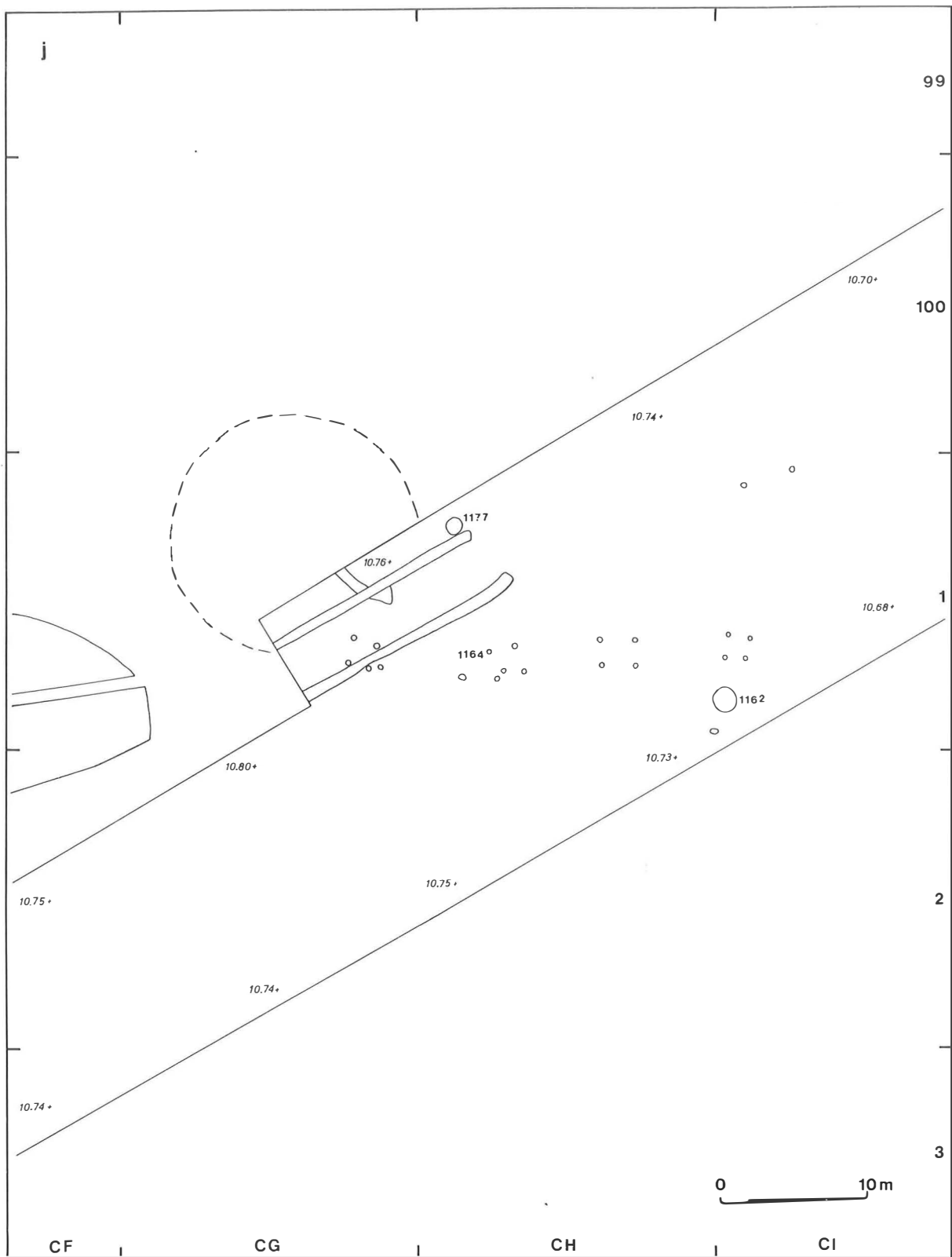

Fig. 6j. Deelplattegrond, als 6a (de verdwenen grafheuvel nr. X is met een streepjeslijn aangegeven).

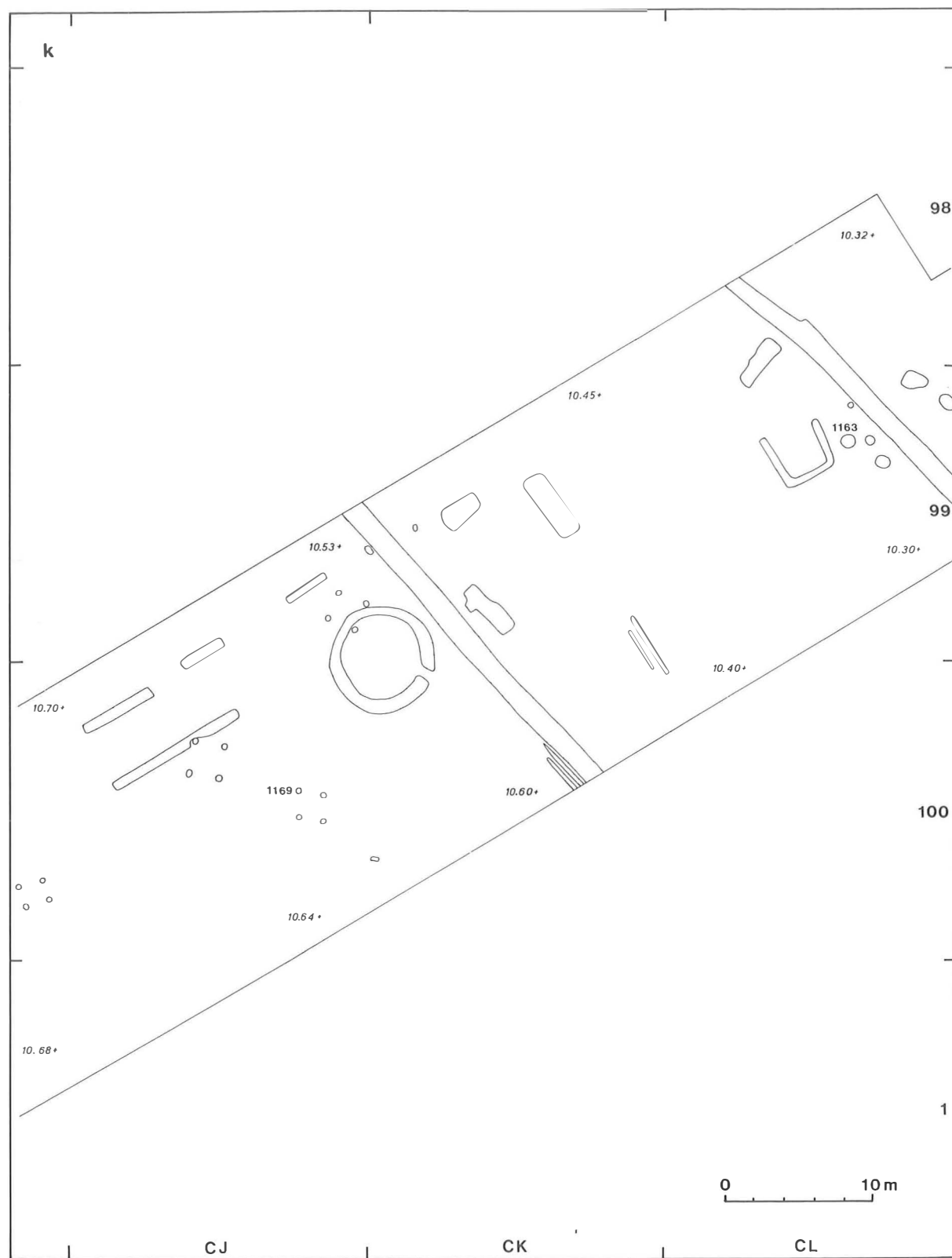

Fig. 6k. Deelplattegrond, als 6a.

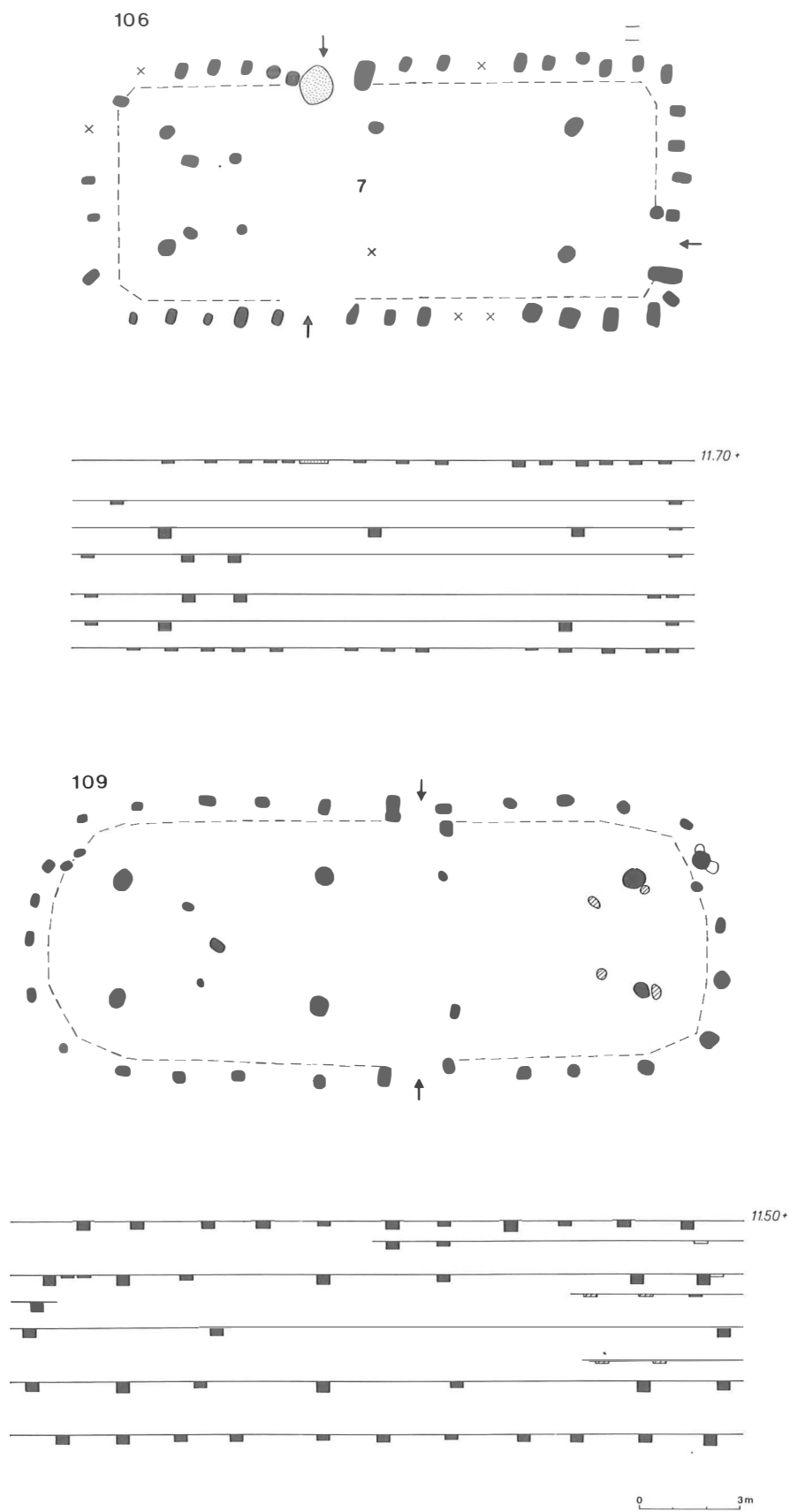

Fig. 8. De boerderijplattegronden nrs 106 en 109 van het type Hijken, met de diepte der paalgaten.

kele opvallende kenmerken. In de eerste plaats is dat het geringe aantal staanders en de grote afstand daartussen, respectievelijk ca. 6 m bij nr. 106 en ca. 4 en 6 m bij nr. 109. Daarmee wordt bevestigd dat de daklast voornamelijk door de buitenpalen werd gedragen. De langgerekte paalgaten bij nr. 106 versterken dit idee. De vorm van de paalgaten wijst er op, dat de buitenpalen extra zijn gestut, of vervangen om krachten in zijwaartse richting op te vangen.² Ondanks het feit dat de beschreven boerderijen tot hetzelfde type behoren kan worden vastgesteld, dat de hoofdvorm van nr. 109 meer afgeronde einden heeft dan nr. 106. Daarmee zou de plattegrond 109 meer aansluiten bij de bouwtrant van het oudere type Elp.

Variant Hijken (250-100 v. Chr.). Nr. 107 (Huijts: Peelo 2) (fig. 9) Plattegrond met een breed tweeschepig woongedeelte in het westen en een naar het eind versmallend stalgedeelte in het oosten. Ingangen in de lange wanden zullen op de overgang tussen beide delen hebben gelegen, maar ze zijn niet met zekerheid aan te geven. De palen, waaraan de wand was bevestigd zijn bij dit type dakdragend geweest. Lengte 15,4 m, breedte 7,5-6,0 m.

N.B. De beschrijving van de drie boerderijplattegronden wijkt af van een eerder gepubliceerde versie (Kooi & de Langen, 1986). De studie van Huijts heeft inmiddels

nieuwe inzichten opgeleverd. Er zijn duidelijke verschillen in bouwwijze en datering tussen de nrs 106 en 109 enerzijds en nr. 107 anderzijds, met name is dit het geval bij de plaats van de wand. Bij 106 en 109 staat de wand op enige afstand binnen de dakdragende palen, terwijl de plaats van de wand bij 107 samenvalt met de dakdragende buitenpalen. In de eerder genoemde publicatie is gezocht naar overeenkomstige bouwprincipes, uitgaande van een min of meer gelijktijdige datering en een overeenkomstige bouwwijze. Dit is dus bij nader inzien onjuist gebleken.

Schuur

Schuur nr. 108 (fig. 10) Plattegrond, bestaande uit 4 staanders, enige palen van de wand en de dakdragende buitenpalen. Er zijn twee ingangen herkenbaar door de aanwezigheid van paren dubbele paalgaten aan de oosten westzijde. Aan de noordzijde is in tweede instantie een nieuwe rij dakdragende buitenpalen geplaatst, waardoor de schuur aan die zij

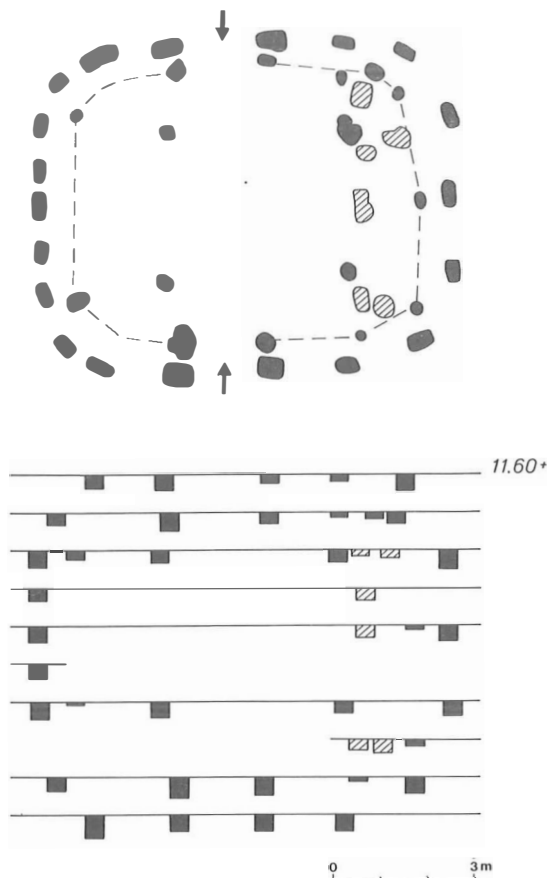

Fig. 10. Plattegrond van schuur nr. 108.

spiekers zijn toe te schrijven. Daarvan zijn er 59 spiekers met vier palen, 8 met zes palen en 1 met negen palen.

– Spiekers met vier palen (fig. 11-17). Naast de enkelvoudige paalzettingsen komen er drie stuks voor met dubbele palen, namelijk de nrs 305, 308 en 312. Zoals reeds eerder is betoogd gaat het daarbij om afzonderlijke constructies voor de kap en een verhoogde vloer (Kooi, 1994: fig. 58). Bij de nrs 317 en 318 komen extra palen voor die als reparatie kunnen worden geïnterpreteerd. Een extra paal bij nr. 305 kan een stut zijn geweest, of als trapje hebben gediend.

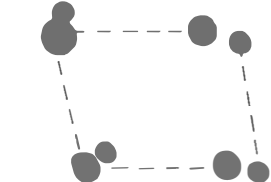
– Spiekers met zes palen (fig. 18 en 19). Bij dit type spiekers moet in het algemeen worden gedacht aan een kap, waarvan de nok door de (extra) middenpalen werd gedragen (Kooi, 1994: fig. 58). Nr. 349 is vermoedelijk door verdubbeling van een spieker met vier palen ontstaan.

– Spieker met negen palen (fig. 20). Dit is de grootste spieker die op het Kleuvenveld is aangetroffen. De paalgaten zijn extra groot en dieper dan bij de overige spiekers. Lengte 3,5 m, breedte 3,2 m.

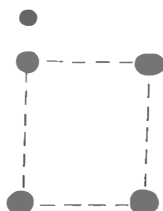
De oppervlakte binnen de paalzettingsen van de spiekers is een indicatie voor de inhoud. Deze zijn voor alle

spiekers uitgezet in een blokdiagram (fig. 21). De oppervlakte varieert van 1,8 m² voor de kleinste spieker met vier palen tot 11,1 m² voor de grote spieker met negen palen. Het merendeel van de spiekers met vier palen valt vrijwel uitsluitend in de grootte tot en met 5 m². Spiekers met zes palen komen in geringe aantallen verspreid voor vanaf 3 m²

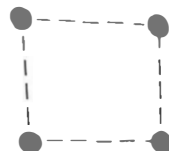
304

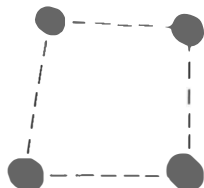
305

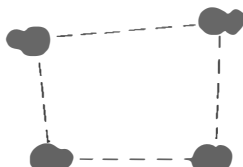
306

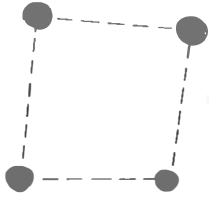
307

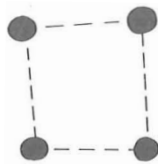
308

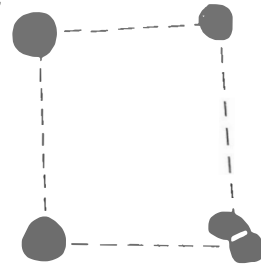
315

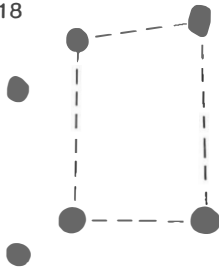
316

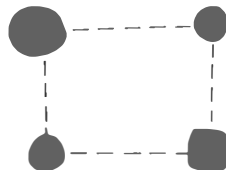
317

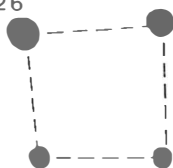
318

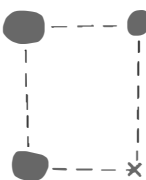
319

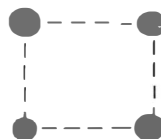
326

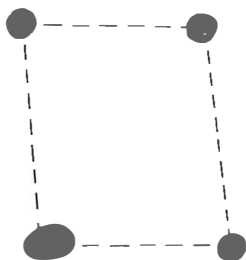
327

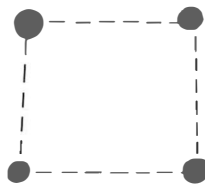
328

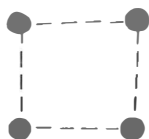
329

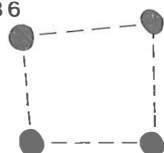
330

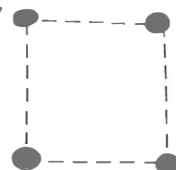
335

336

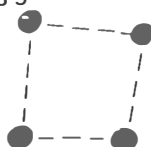
337

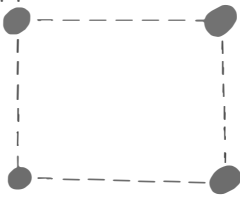
338

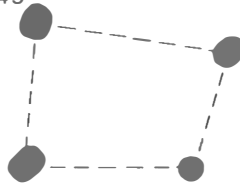
339

344

345

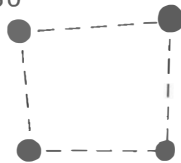
346

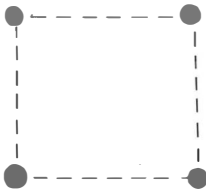
347

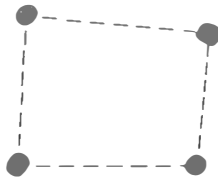
350

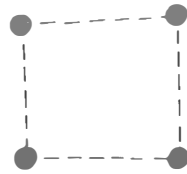
356

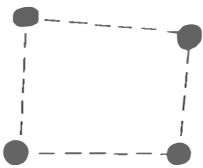
357

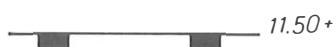
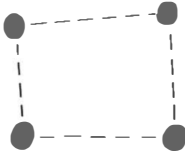
358

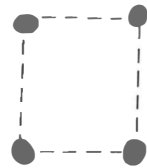
359

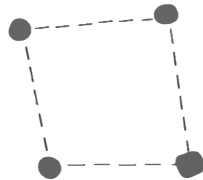
360

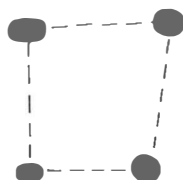
361

362

363

365

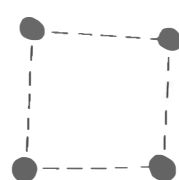

Fig. 16. Spiekers met vier palen (vervolg).

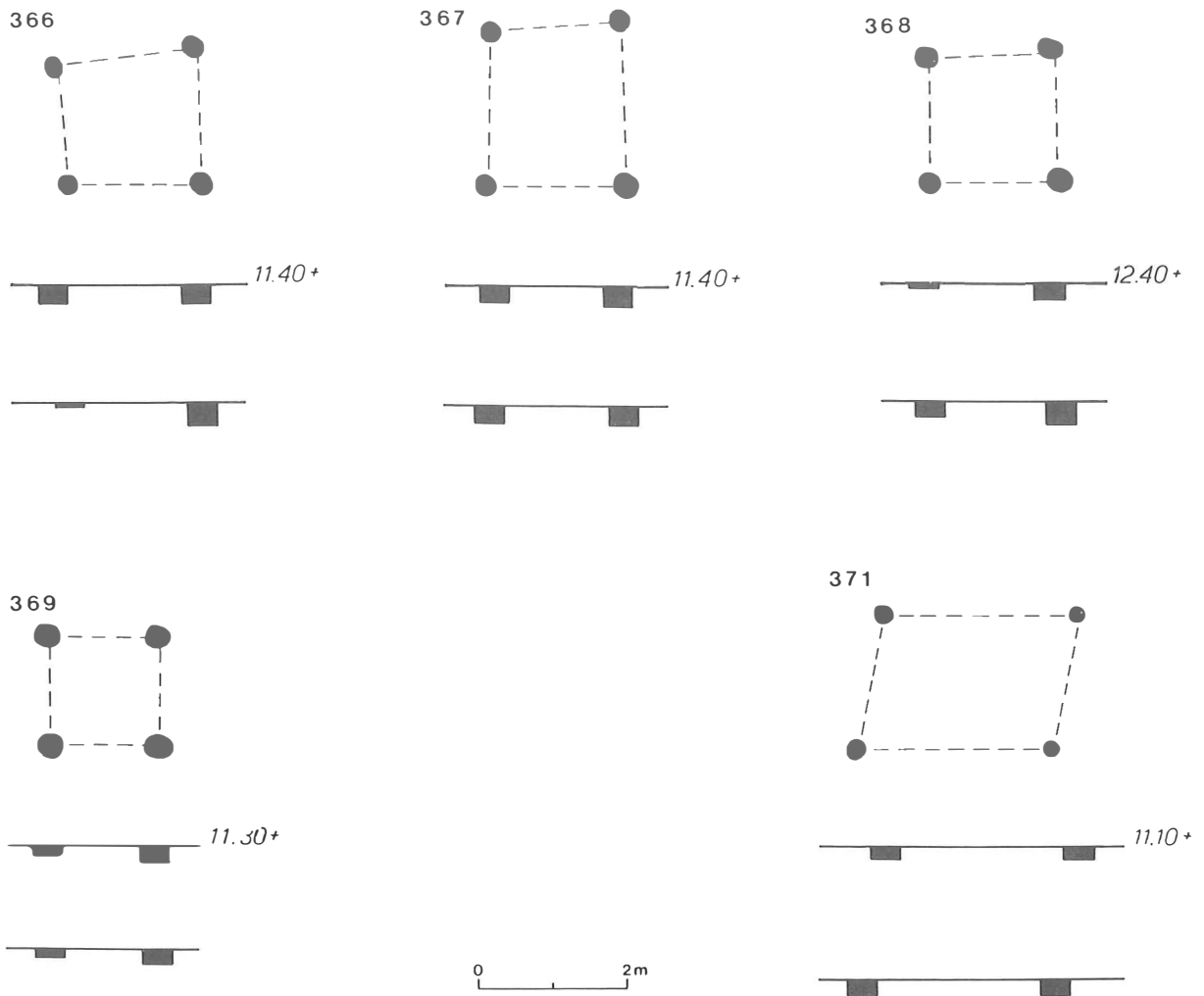

Fig. 17. Spiekers met vier palen (vervolg).

aan podsolontwikkeling van een oud oppervlak onder de walletjes. Uit het profiel bleek echter, dat de laag loodzand niet horizontaal verliep, maar ter plaatse van de walletjes een daling vertoonde. Waarschijnlijk is dit verschijnsel veroorzaakt, doordat het humeuze walletje zich in zijn geheel als A-1 van het podsol heeft ontwikkeld en de A-2 op een dieper niveau werd gevormd.

De ontwikkeling van het *Celtic field*-complex als geheel is deels uit de waargenomen fragmenten af te leiden. Over het algemeen maakt het verloop van de walletjes een tamelijk grillige indruk. Voor het zuidelijke deel (vakken BM-CA/15-27) lijkt er een duidelijke relatie te bestaan tussen het reliëf en een aantal walletjes dat met de hoogtelijnen meeloopt of daar loodrecht op staat. De meest regelmatige, rechthoekige akkers zijn daar 45x50 en 40x50 m en vormen waarschijnlijk blokken van tenminste vier stuks. Een paar regelmatige blokken van rechthoekige en vierkante akkers liggen ook in het noordelijke deel. Dit suggereert dat er mogelijk een ontwikkeling vanuit 3 à 4 kernen heeft plaats-

gevonden, die later aan elkaar zijn gegroeid. De tussenliggende ruimte is naar behoefte opgevuld met akkers die een minder regelmatige vorm hebben gekregen.

De walletjes van het *Celtic field*-systeem zijn kennelijk niet opvallend hoog geweest. Op oude kaarten zijn ze niet aangegeven, terwijl dat bijvoorbeeld met de *Celtic fields* op het Noordse Veld wel is gebeurd. Ook op foto's van de opgravingen in 1937 zijn ze niet te zien en in de publikatie van de heuvels V en VI wordt er geen melding van gemaakt. Dit zou kunnen betekenen, dat de akkers slechts relatief korte tijd in gebruik zijn geweest.

Grafmonumenten

In 1937 werden bij ontginningswerkzaamheden tien grafheuvels geëgaliseerd in het perceel tussen de opgravingsputten van 1983 en 1984 (vakken CB-CI/97-1) (fig. 5). Daarvan werden er negen onderzocht. De tiende grafheuvel was reeds voor de aanvang van de opgravingen geëgaliseerd. Van deze groep zijn de nrs V en VI gepubliceerd (van Giffen, 1939). In 1984 werd

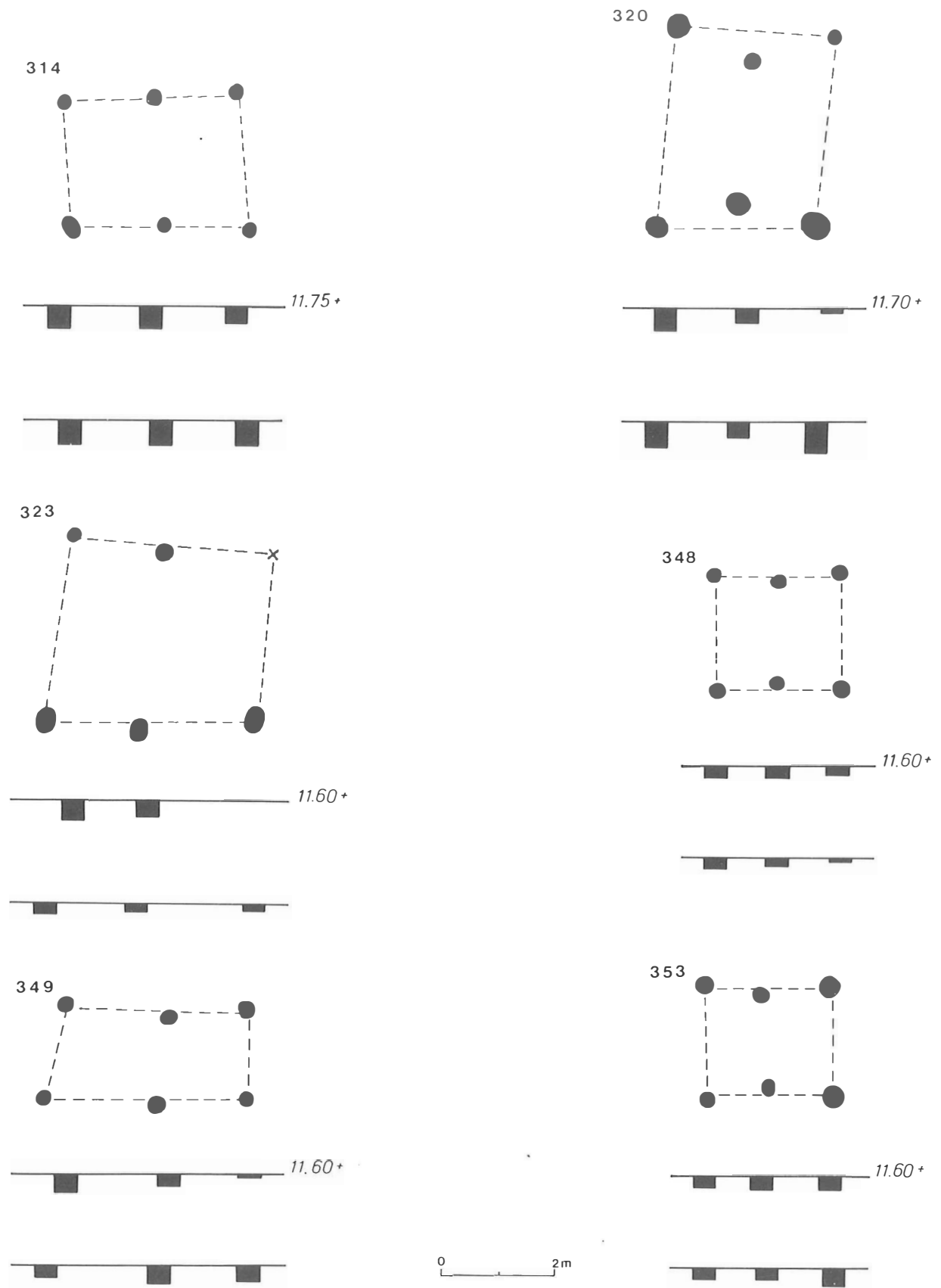

Fig. 18. Spiekers met zes palen.

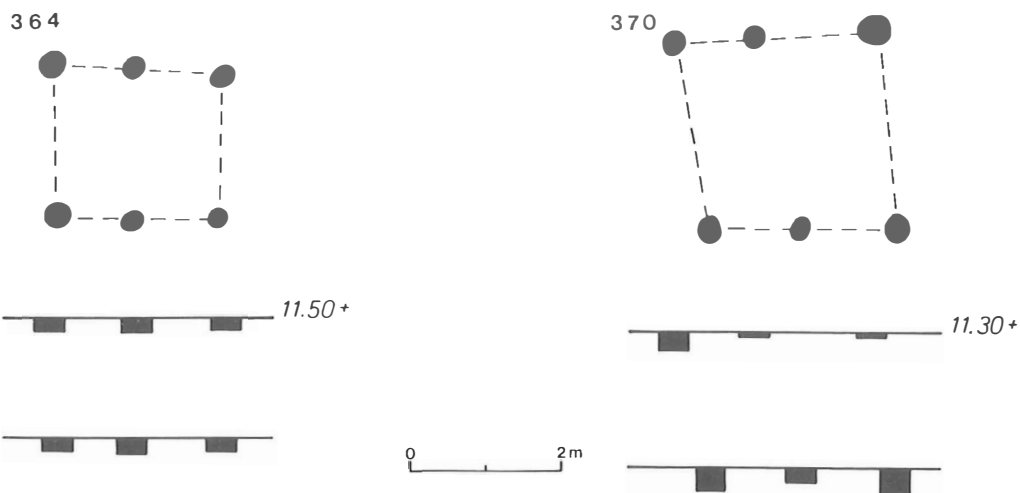

Fig. 19. Spiekers met zes palen (vervolg).

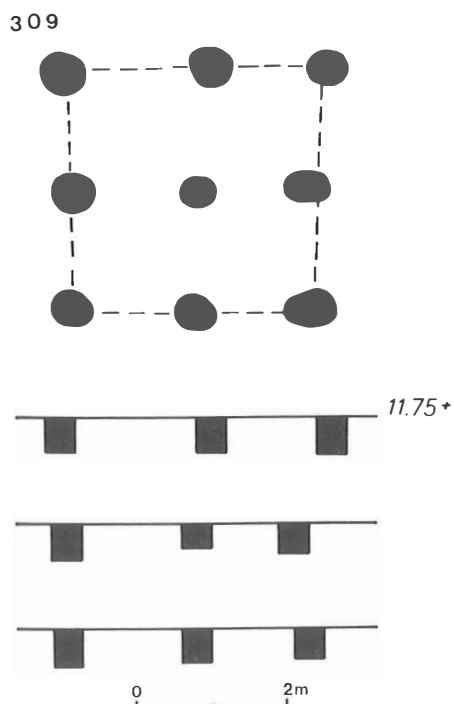

Fig. 20. Spieker met negen palen.

een restant van een grafmonument uit de IJzertijd aangetroffen (vak CL/99). Deze heeft het nr. XI gekregen.

Voorde volledigheid zijn hieronder alle grafheuvels, inclusief de nrs. V en VI beschreven.

Nr. I. Langgerekte heuvel met plaggenstructuur. Kennelijk was de zuidzijde langs de perceelgrens reeds vergraven en is de opgraving volgens een aangepaste quadrantenmethode uitgevoerd, waarbij het zuidprofiel

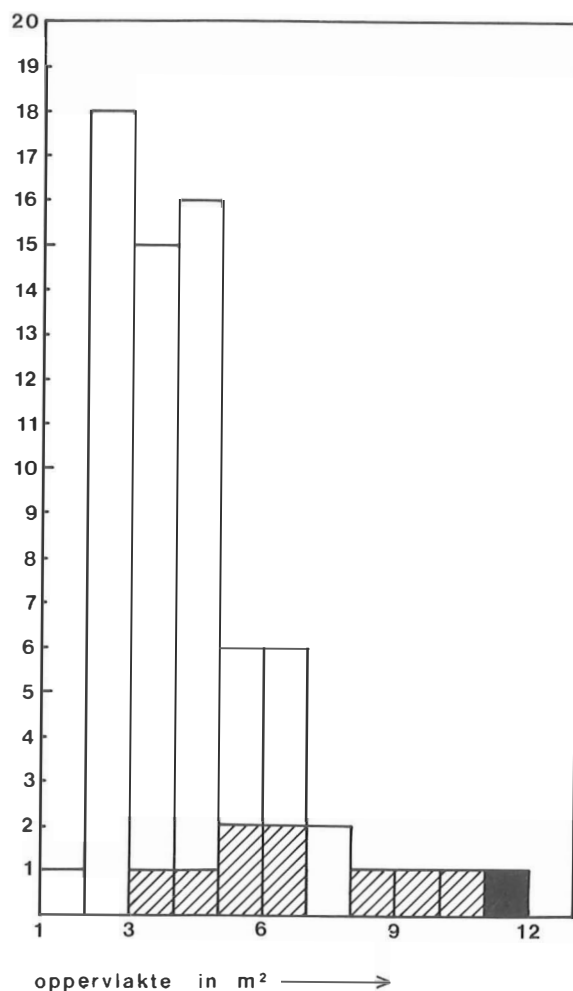

Fig. 21. Blokdiagram met de aantallen spiekers per oppervlakte-maat. Legenda: zwart: spieker met negen palen; gearceerd: spiekers met zes palen; open: spiekers met vier palen.

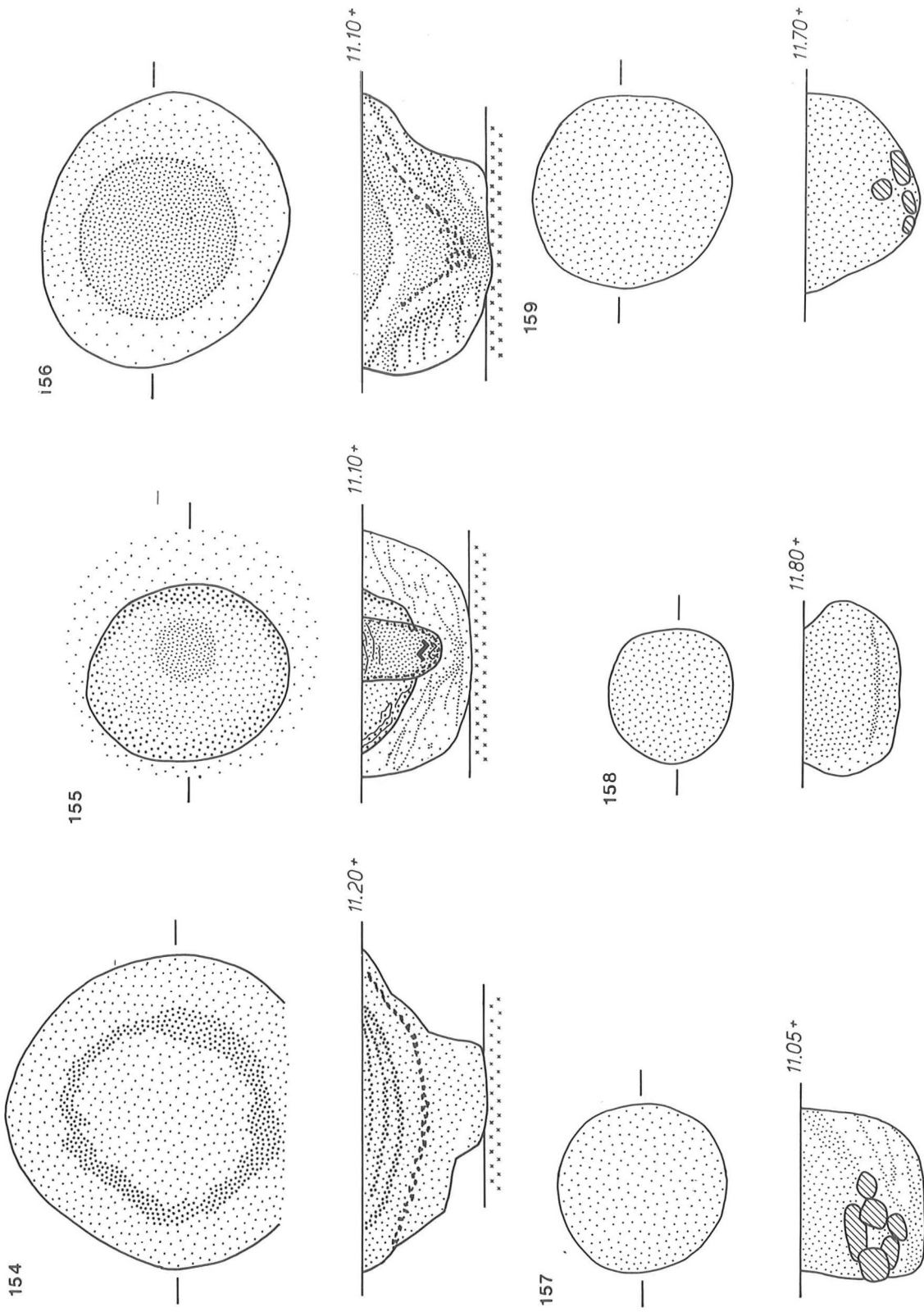

Fig. 22. Kuilen.

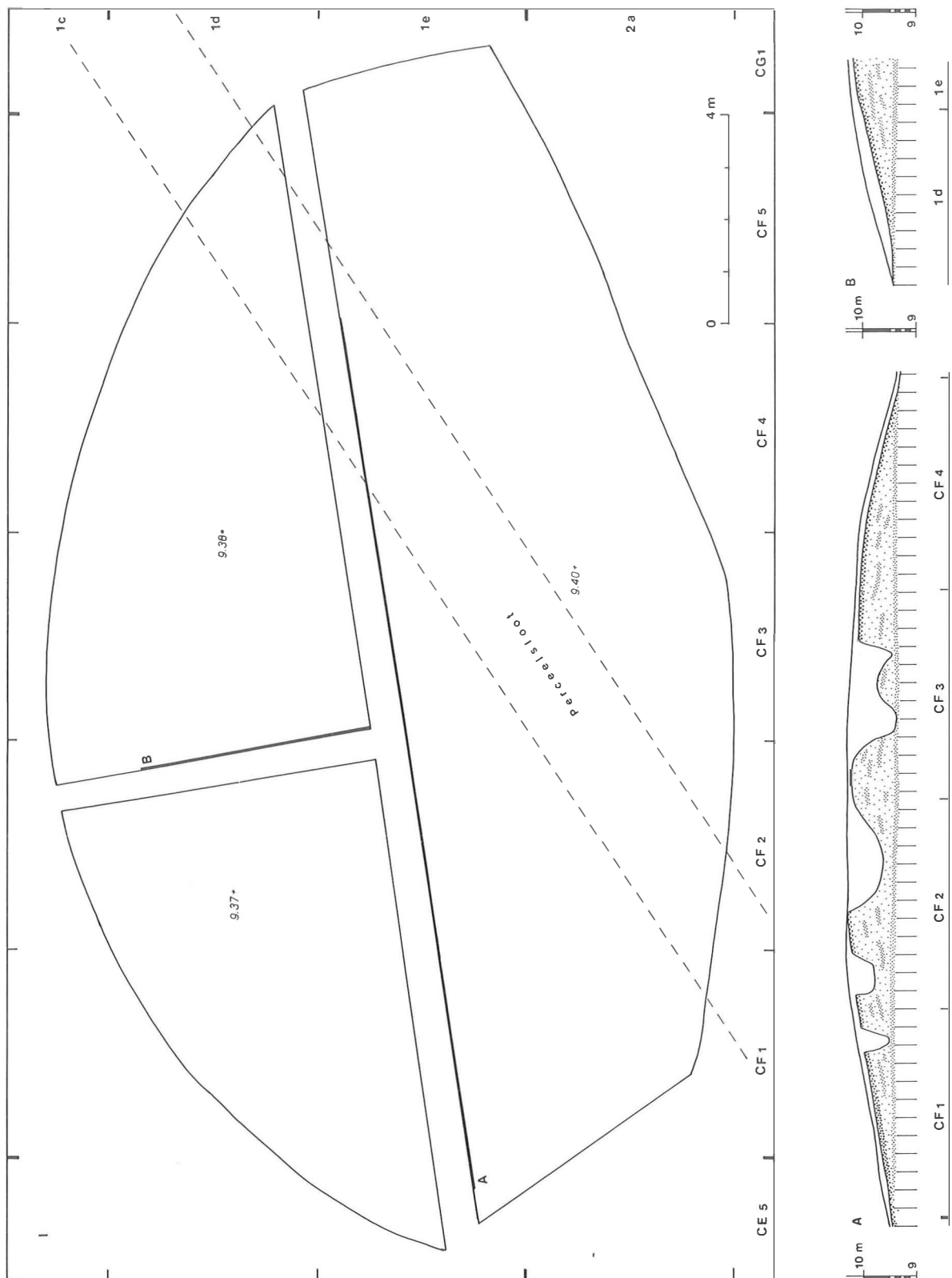

Fig. 23. Plattegrond en profielen van heuvel I.

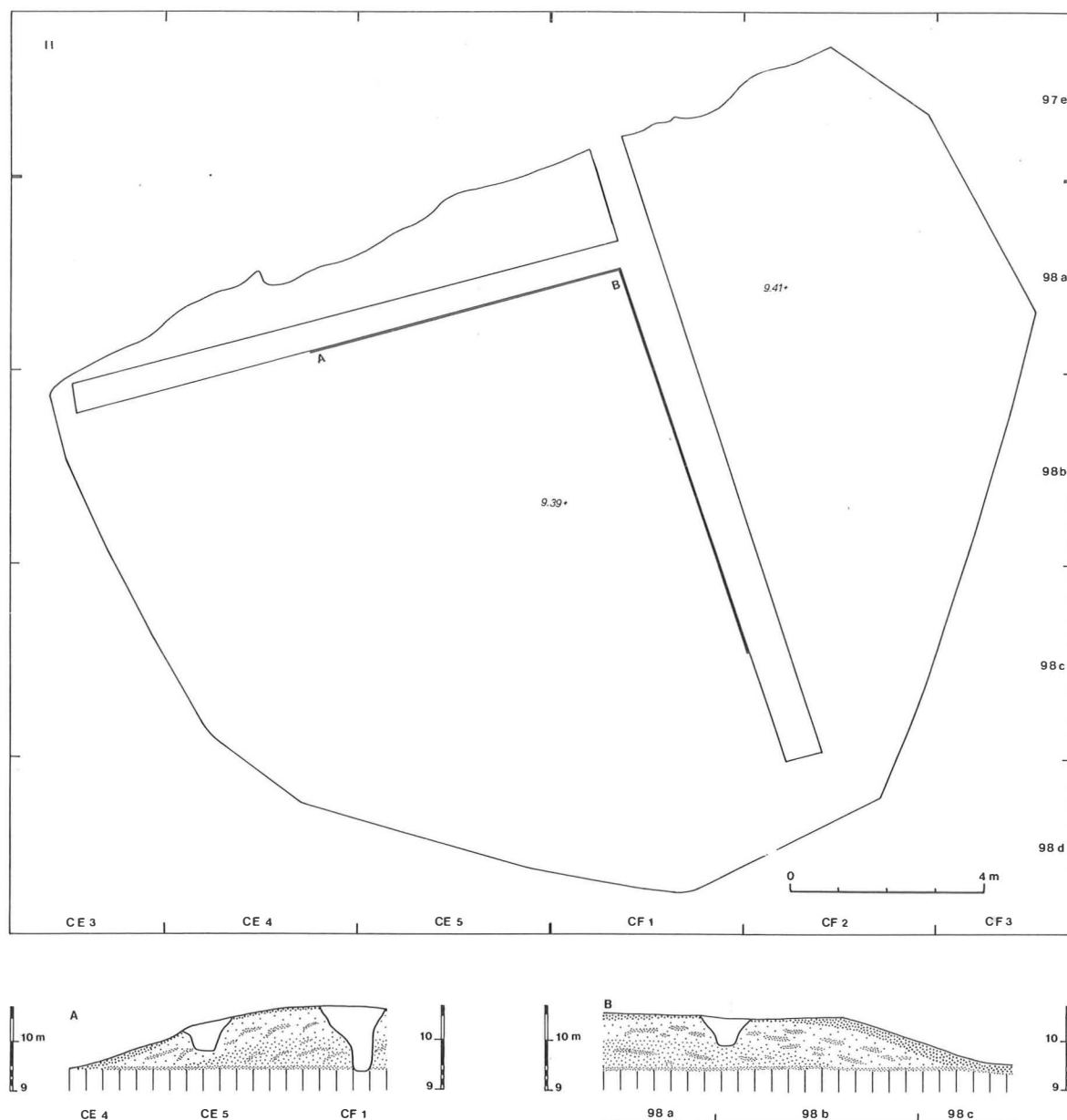

Fig. 24. Plattegrond en profielen van heuvel II.

is vervallen. De perceelsloot is op de plattegrond aangegeven. Er is een midden-noord- en een oost-west-profiel getekend. Plaatselijk is de heuvel door ingraven verstoord. Resten van een bijzetting zijn niet aangetroffen. Hoogte 0,9 m; diameter in oost-west-richting ca. 16 m; lengte noord-profiel 4,4 m (fig. 23).

Nr. II. Van deze heuvel was de noordzijde langs de perceelgrens vergraven. De opgraving is volgens een aangepaste quadrantmethode uitgevoerd, waarbij het noord- en oost-profiel zijn vervallen. In de profielen zijn twee perioden, beide met plaggenstructuur, te onderscheiden. Op een aantal plaatsen is de heuvel door

ingraven verstoord. Resten van een bijzetting zijn niet aangetroffen (fig. 24).

Periode 1: hoogte 0,6 m; diameter 4,5 m.

Periode 2: hoogte 1,2 m; diameter ca. 14 m.

Nr. III. Deze heuvel is samen met heuvel IV in één werkput onderzocht, waarbij de ligging van de profielen is aangepast aan de omstandigheden. Er is een noordwest-zuidoost- en een noordoost-profiel getekend. De heuvel heeft een plaggenstructuur, en veel houtskool in het centrum. Hoogte 0,9 m; diameter ca. 12 m (fig. 25).

Nr. IV. Grotendeels vergraven heuvel waarvan een

Fig. 25. Plattegronden en profielen van de heuvels III en IV.

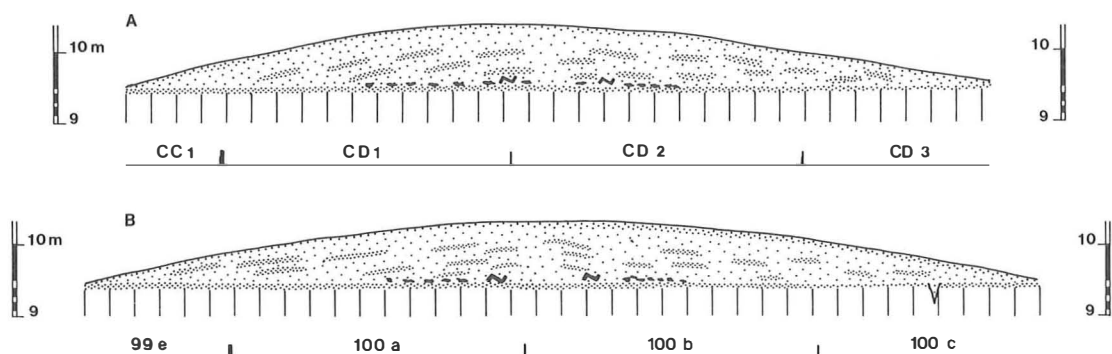
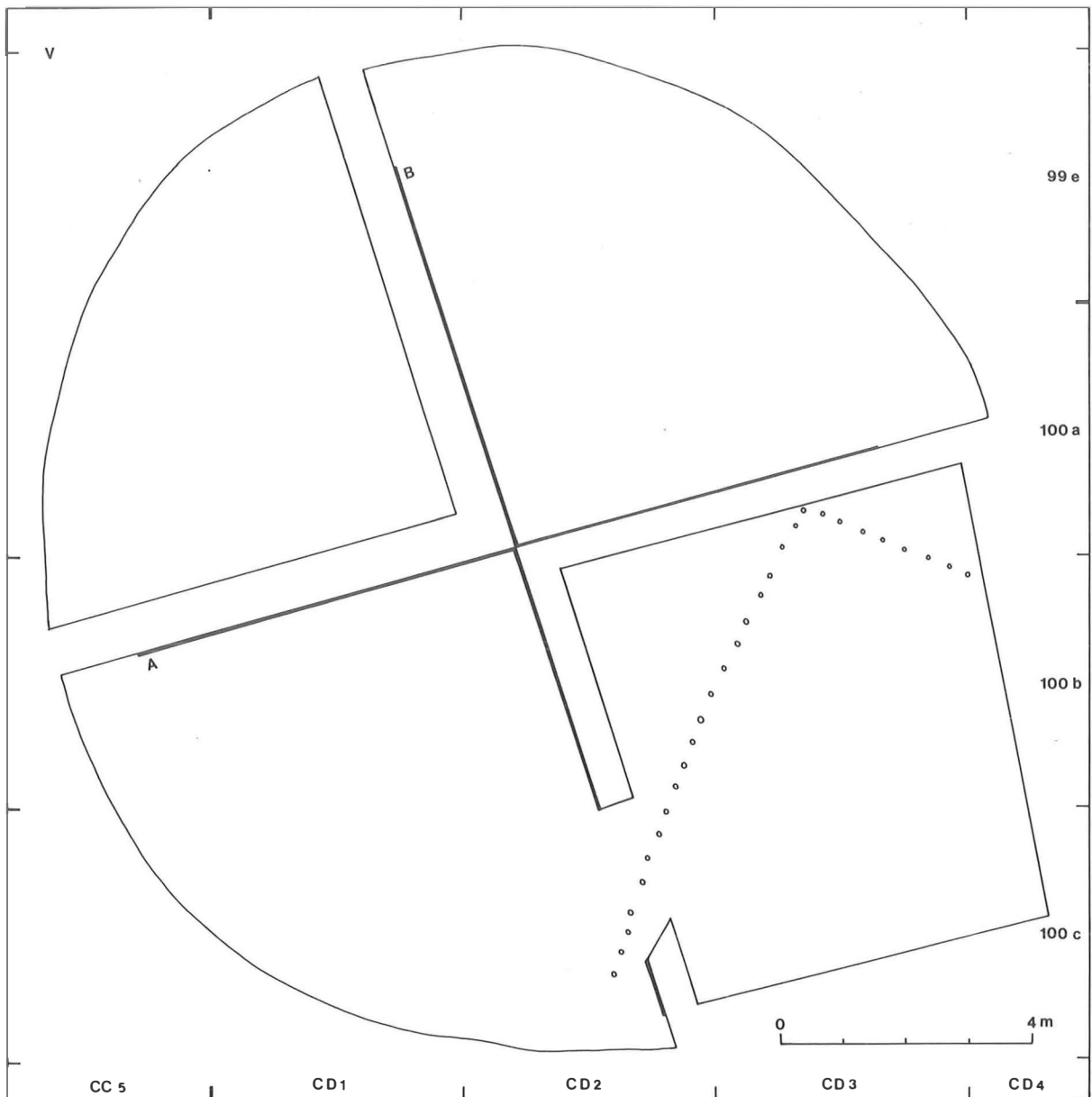

Fig. 26. Plattegrond en profielen van heuvel V.

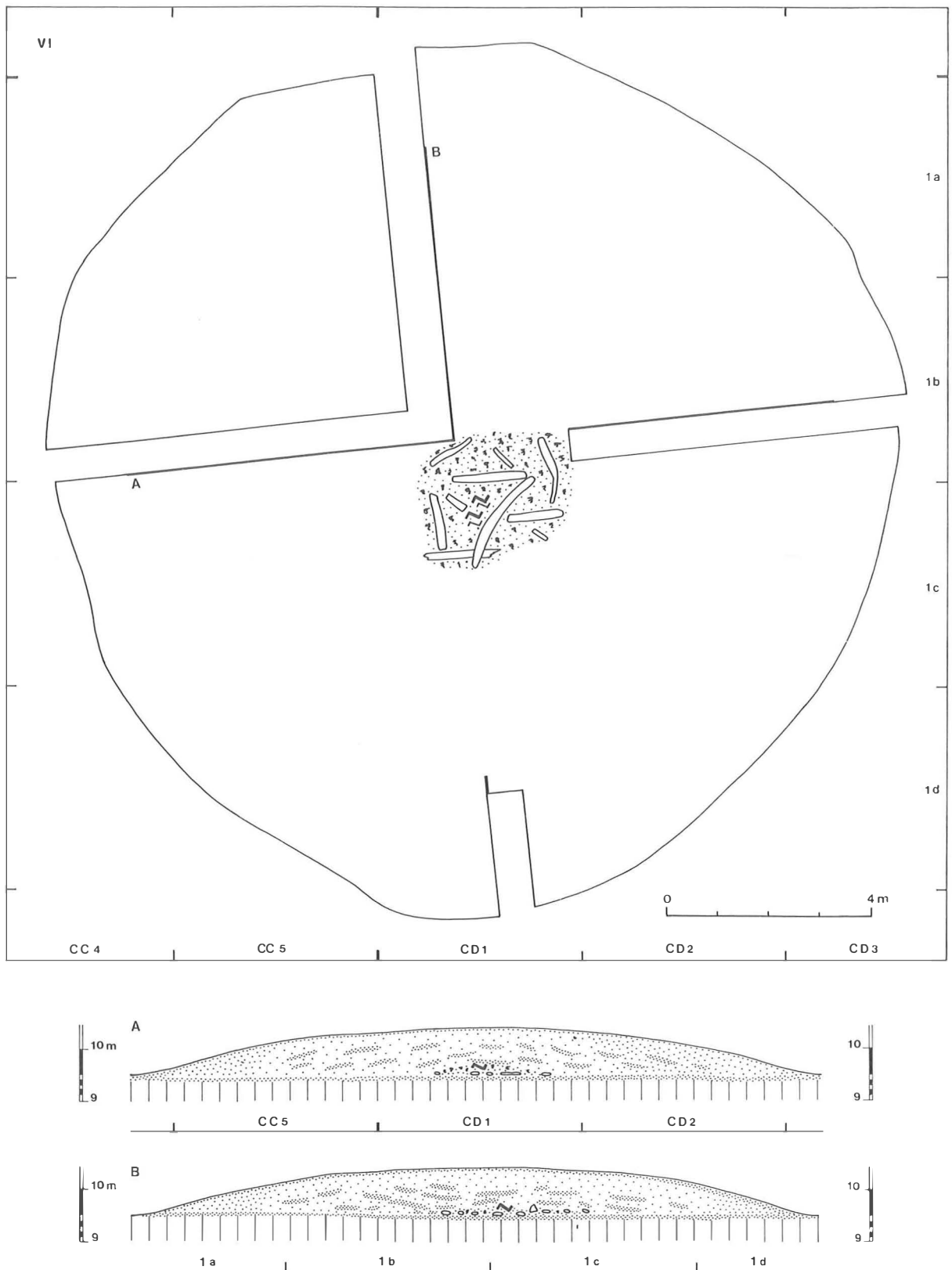

Fig. 27. Plattegrond en profielen van heuvel VI.

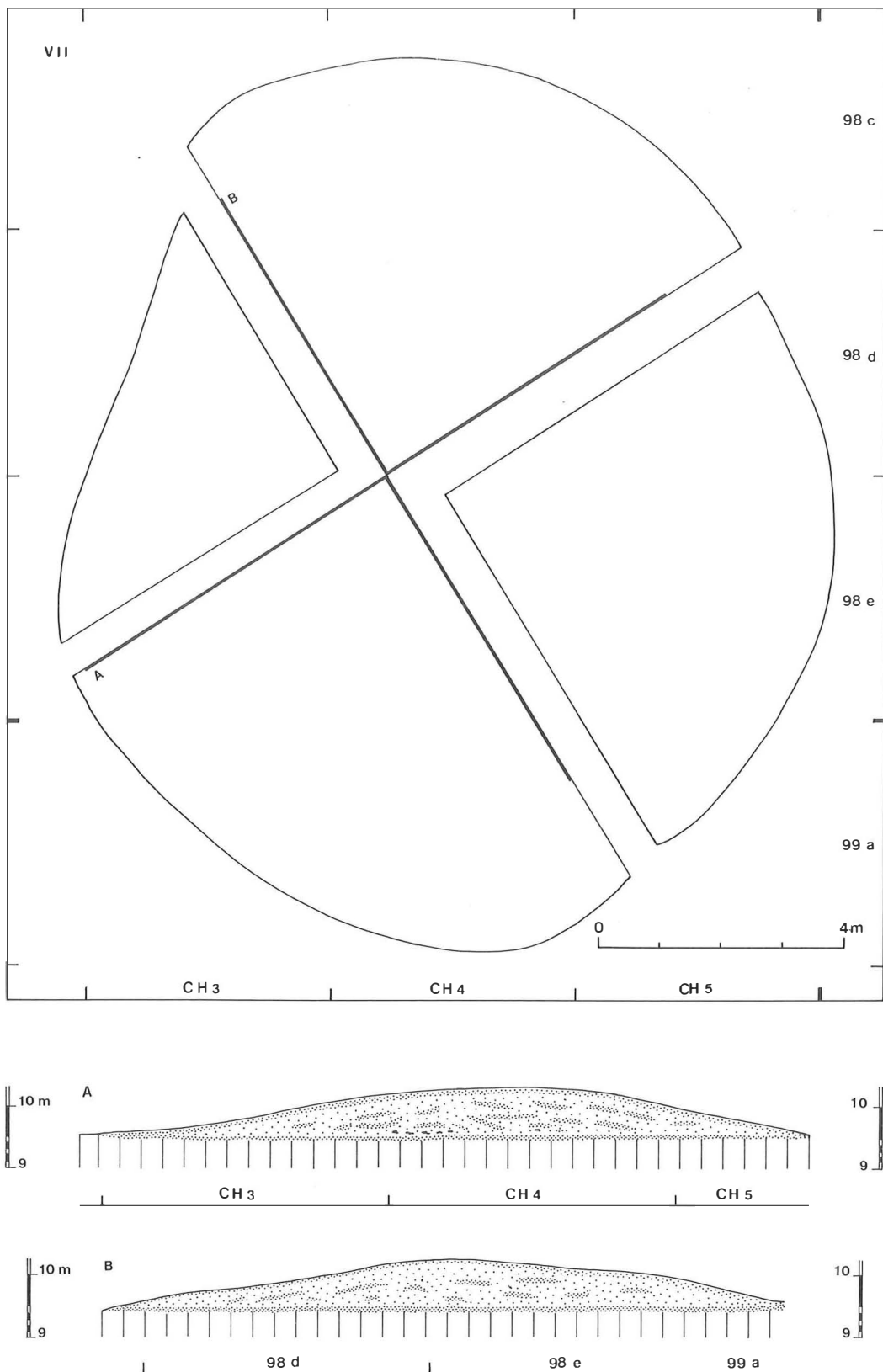

Fig. 28. Plattegrond en profielen van heuvel VII.

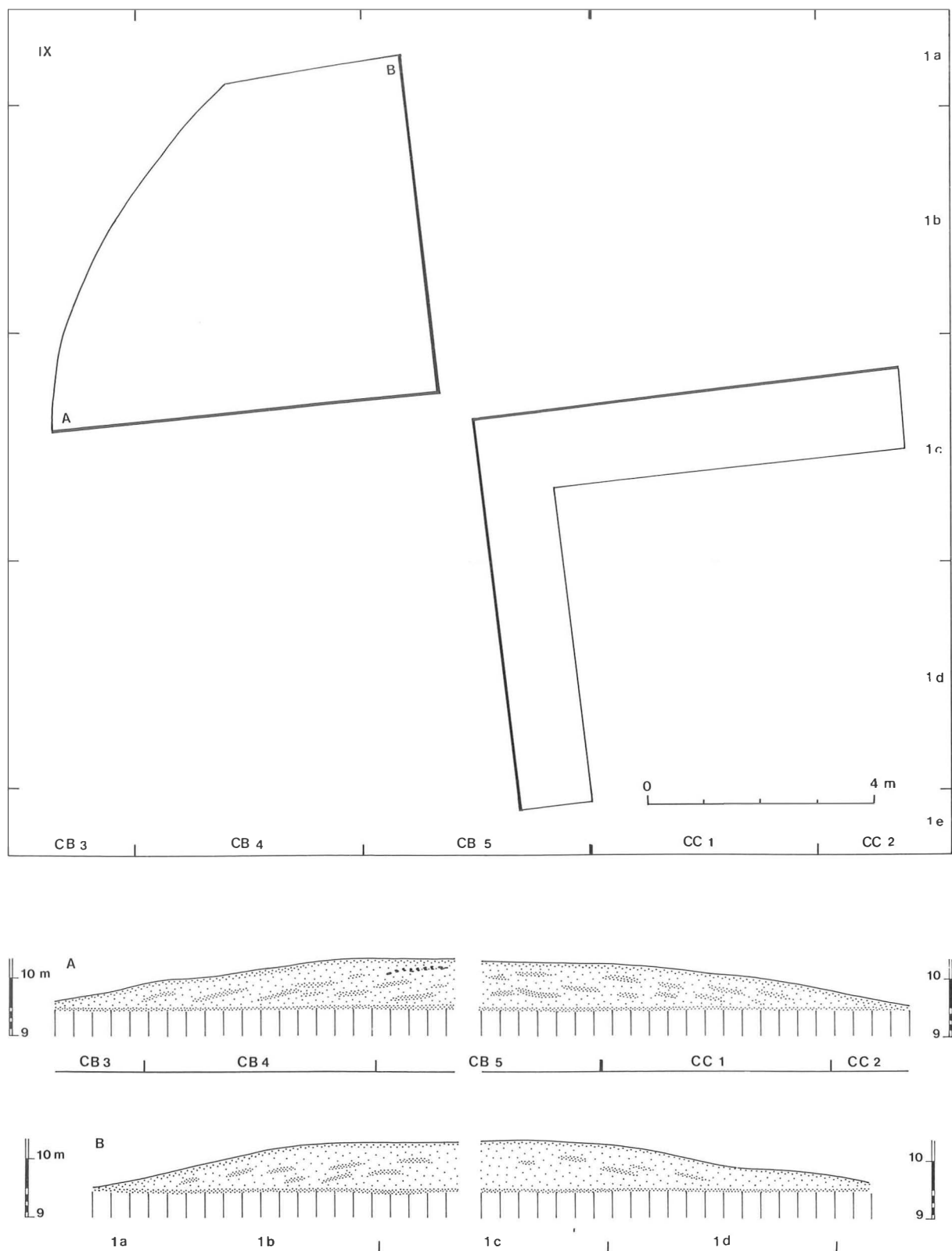

Fig. 29. Plattegrond en profielen van heuvel IX.

zuidoost-profiel is getekend. De heuvel heeft een plaggenstructuur en in het centrum bevindt zich een houtskoollaag. Een ringvormige verkleuring die in de ondergrond zichtbaar was kan ten gevolge van een verdwenen randstructuur zijn ontstaan, of het gevolg zijn van podsoleringsverschijnselen aan de voet van de heuvel. Uit het heuvellichaam zijn enige niet nader te determineren scherven afkomstig. Hoogte 0,5 m; diameter 4,8 m (fig. 25).

Nr. V. Opgegraven volgens de quadrantenmethode. Plaggenheuvel met houtskool en crematieresten in het centrum. In het zuidoostelijke quadrant zijn sporen van een staketsel gevonden, die met een rechte hoek omhoog, namelijk over een afstand van 8 m naar het zuidwesten en 3 m naar het zuidoosten. De gemiddelde afstand tussen de paalkuilen is 0,4 m en de diepte 0,2 m onder het opgravingsvlak.

NB. De recente vergraving in het zuidoostelijke quadrant, zoals in de eerdere publikatie is aangegeven kan niet (meer) uit de aanwezige documentatie worden afgeleid. Hoogte 0,9 m; diameter ca. 13 m (fig. 26).

Nr. VI. Gave heuvel, die volgens de quadrantenmethode is opgegraven. In het heuvellichaam is een duidelijke plaggenstructuur te zien. De resten van een centrale bijzetting bestaan uit houtskool, grote stukken verkoold hout en crematieresten. Hoogte 0,9 m; diameter ca. 13 m (fig. 27).

Nr. VII. Heuvel, opgegraven volgens de quadrantenmethode. In het heuvellichaam is een duidelijke plaggenstructuur te zien. In het centrum wijst enig houtskool op de plaats van de bijzetting. Hoogte 0,8 m; diameter ca. 11 m (fig. 28).

Nr. VIII. Heuvel, opgegraven volgens de quadrantenmethode. Van deze heuvel zijn geen tekeningen aanwezig. Volgens de overzichtsplattegrond was de diameter ca. 13 m.

Nr. IX. De heuvel is slechts gedeeltelijk onderzocht. Het noordwestelijke quadrant is volledig opgegraven en naar het zuiden en oosten werd een sleuf gegraven, zodat er toch doorlopende profielen konden worden getekend. De heuvel vertoont een plaggenstructuur en in het heuvellichaam bevindt zich een laagje houtskool. Hoogte 0,8 m; diameter ca. 14 m (fig. 29).

Nr. X. De heuvel was reeds voor het onderzoek geëgaliseerd.

Nr. XI. U-vormige rechthoekige greppel, naar het noordwesten geopend (vak CL/99). Dergelijke greppels behoren bij brandheuvels van het type Ruinen (Kooi, 1979) en zijn naast Ruinen (Waterbolk, 1965) onder meer bekend van het nabijgelegen Balloërveld (van Giffen, 1935). Afmetingen 3,4x3,6 m (fig. 6k).

Discussie

De kwaliteit van de documentatie van het onderzoek van de brandheuvels in 1937 laat in sommige opzichten te wensen over. Resten van de brandstapel, die in de profielen duidelijk zijn aangegeven ontbreken in de meeste plattegronden. Een verdichte, humeuze strooisel-

laag aan de voet van de heuvels is destijds ten onrechte aangeduid als veen. De tekening van de plaggenstructuur doet in vele gevallen schematisch aan. In een aantal gevallen kan worden opgemerkt, dat elke indicatie voor een centrale bijzetting ontbreekt. Bij de heuvels I en II kan dit nog worden verklaard door aan te nemen dat het centrum van de heuvels door de perceelsloten reeds was vergraven. In heuvel IX kan het gedeeltelijk opgraven van de heuvel als oorzaak worden gezien.

In dit verband dient echter ook de ligging ten opzichte van de *Celtic fields* nader te worden bekeken. In het *Celtic field*-complex van Hijken is gebleken, dat sommige brandheuvels zijn opgeworpen op walletjes van het *Celtic field*. De profielen van heuvel IX laten als eerste periode een laag grijsachtig heuveltje zien, dat in plaats van een eerste periode van de heuvel ook als walletje van het *Celtic field* kan worden geïnterpreteerd. Een tweede voorbeeld is heuvel V. De sporen van een oudere omheining onder de heuvel kunnen te maken hebben met een erfbegrenzing of met een omheining van een akker, zoals ook in Hijken werd aangetroffen (Harsema, 1980: p. 21). De aanwezigheid van *Celtic fields* in de percelen ten noorden en zuiden van de groep brandheuvels maakt het waarschijnlijk dat de heuvels I, V, VI, IX en X in dit akkercomplex hebben gelegen. Ze zullen zijn opgeworpen in een deel dat in onbruik was geraakt. De situatie is vergelijkbaar met een groep brandheuvels op het Noordse Veld bij Zeijen (van Giffen, 1949).

2.3.2.2. Vondsten

Het vondstmateriaal uit de nederzettingssporen is beperkt van omvang en bestaat uit scherven van inheems, handgevormd aardewerk en twee maalstenen van graniet.

Aardewerk (fig. 30-35)

Het aardewerk is voor het merendeel afkomstig uit kuilen, die bij de boerderijplattegronden liggen en in de paalgaten van de boerderijen. Het oudste aardewerk werd aangetroffen in een kuilencomplex ten westen van boerderij nr. 106 (vakken BW/100-1) met de vondstnummers 1109, 1113, 1115, 1117, 1119-1121. Daarin komen diverse typen voor, die beter bekend zijn uit de urnenvelden en in de late Bronstijd (1100-800 BC) zijn te dateren (Kooi, 1979). Dit wordt bevestigd door een ¹⁴C-datering van houtskool uit genoemde kuilencomplex: 2760±35 BP (ca. 900 BC).

Opvallend is het aantal scherven van verschillende lappenschalen (nrs 112 en 117), een type dat zelden in urnenvelden voorkomt. Voorts bevat het complex Ruinen-Wommelsachtige vormen (nrs 1038 en 1112) en komt aardewerk voor met versieringen van zogenaamde *Kamstrich* (nr. 1121) en *Besenstrich* (nrs 1038 en 1101).

Bij boerderij 106 horen de vondstnummers 1038, 1049, 1055, 1056, 1091, 1137 en 1141 en bij boerderij 109 de vondstnummers 1156, 1181, 1184, 1185, 1189, 1208 en 1255. De laatste groep bevat relatief meer

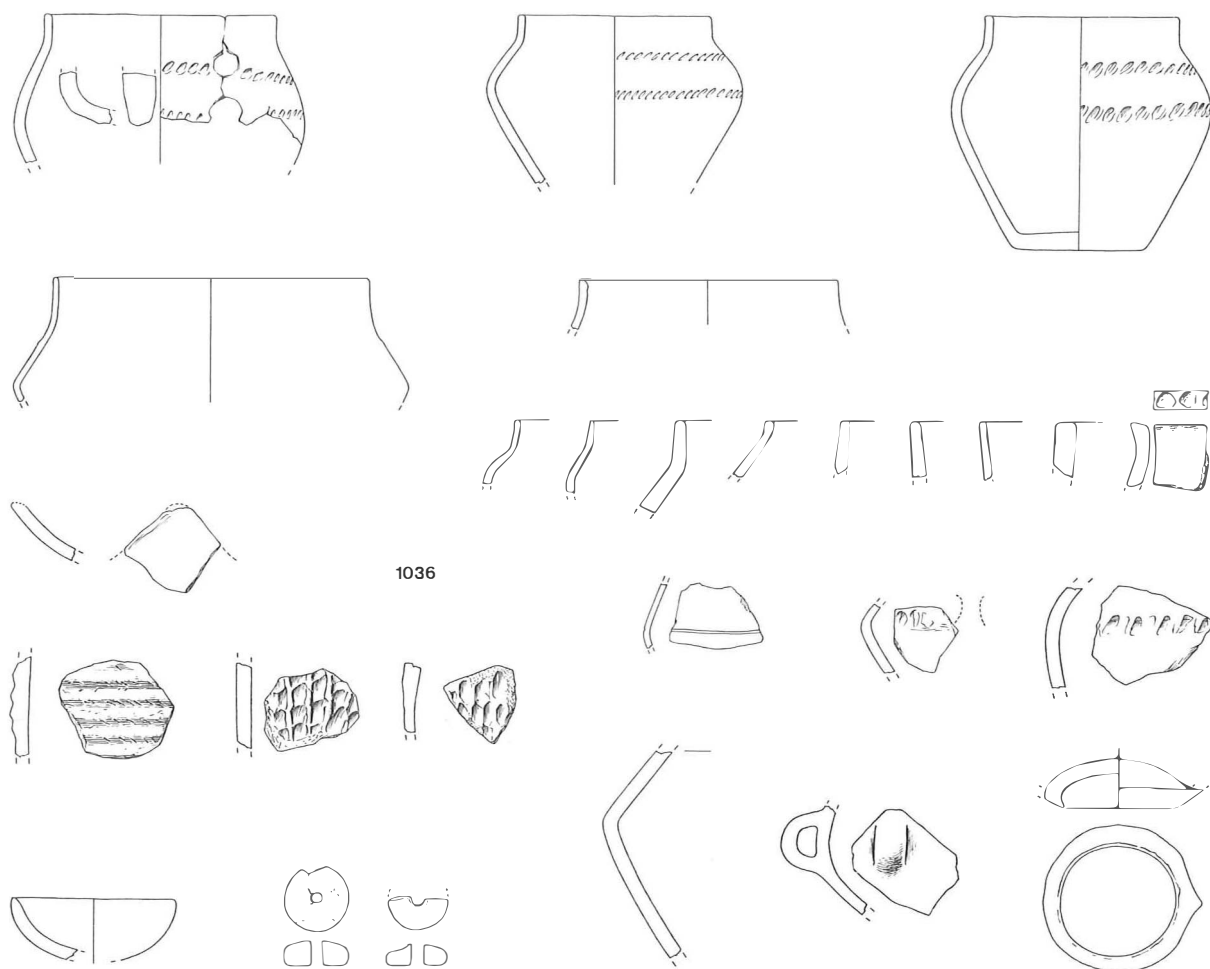

Fig. 30. Aardewerk uit de IJzertijd (schaal 1:4).

aardewerk met kartelranden dan de groep bij boerderij 106.

Andere clusters zijn de vondstnummers 1041 (vak CA/100), 1047 (vak CB/99), 1059 (vak CD/98) en 1060 (vak CC/98) met Ruinen-Wommels- en Harpstedtkenmerken naast dubbelconische vormen en het cluster met de vondstnummers 1162 (CH/1), 1164 (vak CH/1) en 1177 (vak CG/1) met minder karakteristieke vormen.

De algemene indruk die uit het aardewerk naar voren komt is als volgt. Het oudste aardewerk is gevonden in het kuilencomplex bij boerderij 106, maar kan daar niet bij horen omdat de boerderij jonger gedateerd is. Het aardewerk dat er wel aan gerelateerd kan worden is min of meer vergelijkbaar met dat bij boerderij 109, terwijl het overige aardewerk jonger is.

Maalstenen (fig. 36, 37)

In kuil nr. 157 werden tussen een aantal veldkeien ook twee maalstenen van graniet aangetroffen.

2.3.2.3. Ontwikkeling van de bewoning in de IJzertijd

Van het Kleuvenveld werd slechts een deel door middel

van twee steekproeven onderzocht. Zelfs het gedeelte waarin sporen van het *Celtic field* werden geconstateerd kon slechts gedeeltelijk worden opgegraven.

Tijdens de aanleg van de nieuwe woonwijk Marsdijk kwamen naar verwachting op verschillende plaatsen nog sporen van bewoning aan het licht. In het wegcunet van de Mahatma Gandiweg werden naast het trafostation aan de rand van een gedempt voormalig veentje twee spiekers, respectievelijk met vier en zes palen waargenomen en in het wegcunet van de Baanderheugte een spieker met vier palen. Bij het uitgraven van een woonblok langs de Schatgoorn werd onder meer aardewerk van het type Ruinen-Wommels I en Harpstedter *Rauhtopf* gevonden (collectie W. Ton) (fig. 38). De verschillende waarnemingen bevestigen de uitgestrektheid van het geëxploiteerde areaal en de spreiding van de bewoningssporen, waarbij kan worden vastgesteld dat deze zeker niet alle gelijktijdig zijn.

Voor een nadere analyse van de ontwikkeling van de bewoning dienen de opgravingen van 1937, 1983 en 1984 als uitgangspunt. Het beeld wordt in eerste instantie bepaald door de situatie rond de drie aangetroffen

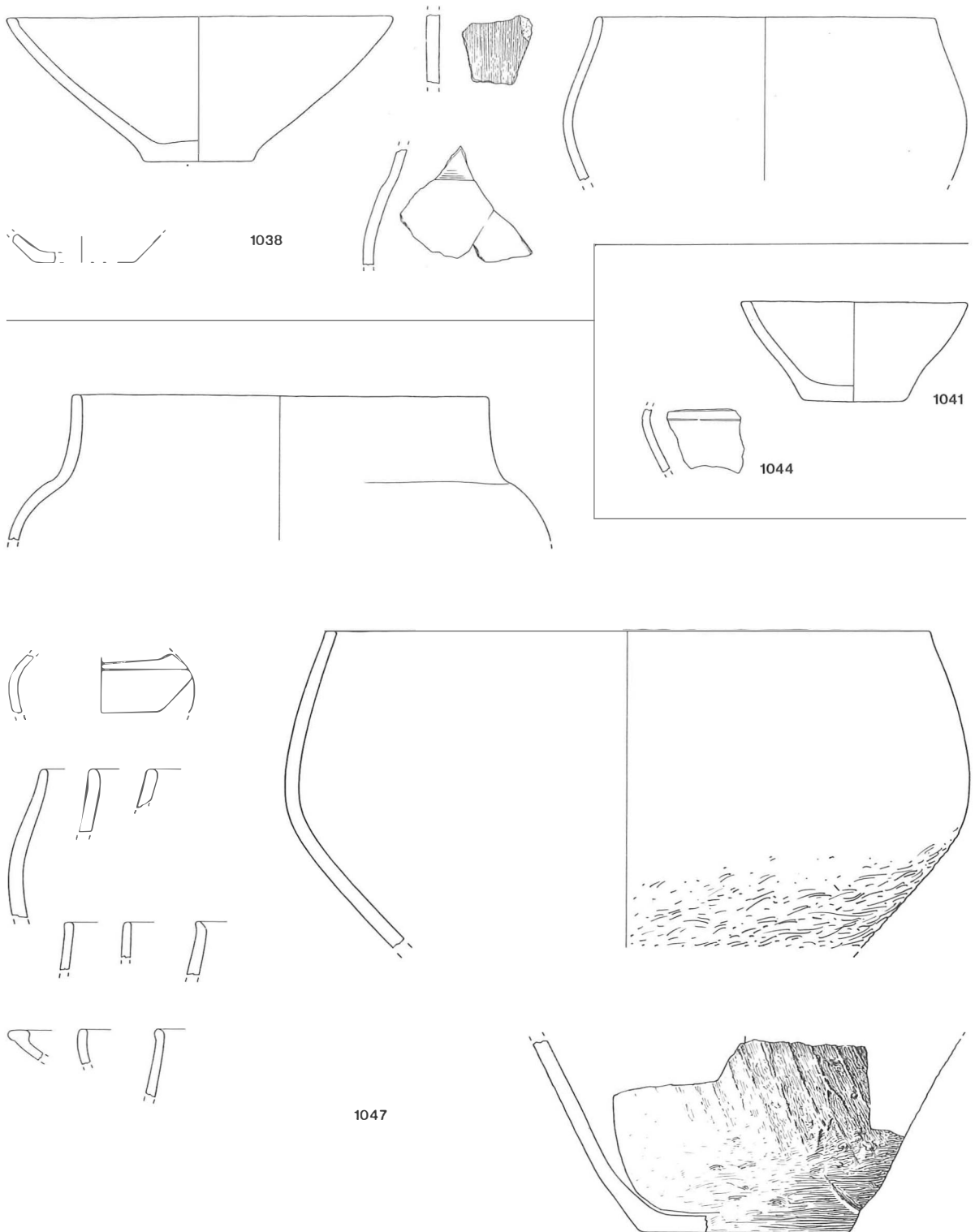

Fig. 31. Aardewerk uit de IJzertijd (vervolg).

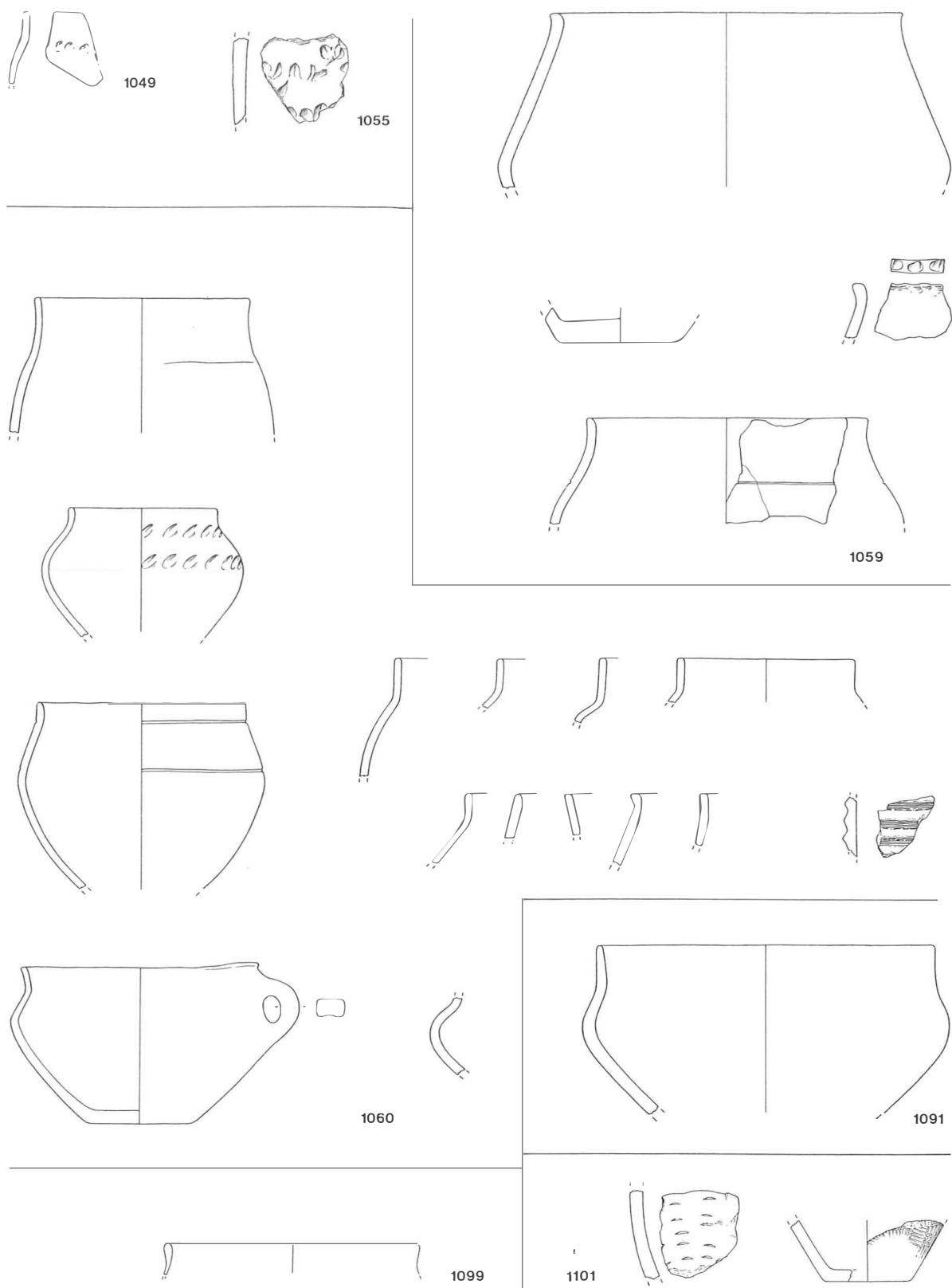

Fig. 32. Aardewerk uit de IJzertijd (vervolg).

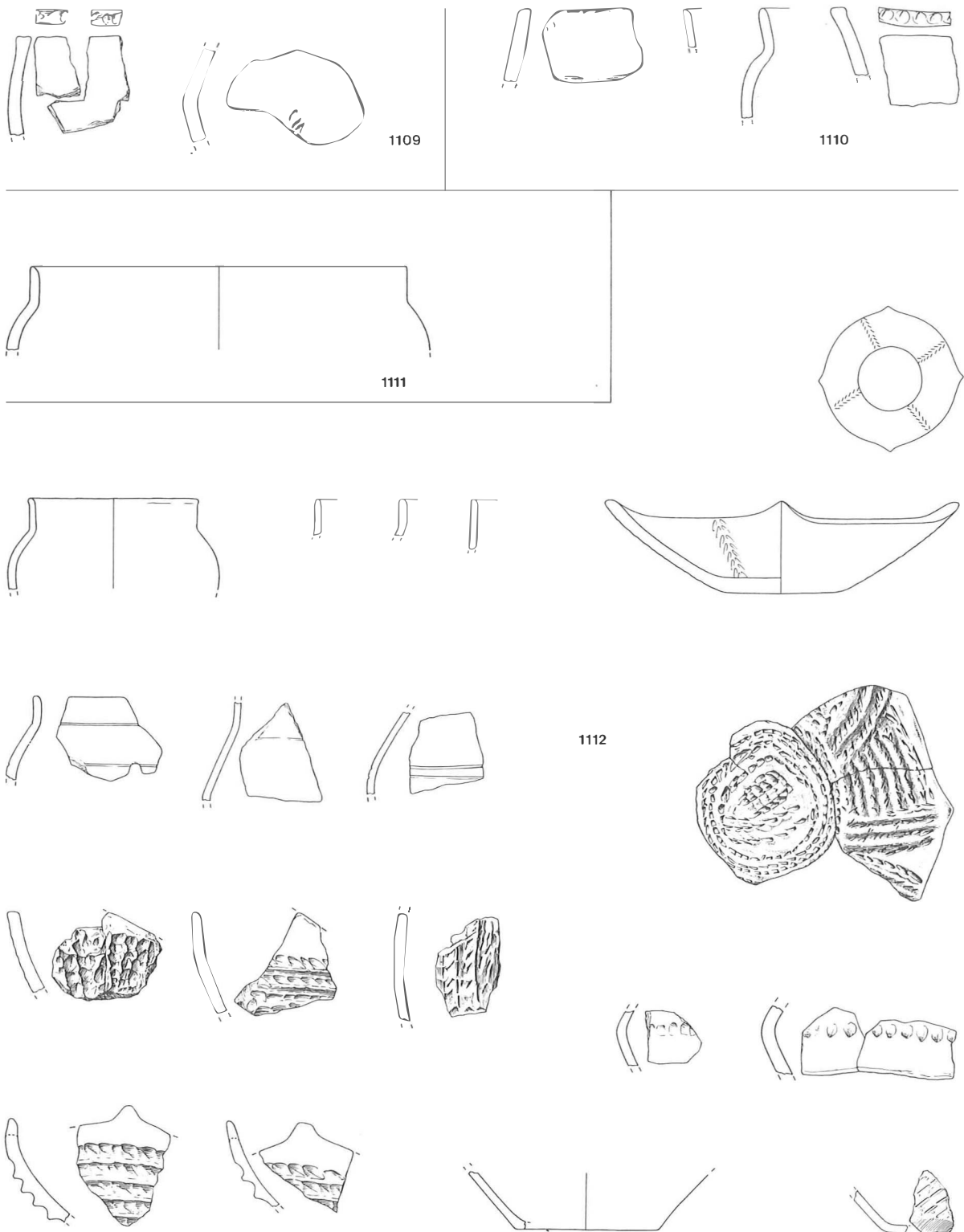

Fig. 33. Aardewerk uit de IJzertijd (vervolg).

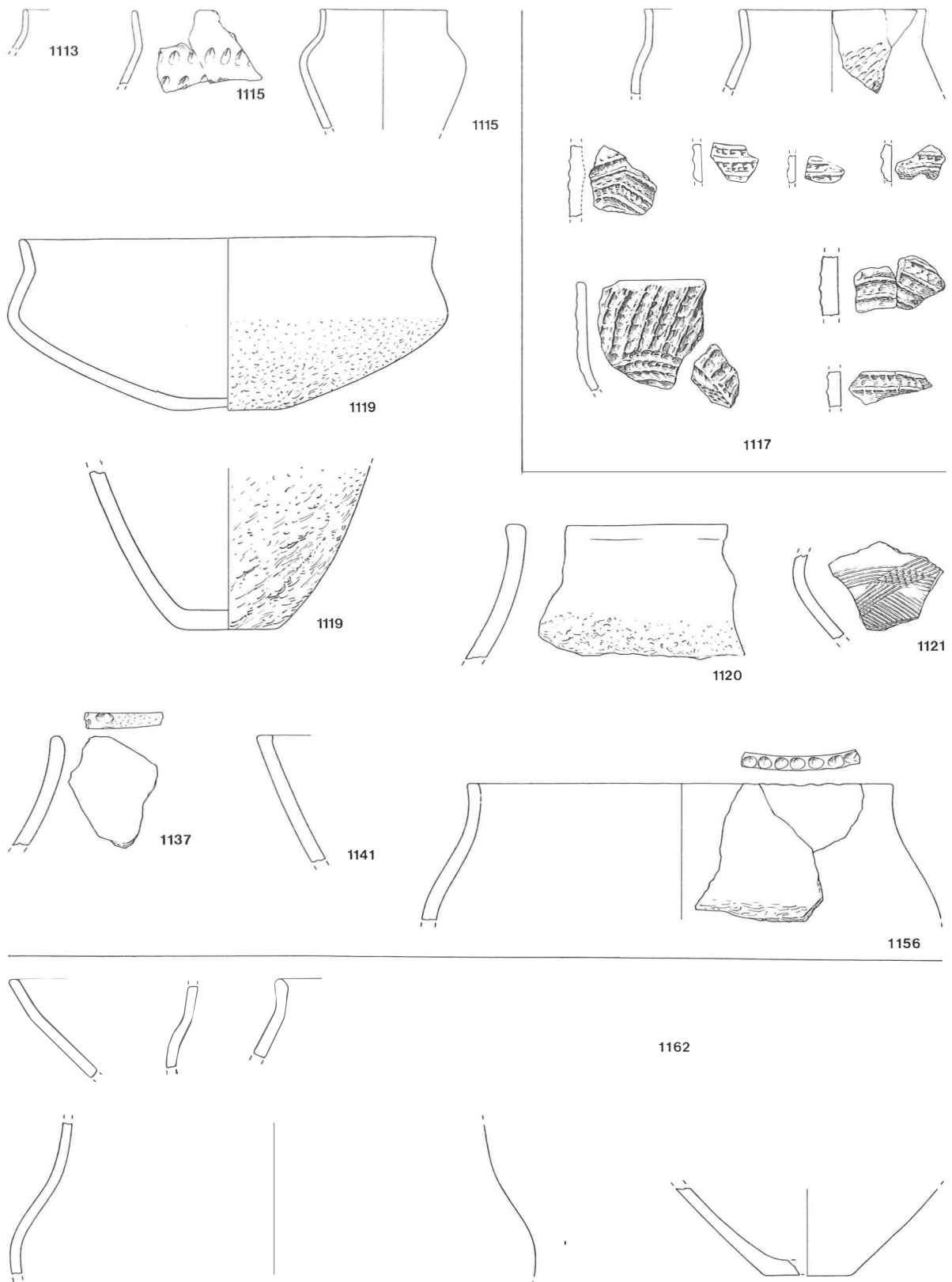

Fig. 34. Aardewerk uit de IJzertijd (vervolg).

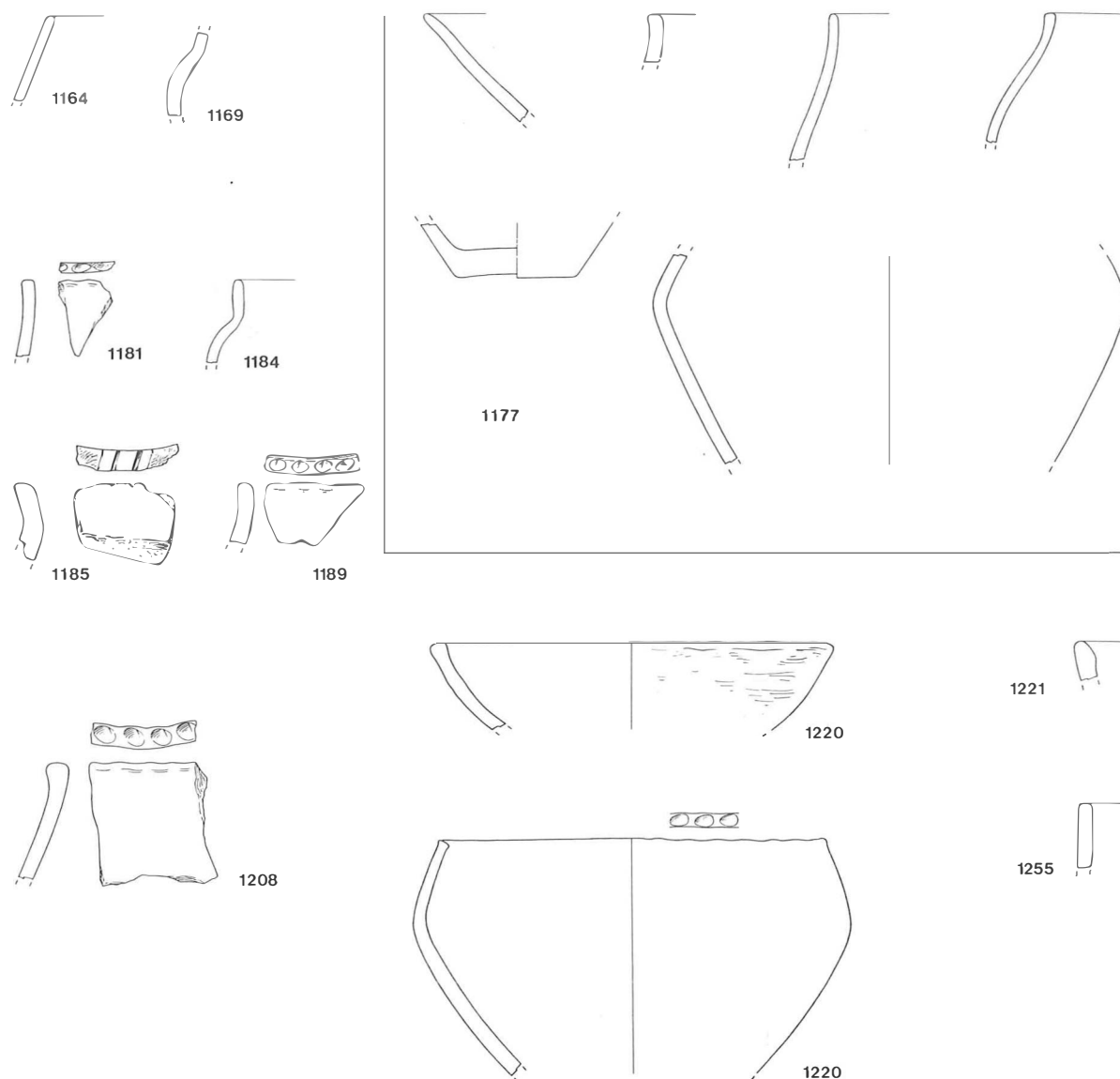
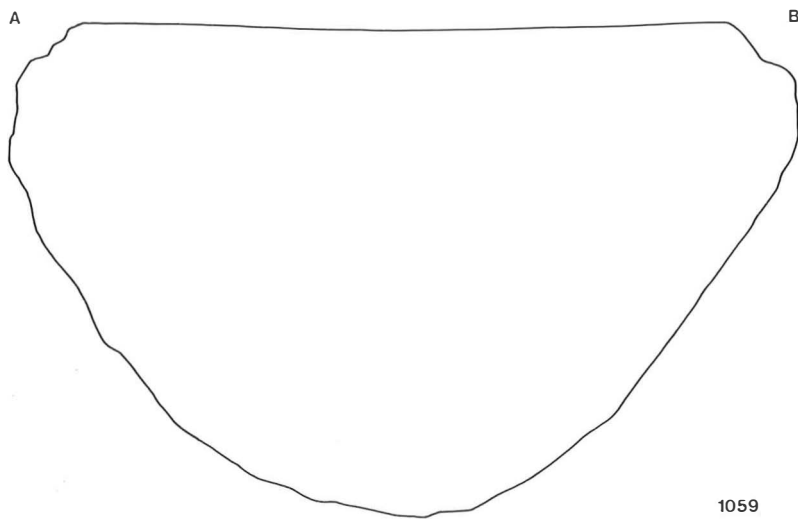
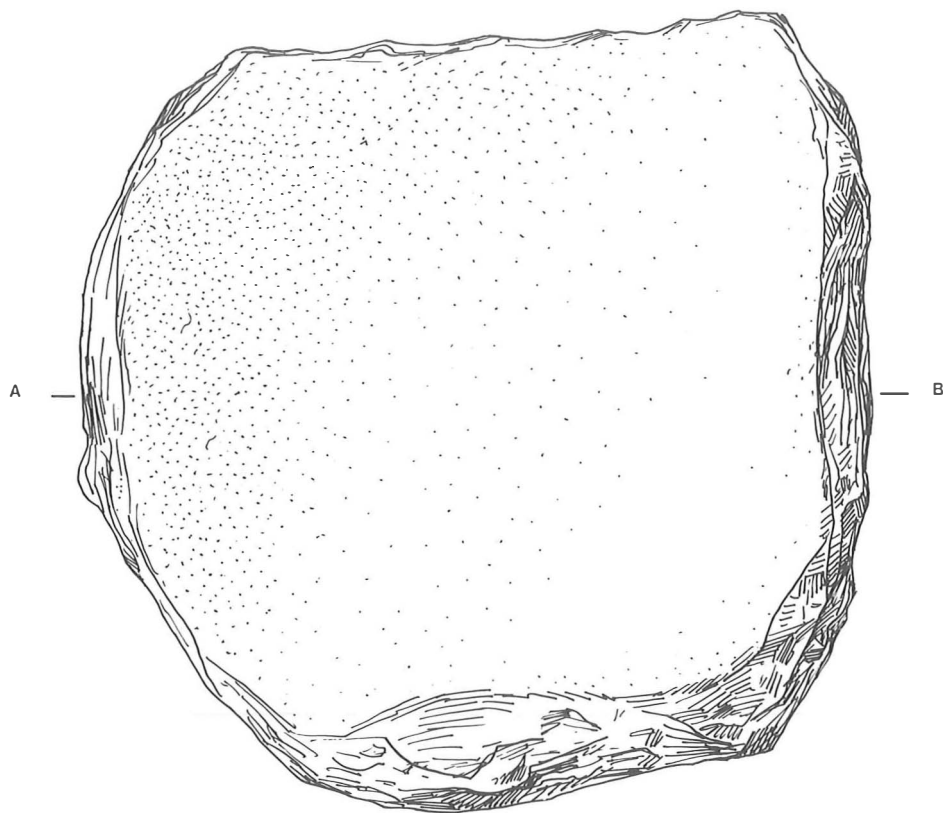

Fig. 35. Aardewerk uit de IJzertijd (vervolg).

boerderijen. Op basis van typologische overeenkomsten kan worden geconcludeerd, dat de boerderijen 106 en 109, die op een afstand van ca. 140 m uit elkaar liggen, mogelijk gelijktijdig hebben bestaan. Dit wordt door de aardewerkvondsten gesteund. Rond de boerderijen liggen ook de meeste spiekers en een aantal kuilen. Opvallend is de aanwezigheid van grotere spiekers bij de boerderijen. Kennelijk horen deze op het erf. Bij boerderij 106 zijn dat de grote spieker met negen palen: nr. 109, de spiekers met zes palen: nrs 314 en 323, en de grote spiekers met vier palen: nrs 317, 324 en 325. Bij boerderij 109 liggen een aantal spiekers met zes palen: nrs 348, 349, 364 en 370, en de grote spieker met vier palen: nr. 344. Het contrast met de situatie bij boerderij 107, waar minder spiekers zijn aangetroffen, is opval-

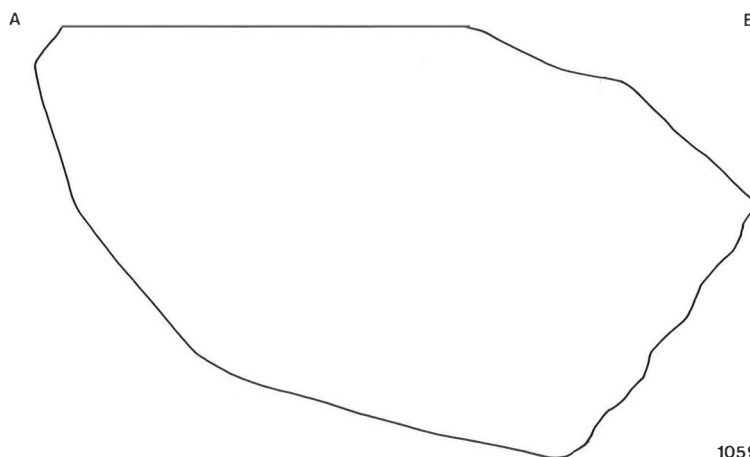
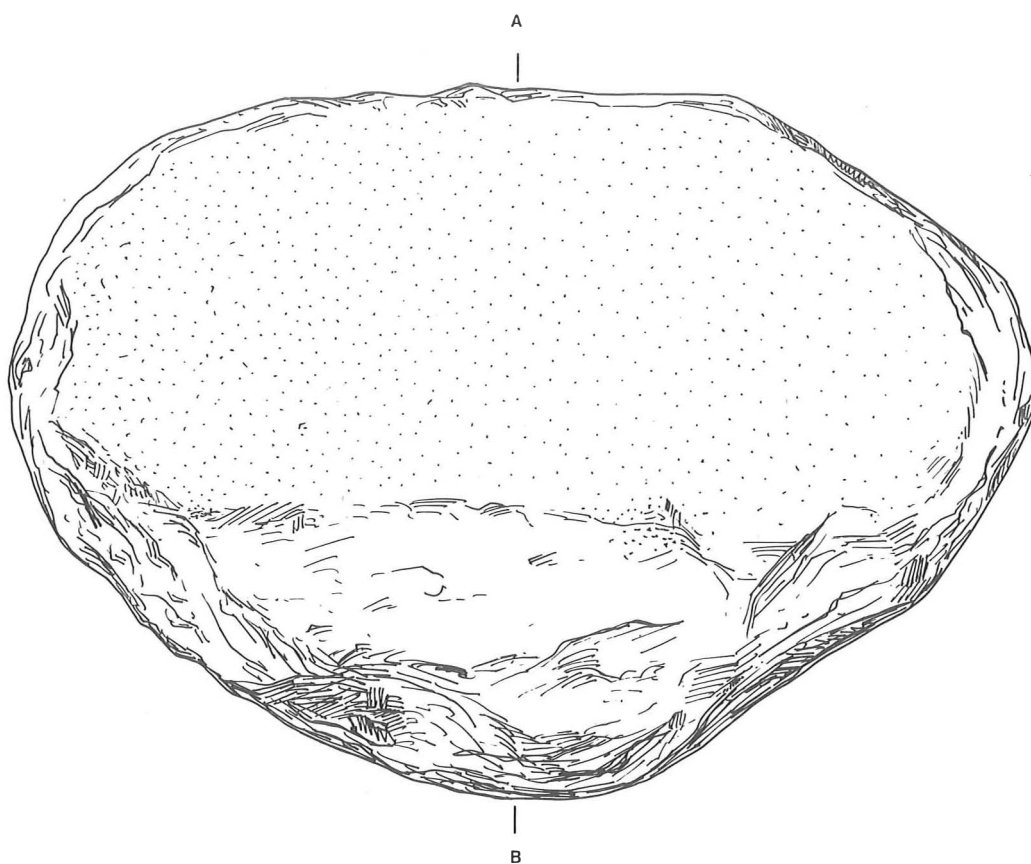
lend. Het beeld kan evenwel nadelig zijn beïnvloed door de geringere breedte van de opgravingsleuf ter plaatse.

Voor de boerderijen 106 en 109 geldt, dat zij liggen binnen een regelmatig verkavelde kern van het *Celtic field*-complex. Voor boerderij 107 is dit niet meer vast te stellen. Projecteren we het patroon per bedrijf of liever gezegd per erf op de rest van de bewonings-sporen, dan zijn er aanwijzingen te vinden voor nog twee erven. In de eerste plaats is er een cluster van de spiekers nrs 328-332 met de kuilen 155-157 (vakken CA-CC/98). Naar analogie met de situaties bij de boerderijen mogen we aannemen dat ze in de directe omgeving van een boerderij hebben gelegen. Dit idee wordt versterkt doordat spieker nr. 329 tot de grotere behoort,

1059

Fig. 36. Maalsteen (schaal 1:4).

1059

Fig. 37. Maalsteen (schaal 1:4).

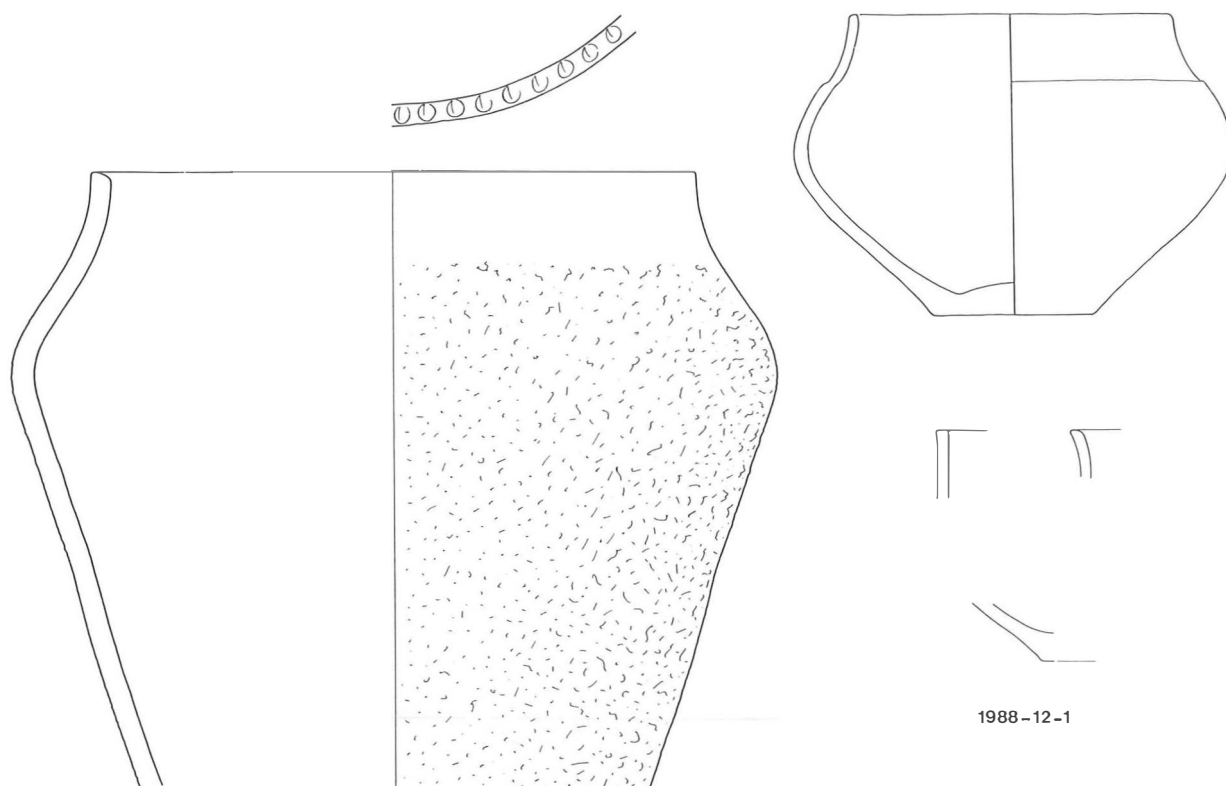

Fig. 38. Overige aardewerkvondsten van het Kleuvenveld uit de collectie Ton.

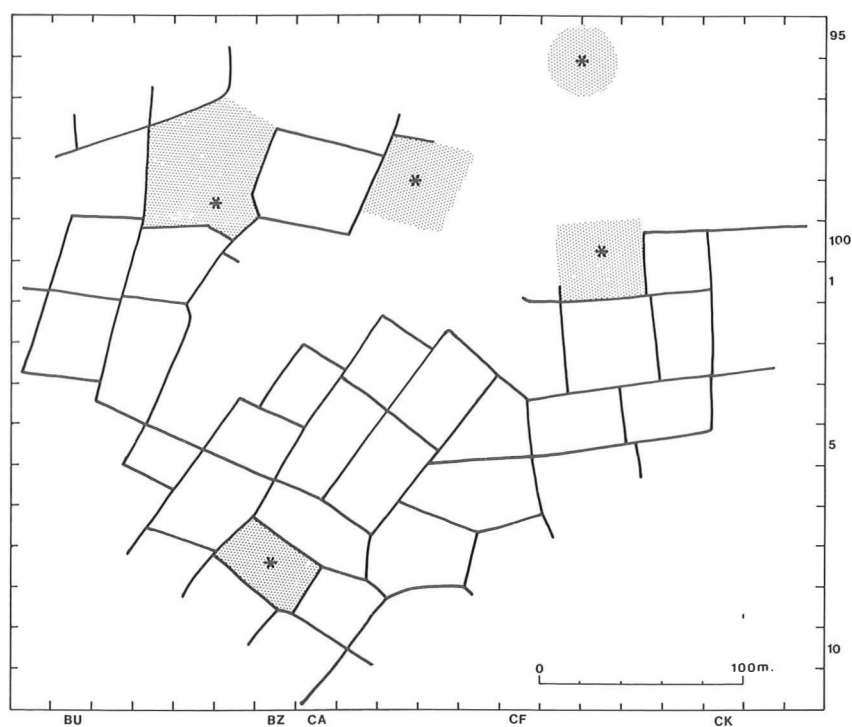

Fig. 39. Schematische plattegrond met een indicatie van vijf erfsituaties.

zoals ook bij de boerderijen 106 en 109 liggen. Een tweede cluster bestaat uit de spiekers nrs 336-339 met de kuilen 158 en 159. Er zijn dus aanwijzingen voor nog twee erven in de IJzertijd, die net buiten de opgravingsleuven hebben gelegen en waarvan de datering binnen de periode onzeker is. Daarmee komt het totaal voor dit deel van het Kleuvenveld op tenminste vijf erven (fig. 39).

Naast de spiekers op de erven is er nog een aantal die verspreid ligt en waarvan kan worden aangenomen, dat ze in de akkers van het *Celtic field* hebben gelegen. Dat is bijvoorbeeld het geval met de nrs 304-308, 326, 327, 340-343. Het grote aantal spiekers en de aanleg van het *Celtic field* geeft aan, dat de akkerbouw in de vroege IJzertijd een belangrijke plaats in de economie heeft ingenomen. Zoals eerder is opgemerkt zijn in de boerderijen nrs 106 en 109 ook geen stalboxen aan te geven. Wel kan de schuur nr. 108 eventueel als apart stalgebouw bij boerderij 109 hebben gehoord. In com-

binatie met het voorgaande lijkt het houden van rundvee in deze fase van de bewoning minder belangrijk te zijn geweest.

Het geringe aantal spiekers bij boerderij nr. 107 zou daarentegen gerelateerd kunnen zijn aan het voorkomen van een stalgedeelte in deze boerderijen duidt er op dat in de late IJzertijd het accent meer op de veehouderij lag.

2.3.3. Jongere sporen

Omheiningsspoor (vakken BW-CA/5-7)

Dit spoor is over de aanzienlijke lengte van ca. 100 m in de opgraving te volgen en bestaat uit dicht op elkaar geplaatste kleine paalgaten. De richting wijkt af van de indeling van het *Celtic field*-complex. Daterende vondsten ontbreken. Uit de afwisseling van meer en minder goed bewaarde delen kan worden afgeleid dat de omheining over de *Celtic fields* is aangelegd. De paalgaten

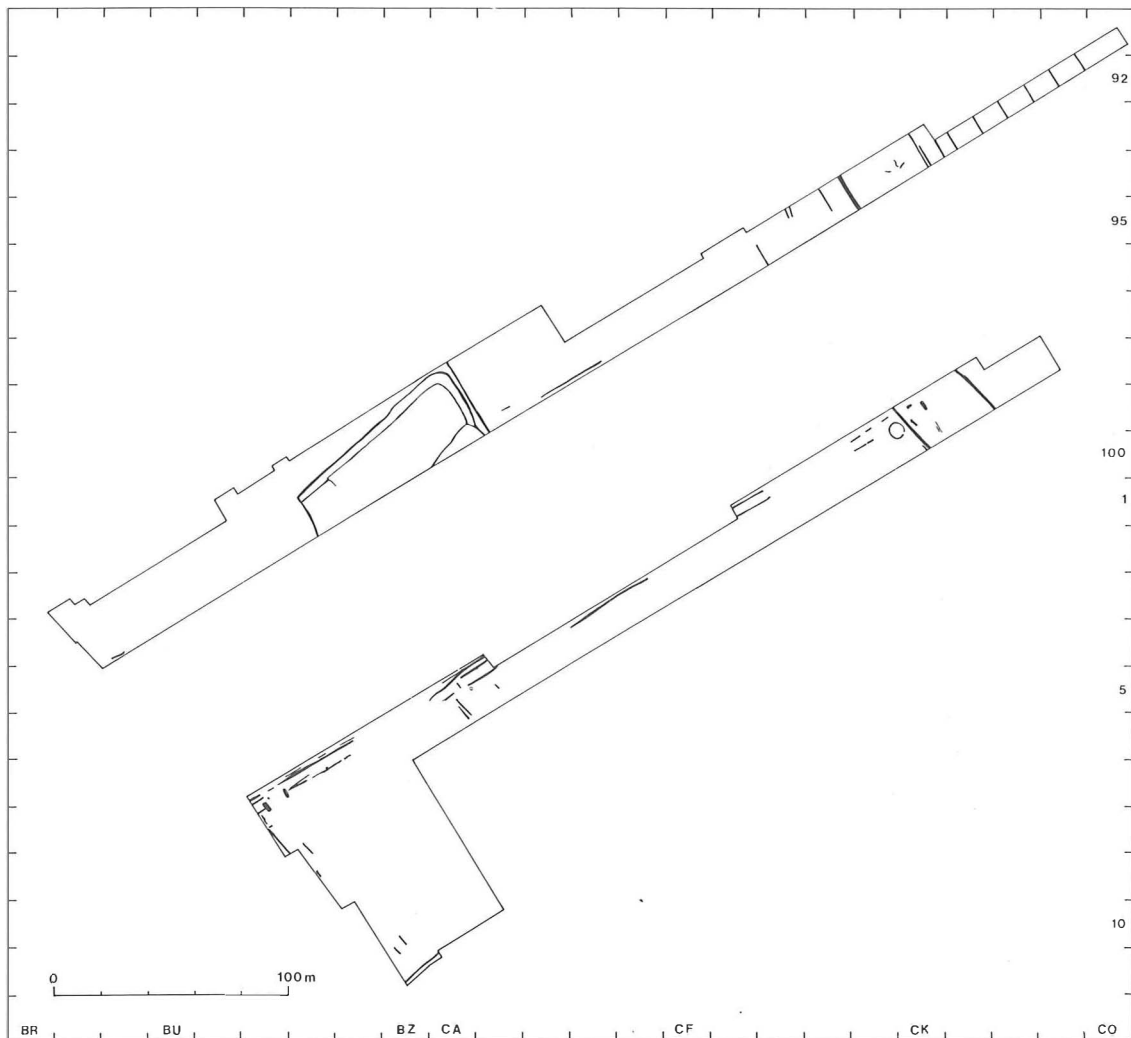

Fig. 40. Plattegrond van de post-middeleeuwse en ontginningssporen.

Fig. 41. Kadastrale kaart met de omtrek van de opgraving op het burchterrein (grijs) en de boerderijen nrs. 3 en 5 langs de Marsdijk (fig. 53 en 54).

zijn ter plaatse van de walletjes minder goed bewaard gebleven.

Een vroege ontginning, of een schutplaats? (vakken BW-CA/98-2)

Tijdens de opgraving in 1983 werd een stelsel van greppels aangetroffen, die duiden op het afperken van een deel van het Kleuvenveld. De ligging en oriëntatie wijken af van het *Celtic field*-complex en ze doorsnijden de boerderijplattegrond 106. Daterende vondsten ontbreken, maar de aard van de sporen wijst op een relatief jonge datering. Wellicht is hier vóór de groot-schalige ontginningen een begin gemaakt met de aanleg van akkers. Het is duidelijk dat er tenminste twee greppelsystemen na elkaar zijn aangelegd.

Een plaats voor het schutten van vee lijkt een andere mogelijkheid. Gezien de afstand tot de nederzetting kan bijvoorbeeld een nachtelijke schutplaats voor het vee dat vroeger op het uitgestrekte Kleuvenveld werd gehouden, goede diensten hebben bewezen.

Recente sporen (fig. 40)

Een aantal recente sporen hangt samen met de ontginningen op het Kleuvenveld. In 1983 was dat een aantal greppels ten oosten van de hierboven genoemde, die vrijwel allen dwars op de lengterichting van de werkputten lagen, terwijl in 1984 voornamelijk greppels langs de perceelscheiding werden aangetroffen. In 1987 werden in een wegcunet nog sporen van ontginningswerkzaamheden vastgelegd (coördinaten: vakken BF-BH/93-94).

Een ronde greppel in de opgraving van 1984 was onlangs ontstaan door de aanleg van een persbult (vak CK/100).

3. DE BURCHT (fig. 41)

Bij de reconstructie van het middeleeuwse Peelo is ook getracht gegevens over het burchtterrein in de archieven op te sporen. Aanvankelijk werd uitgegaan van een datering in de 11e eeuw, gebaseerd op berichten daarover door Gratema (1853: p. 48), temeer daar er op het terrein tussen de burcht en de Marsdijk scherven van Pingsdorf-aardewerk waren aangetroffen bij het graven van greppels voor een persbult. Verder circuleerde er onder de bewoners van Peelo een overlevering, dat er op de burcht roofridders hadden gewoond, die wegens begane misdaden waren verbannen. Hun bezittingen zouden in beslag zijn genomen. Gratema noemt Ulfo en zijn broer als bewoners van het 11e-eeuwse kasteel. Deze beweringen leken te worden bevestigd door een akte uit 1040 waarbij goederen te Peelo aan de bisschop van Utrecht werden geschonken.

In tegenspraak met een vroege datering was echter de vierkante plattegrond en de situering daarvan in de natte lage Maarzen aan de rand van de hogere gronden. Doorgaans zijn de bekende versterkingen uit die tijd

rond van vorm met droge grachten en op hogere gronden aangelegd, zoals de burcht te Eelde (Bos e.a., 1989: pp. 306-307) en Mitspete tussen Noordlaren en Midlaren (Overdiep, 1977: afb. 21).

Het archiefonderzoek leverde een meer voor de hand liggende datering op. In de 16e eeuw blijken de drie boerderijen van Peelo kerkelijk bezit te zijn. Derkinge en Hovinge waren eigendom van het kapittel van Sint Pieter te Utrecht en Huisinge van het Mariaconvent te Assen. Vanaf 1564 was Derkinge in gebruik bij de familie Onsta, terwijl in 1600 ook Huisinge in dezelfde hand was. De adellijke familie Onsta was afkomstig uit Sauwerd in de Groninger Ommelanden. De weduwe van Aylco Onsta wordt in 1610 in stukken van de Etstoel met 'Vrouwe van Peel' aangeduid. Door deze gegevens wordt de aanleg van het burchtterrein duidelijk verklaarbaar. Het burchtterrein met de dubbele gracht en singel past in het beeld dat bekend is van de Ommelander borgen (Formsma e.a., 1973). De stichting van de burcht zal in verband staan met de aanwezigheid van de familie Onsta te Peelo en kan daardoor in de tweede helft van de 16e eeuw of de eerste helft van de 17e eeuw worden gedateerd. In de erfpachtrekeningen van het kapittel over 1603-1604 is sprake van 'Den Hof to Pedell' (Bardet e.a., 1983).

Helaas zijn er van het gebouw zelf geen afbeeldingen bekend en ook is het bouwjaar of het moment van afbraak niet nauwkeurig vast te stellen. Groot formaat baksteen bij de boerderij Marsdijk 5 kan afkomstig zijn van het burchtterrein. Pas na de opgravingen in 1980 bleek, dat de overlevering over de roofridders was gebaseerd op een historische roman uit het begin van de 19e eeuw.

De omgrachte heuvel is nog lang zichtbaar gebleven. Een bericht uit de *Drentse Courant* van 17 december 1853 maakt melding van graafwerk op het terrein, waarbij een fundering van het bruggehoofd werd gevonden, bestaande uit hecht metselwerk, 12 stenen diep, onder 2, boven 1 steen dik.

In 1926 werd door Van Giffen een eerste opgraving uitgevoerd op het terrein. Daarbij werden geen funderingsresten aangetroffen en de resultaten werden niet gepubliceerd. Gedurende de tweede wereldoorlog werd ten behoeve van de voedselvoorziening het gehele perceel met burchtterrein geëgaliseerd. Tevens werden meerdere ontwateringsgreppels gegraven. Het van oorsprong vrij natte grasland werd op die manier geschikt gemaakt voor de akkerbouw.

3.1. De bodem

Het burchtterrein ligt op de overgang van de hogere gronden naar het lagere natte gebied, het dal van de Maarzen. De grens valt ongeveer samen met de hoogtelijn van 10 m +NAP. De bodem bestaat uit lemig zand met keileem op 0,80 tot 1,20 m onder het maaiveld. Het binnenterrein van de burcht lag opeens keileemopduiking, die tot minder dan 0,80 m onder het maaiveld reikte.

Plaatselijk was in het daleen dun pakket veen aanwezig. Waarschijnlijk is dit het restant van het oorspronkelijke laagveen in de moerassige Maarzen.

3.2. Doel en werkwijze (fig. 42)

De opgraving in 1926 van Van Giffen had slechts betrekking op het middenterrein en bestond uit een sleuf langs de gracht en een stelsel van elkaar kruisende sleuven daarbinnen. In 1980 werd de standplaats van het huis volledig opgegraven (werkputten 1 en 4). Aansluitend werden zoeksleuven gegraven om de ligging van de grachten te controleren ten opzichte van de nog zichtbare sporen in de vorm van hoogteverschillen. Vooral aan de noordwestzijde diende zekerheid te worden verkregen over de aanwezigheid van de singel, die niet op de kadastrale minuut staat (werkputten 1, 2, 3 en 5).

Door de overvloedige regenval was de grondwaterstand bijzonder hoog. Het was daardoor onmogelijk profielen door de grachten te trekken. Een gedeelte van het terrein tussen de beide grachten aan de noord-

westzijde werd mede opgegraven in de verwachting er sporen van een bijgebouw aan te kunnen treffen (werkput 6). Dit was niet het geval. Het voorterrein naar de Marsdijk werd tenslotte met de werkputten 7 en 8 vergeefs getest op de aanwezigheid van bewoningsporen.

3.3. Resultaten van 1926 en 1980 (fig. 43-44)

Onder de bouwvoor op het middenterrein bevond zich een dun laagje veen, waarin de sleuven uit 1926 duidelijk waarneembaar waren. Resten van funderingen of funderingssleuven waren niet aanwezig, met uitzondering van een diepe ingraving (vak A-P/16) in het midden van de noordwestzijde. Hier is waarschijnlijk het bruggehoofd geweest waarvan in het krantebericht van 1853 sprake was. Langs het talud van de gracht waren op diverse plaatsen horizontaal liggende stukken hout en paaltjes aanwezig. Waarschijnlijk zijn het de restanten van een beschoeiing. In de werkputten 1 en 6 werden naast latere vergravingen ook de laatste resten van de buitengracht en de singel aangetroffen in de vorm van ondiepe greppels. De buitengracht was in het vlak van de werkputten 1 en 6 nog 4 tot 5 m breed en lag op een afstand van ca. 10 m van de insteek van de binnengracht. De breedte van de singel was daar ca. 10 m. In de werkputten 7 en 8 werden slechts sporen van recente ingravingen gevonden, die ten dele samenhangen met de afwateringsgreppels die in de tweede wereldoorlog zijn gegraven.

3.3.1. Vondsten (fig. 45)

De hoeveelheid vondsten was gering. Het gevonden aardewerk bestaat bijna uitsluitend uit volksaardewerk met gele, groene en bruine glazuur. Nr. 527 is afkomstig uit de buitengracht iets naast het midden (vak A-O/16). Nr. 528 werd gevonden op de singel (vak A-O/14). Bij de losse vondsten (nr. 753) bevinden zich scherven van grappen en steelpannen en een scherf van een kan van steengoed met een medaillon van een gehelmde kop. Dit type werd in het midden van de 16e eeuw te Keulen geproduceerd. Resten van bouwmaterialen zijn ook in geringe hoeveelheden in het vondstmateriaal vertegenwoordigd en bestaan uit brokken puin van het muurwerk, stukken groen glas met afgeknepen randen uit de vensters, brokstukken van plavuizen met gele en groene glazuur van 17,5x17,5x2,8-2,9 cm en stukken onge-

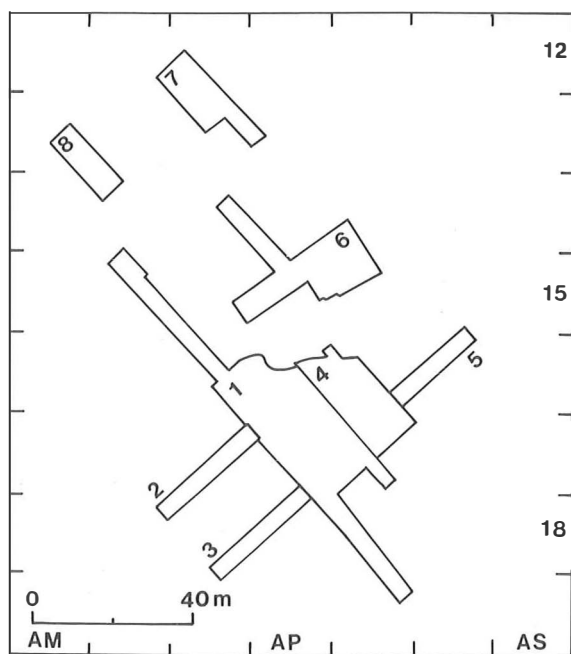

Fig. 42. Schematisch overzicht van de werkputten.

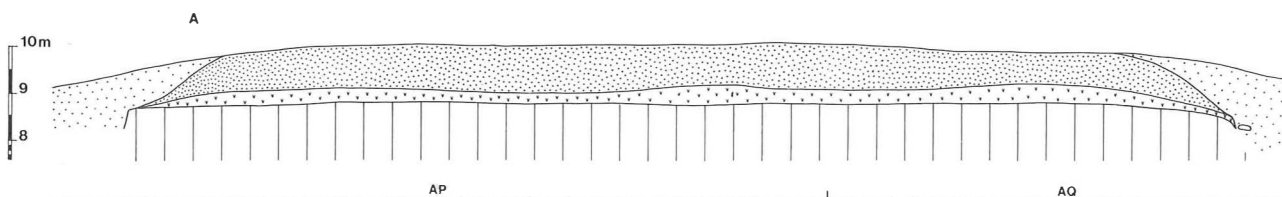

Fig. 44. Profiel over het binnenterrein van de burcht.

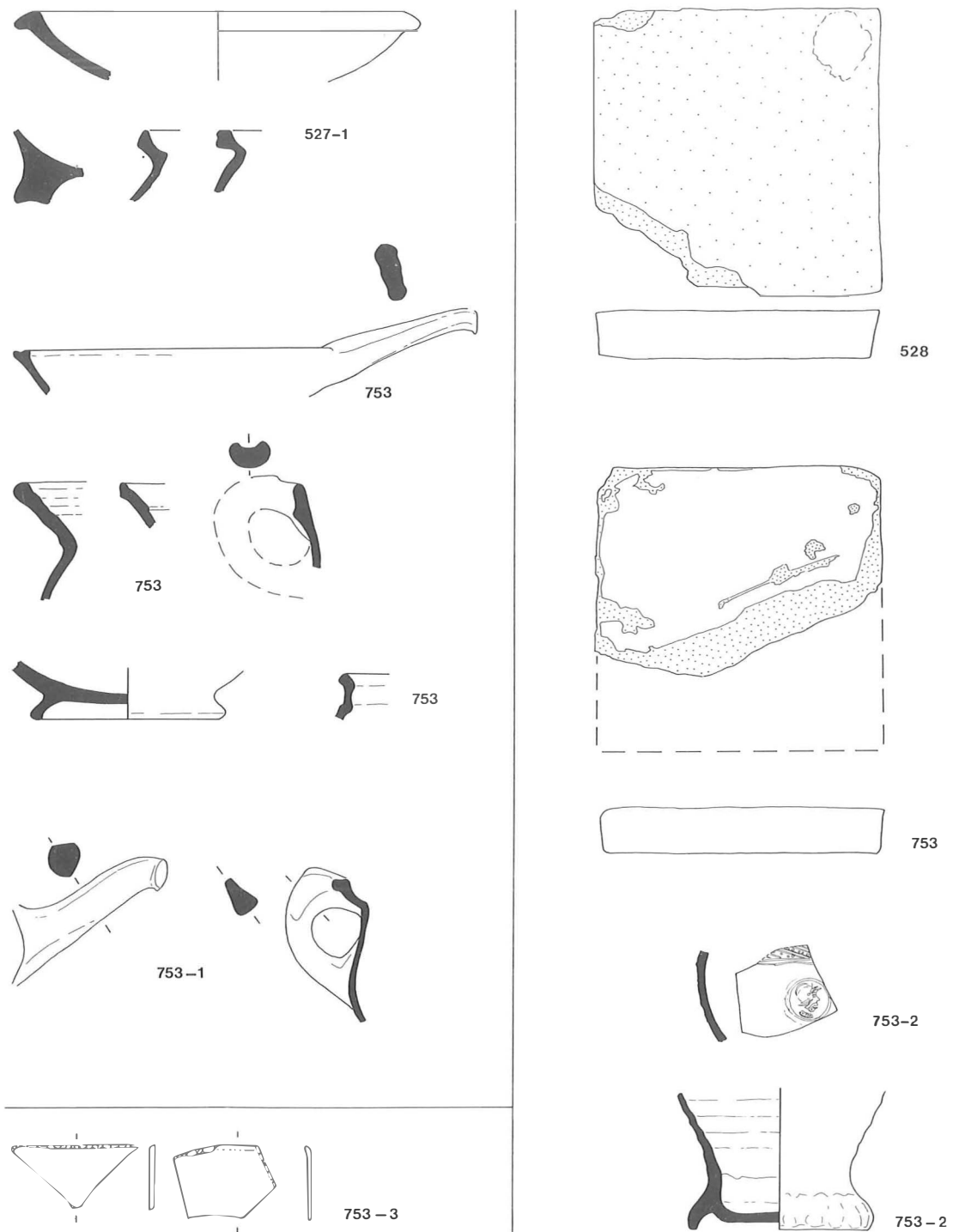

Fig. 45. Vondsten. a. Volksaardewerk (nrs 527 en 753-1) met gele en bruine glazuur; b. Steengoed (nr. 753-2) plavuzen met resten van geel-groene glazuur; c. Fragmenten van groen glas (nr. 753-3) uit glas en lood vensters.

glazuurde dakpannen van het Oudhollandse type.

Conclusies

Uit de waarnemingen kan worden afgeleid dat het binnenterrein bij de bouw van de burcht was opge-

hoogd. De burchtheuvel werd opgeworpen over een dunne laag veen. De fundering van het gebouw heeft dit veen niet doorsneden en de ingraving daarvan heeft zich beperkt tot het pakket opgeworpen grond. Bij de egalisatie zijn daardoor alle funderingssporen verdwe-

Fig. 46. Kadastrale kaart met de omtrek van het opgravingssterrein (grijs) op het Nijland.

nen. Kennelijk zijn de stenen en andere materialen die zijn vrijgekomen bij de sloop vrijwel volledig afgevoerd. De schamele hoeveelheid vondsten wijst op een kortstondige bewoning en de aard van het vondstmateriaal is niet verschillend van dat bij Hovinge. De manier van funderen wijst er op, dat het gebouw niet uit de gracht was opgetrokken en dat het een betrekkelijk eenvoudig grondplan heeft gehad. De benaming burcht-terrein suggereert in dit verband meer dan er in werkelijkheid heeft bestaan.

Van bijgebouwen, zoals de schathuizen bij de Ommelander borgen, is noch op het voorterrein noch tussen de beide grachten iets aangetroffen. Dergelijke bedrijfsgebouwen waren in dit geval ook niet noodzakelijk, omdat de familie Onsta twee van de nabijgelegen boerderijen exploiteerde. Wellicht is er wel een verband met de verplaatsing van het erf Derkinge, die in dezelfde periode heeft plaats gevonden (Kooi, 1995: p. 304).

4. HET NIJLAND (fig. 46)

Het Nijland werd eveneens in 1980 onderzocht. Zoals de naam aangeeft betreft het een jongere ontginning. In de 17e eeuw streefde de nieuwe provinciale regering naar verhoging van de landbouwproductie. Dit werd

gestimuleerd door de uitbreiding van particulier eigendom te bevorderen. Bij het ontginnen van een oppervlakte van tenminste 4 mudden in het veld werd men voor 20 jaar vrijgesteld van grondbelasting over de nieuw ontgonnen gronden (Heringa, 1982).

Op de grondschattingskaart uit 1642 is slechts een deel van het latere Nijland ontgonnen. De kadastrale minuut uit het begin van de vorige eeuw geeft de totale omvang van het Nijland aan (fig. 47). Omstreeks 1930 werd een deel van het Nijland ten behoeve van zandwinning afgegraven.

4.1. De bodem

Het Nijland lag op een dekzandkop met leem op 1 tot 1,5 m onder het maaiveld. Aan de westzijde, waar de keileem op minder dan 1 m onder het maaiveld ligt, bevindt zich de ijsbaan in een van nature natter gebied. De afwatering verliep oorspronkelijk via twee armen van de Wilde Stroet aan noord- en zuidzijde naar het oosten. Vanaf het hoogste punt op ca. 13 m +NAP daalde het Nijland naar het zuiden en westen vrij snel tot 11,5 m +NAP.

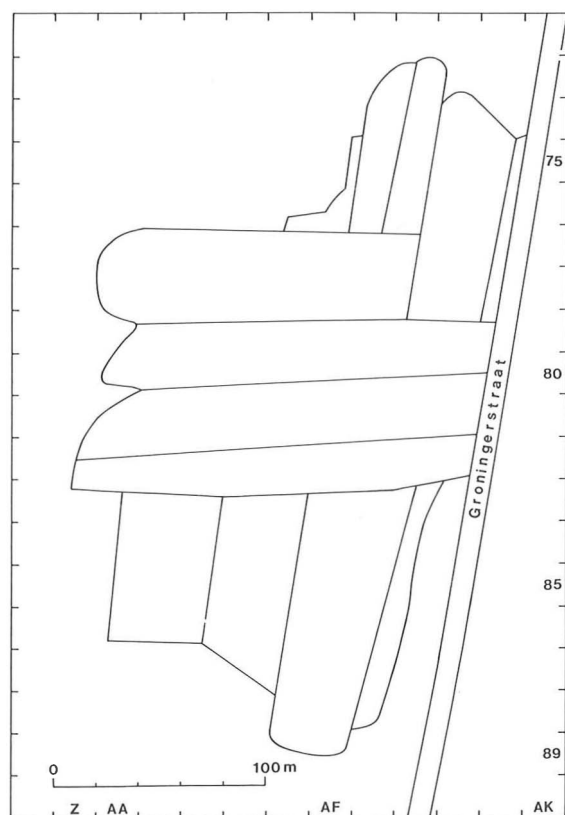

Fig. 47. Het Nijland naar de kadastrale kaart van ca. 1830.

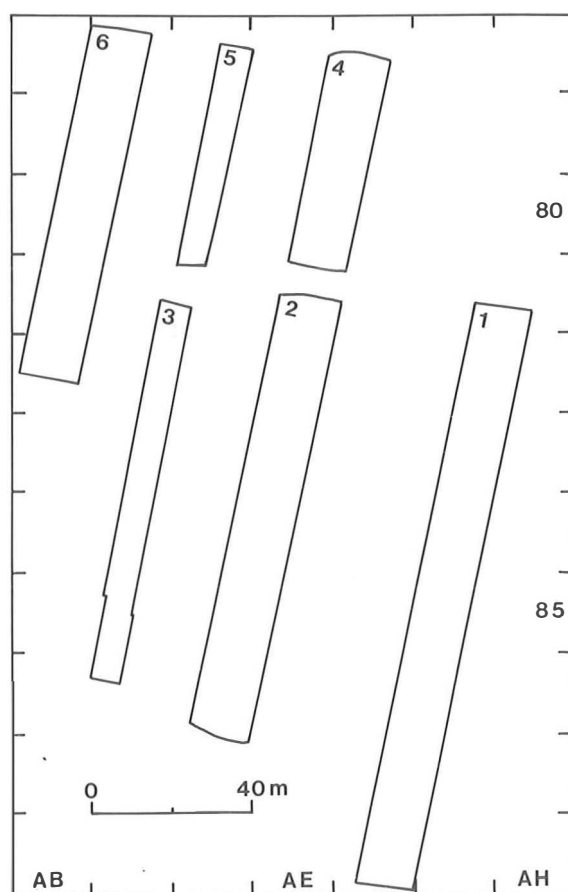

Fig. 48. Schematisch overzicht van de werkputten.

4.2. Vraagstelling en werkwijze (fig. 48)

De landschappelijke en bodemkundige situatie van het Nijland leek goed geschikt voor bewoning in het verleden. Voor de aanvang van de opgraving waren er van het terrein geen gegevens bekend, die daarop zouden kunnen duiden. Het is echter op meerdere plaatsen gebleken, dat er desondanks onder de humeuze bovengrond sporen van bewoning kunnen worden aangetroffen.

Er werden in totaal zes werkputten opgegraven van 8 of 6 m breed in noord-zuid-richting en op tussenafstanden variërend van 16 tot 32 m. De lengte varieerde van ca. 55 tot ca. 150 m.

4.3. Resultaten (fig. 49)

In geen van de werkputten werden sporen van bewoning gevonden. Ondanks dit negatieve resultaat geeft het onderzoek wel inzicht in de wijze van ontginning. In alle werkputten werden ontginningsgreppels aangetroffen. De lengte varieerde van 1,8 tot 5,9 m, bij een breedte van 0,2 tot 0,6 m. In alle gevallen zijn de ontginningsgreppels haaks op de lengterichting van de percelen gegraven. De greppels liggen dus noord-zuid georiënteerd in de werkputten 4, 5 en 6, alsmede over een afstand van ca. 30 m in de werkputten 1, 2 en 3. In de rest van de werkputten 1, 2 en 3 is de richting oost-west. In het vak AB/80 zijn de greppels gedeeltelijk afwezig, omdat daar een natuurlijke laagte is gemeden. Van een aantal greppels is daarbij de richting of de lengte aangepast aan het reliëf. In de werkputten waren ook verschillende greppels te zien, die te maken hebben met de percelering of de scheiding van het land van verschillende eigenaren. De scheiding tussen de oost-west liggende percelen in het noorden en de noord-zuid liggende percelen in het zuiden bestaat uit een vrij brede sloot, die ongeveer op de grens van de vakken 82 en 83 loopt. Ten noorden van de sloot zijn restanten van greppels of sloten opgemeten, die alle oost-west verlopen. Van zuid naar noord is de tussenafstand van de eerder genoemde sloot naar de volgende greppel ca. 22,5 m en vervolgens 17,5 m, 12,5 m en 22,5 m, terwijl de laatste verloopt van 7,5 m in werkput 6 tot 5 m in werkput 4.

Conclusies

De afstanden tussen de greppels of sloten in de opgraving zijn vergeleken met de perceleringen op de kadastrale minuut en met de percelering voorafgaand aan het moment van onderzoek. Hieruit blijkt dat de perceelgrenzen in de loop der tijd zijn gewijzigd. De grenzen op de kadastrale minuut liggen respectievelijk op ca. 22 m en vervolgens op 30 m en 28-26 m van zuid naar noord en komen dus overeen met de eerste, de derde en de vijfde greppel. De recente perceelgrenzen lagen op een onderlinge afstand van ca. 40 m en komen dus overeen met de tweede en de vijfde greppel.

Opmerkelijk is voorts, dat de perceelscheidingen de ontginningsgreppels doorsnijden. Dat geldt ook voor de oudsten, hetgeen suggereert dat dit stuk van het Nijland kennelijk als een geheel is ontgonnen en daarna is opgedeeld in drie percelen. De noordelijke en de zuidelijke percelen hoorden in 1650 bij het erf Hovinge, en de middelste bij het erf Lantinge. Omstreeks 1830 hebben drie verschillende eigenaren elk één perceel in eigendom.

In werkput 1 bevonden zich noord-zuid verlopende sloten, die op zeer korte afstand van elkaar lagen. Uit projectie op de kadastrale minuut blijkt dat het hier gaat om de verschuivende oostgrens van de ontginning. De geringe diepte van de ontginningssporen in dit deel van werkput 1 ten opzichte van die in de zuidelijke delen van de werkputten 2 en 3 lijkt een bevestiging te zijn van het verschil in periode van ontginning.

Alle vondsten uit de opgraving op het Nijland zijn afkomstig uit de greppels of sloten tussen de percelen. Daterende waarde voor de ontginning kan daardoor niet aan de vondsten worden ontleend, omdat de perceelgrenzen langere tijd hebben bestaan. Bovendien kan de mogelijkheid niet worden uitgesloten, dat het gevonden materiaal van elders is aangevoerd met de stalmest. De aard van de vondsten en de geringe grootte van de scherven wijst in die richting.

4.3.1. Vondsten (fig. 50)

Het aantal vondsten uit de opgraving omvat slechts zeven nummers. Een scherv van een bord of schaal van

Fig. 50. Twee pijpekoppen van het Nijland.

geelbakkende klei meteen decoratie van blauw op witte engobe in zogeheten majolicatechniek kan in de 18e eeuw worden gedateerd (nr. 535). Uit dezelfde periode dateren twee pijpekoppen: nr. 536 heeft op de zijkant van de ketel het gekroonde cijfer 18 in reliëf en werd tussen 1720 en 1760 te Gouda gemaakt (Brongers, 1993). Van de andere pijpekop (nr. 540) is de ketel gedecoreerd met een melkman en melkvrouw in reliëf, een decoratie die uit het begin van de 18e eeuw dateert (Duco, 1987: p. 99).

Bij de overige vondsten zijn scherven van volksaardewerk, waarvan geen nauwkeurige datering is te geven, en baksteenpuin.

5. ENIGE KANTTEKENINGEN BIJ DE RESULTATEN VAN HET PROJECT

De ontwikkeling van de agrarische bewoning in de vroegere marke Peelo is nu door de uitkomsten van het in 1977 gestarte project, vanaf de Bronstijd te volgen. Een van de vragen betrof destijds de continuïteit van bewoning. Aan de basis stond een model voor de verplaatsing van de nederzetting opgesteld aan de hand van enkele waarnemingen en oude opgravingsgegevens.

Nederzettings- en bewoningspatronen op het Drents plateau zijn reeds vaker onderwerp van studie geweest (Harsema, 1982; Waterbolk, 1979; 1982). Oude theorieën, waarbij veranderingen vaak in verband werden gebracht met migraties hebben plaats gemaakt voor continuïteit van bewoning als modelmatig uitgangspunt (Waterbolk, 1980). Daarbij heeft het project Peelo mede een rol gespeeld.

Een poging tot het ontwerpen van een generaliserend beeld van de bewoningsgeschiedenis is te vinden in een artikel van Waterbolk (1987), naar aanleiding van een grondige uitwerking van de opgravingen te Elp in 1959, 1960 en 1962. Op globaal niveau wordt daarbij een vergelijking gemaakt tussen de bevolkingsdichtheid in de midden-Bronstijd ten opzichte van de late Bronstijd, de IJzertijd en de marke-indeling in de historische tijd. Uitgangspunt voor de vergelijking was een inventarisatie van de volgende objecten:

- Grafheuvels uit de midden-Bronstijd;
- Urnenvelden uit de late Bronstijd-vroege IJzertijd;
- *Celtic fields* uit de IJzertijd;
- Reconstructie van het oorspronkelijke aantal marken.

Volgens de toelichting zijn gegevens van urnenvelden en *Celtic fields* die minder dan 1500 m uit elkaar liggen samengevoegd, omdat ze bij één nederzetting kunnen behoren. Uit de aldus verzamelde gegevens concludeert Waterbolk dat er in de late Bronstijd een verdichting van de bewoning kan worden vastgesteld ten opzichte van de periode daarvoor en erna.

Op deze uitkomst is echter het een en ander af te dingen. In de eerste plaats is het zeker, dat er bij de

bekende, maar niet onderzochte heuvels een aantal uit de midden-Bronstijd dateert. In de tweede plaats zijn de samenvoegingen van waarnemingen van urnenvelden en *Celtic fields* niet consequent uitgevoerd. Ook geeft het een vertekend beeld om aantallen grafheuvels en urnenvelden te vergelijken met akkercomplexen of marke-arealen, omdat het om verschillende categorieën van gegevens gaat. Kennelijk zijn ook de uitkomsten van het grondige onderzoek van de urnenvelden niet altijd toegepast. In een aantal gevallen is daarbij gebleken dat binnen een bepaald nederzettingsareaal weliswaar twee urnenvelden kunnen voorkomen, maar dat deze in tijd op elkaar volgen (Kooi, 1979). Kennelijk is er sprake geweest van een kritische afstand tussen nederzetting en grafveld. Werd deze overschreden, dan werd er een nieuw grafveld aangelegd. Het verplaatsen van een grafveld kan ook met de verandering in het grafritueel samenhangen. Dergelijke verplaatsingen hebben bij Waterbolk tot een verdubbeling van het aantal nederzettingen geleid. Het afbreken van grafvelden kan dus ook niet in alle gevallen worden gebruikt als argument voor ontvolking. Weliswaar neemt in de IJzertijd het aantal waarnemingen af, maar daarvoor zijn een aantal alternatieve oorzaken aan te geven:

– De bewoning bestaat in die periode voornamelijk uit bedrijven die meer verspreid liggen en is daardoor minder goed gedocumenteerd;

– Door bijzetting in brandheuvels, die voornamelijk zijn gedocumenteerd als het om grotere groepen gaat, zoals bijvoorbeeld op het Noordse Veld bij Zeijen, het Tumulibos bij Rolde en bij de Galgenberg tussen Sleen en Zweelo. Kleine aantallen die per bedrijf zijn aangelegd, zoals in Den Hool en Eext kunnen tijdens ontginningen spoorloos zijn verdwenen (Kooi, 1979: pp. 120-126). Dit is een gevolg van het feit, dat brandheuvels in het algemeen minder hoog zijn en arm aan bijgaven.

Een gedeeltelijke ontvolking in de randzones van Drenthe in de IJzertijd, zoals op het Noordse Veld, het Balloërveld en de Havelterberg is overtuigend aan te tonen (Waterbolk, 1980). Ook in de structuur en omvang van nederzettingen komen aanzienlijke verschillen voor. De nederzetting uit de Bronstijd te Angelsloen Emmerhout (gem. Emmen) is omvangrijk en bestaat uit meerdere bedrijven terwijl de nederzetting te Elp waarschijnlijk uit een enkel bedrijf heeft bestaan. In de daarop volgende periode, de vroege IJzertijd blijken de boerderijen in Angelslo en Emmerhout meer verspreid te liggen. De boerderijen in Hijken uit dezelfde periode geven een vrij dichte bewoning en een regelmatige onderlinge afstand tussen de boerderijen te zien. Kortom, het beeld dat Waterbolk schetst is een bruikbaar toetsingskader, maar behoeft nadere uitwerking.

Te Peelo zal de bewoning tijdens de midden-Bronstijd in de omgeving van de grafheuvel op de Polheugten hebben gelegen. De structuur van de nederzetting uit die tijd is niets bekend.

De bewoningssporen uit de IJzertijd blijken ver-

spreid te liggen van het Kleuvenveld in het oosten, tot het Haverland en de Es in het westen. De spreiding kan deels worden verklaard uit het feit, dat de boerderijen temidden van het bijbehorende akkerland hebben gelegen. Uiteindelijk concentreert de bewoning zich in de midden-IJzertijd in het westen. Daar bevinden zich op het Haverland en de Es de boerderijen van het type Hijken en daaraan gerelateerde typen (nrs 3, 5, 12, 17, 25, 26, 27 en 52). De aanwezigheid van de boerderij nr. 107 uit het einde van de midden-IJzertijd op het Kleuvenveld geeft aan, dat er in die periode ook daar nog bewoning aanwezig was.

Uit waarnemingen op andere plaatsen blijkt dat het nederzettingsspatroon in de IJzertijd variatie vertoont en dat dit afhankelijk zal zijn geweest van de landschappelijke situatie, de bodemgesteldheid en de daarmee samenhangende exploitatiemogelijkheden binnen een bepaald areaal.

Omstreeks het begin van de jaartelling kunnen we op de Es omheinde erven onderscheiden met boerderijen van het type Noord Barge (nrs 19, 22 en 23). Helaas was er van deze en de volgende perioden een groot deel reeds voor het onderzoek verstoord.

Ook in de vroeg-Romeinse tijd is er nog sprake van een zekere spreiding. Naast twee erven op het hoogste deel van de es bevond zich op enige afstand naar het oosten gelijktijdig bewoning (boerderijen nrs 57, 58 en 80), zich ontwikkelend tot een groot omheind erf. Vergelijkbare erven zijn ook gevonden in het nabijgelegen Rhee (van Giffen, 1937). Een versterkt erf uit de tweede eeuw v.Chr. lijkt zich daar in de loop van de Romeinse tijd te ontwikkelen tot een nederzetting met tenminste twee omheinde erven naast elkaar met grote boerderijen. Waterbolk (1977) meent ook in die periode aanwijzingen voor versterkingen te zien. Sporen van grachten zoals bij de versterkte nederzettingen op het Noordse Veld ontbreken echter en vernieuwde en daar-bij iets verlegde omheiningen rond de erven kunnen ten onrechte de indruk wekken dubbele palissades voor wallen te zijn geweest. De dynamiek van een nederzetting die langere tijd bewoond is geweest en zich geleidelijk verplaatst veroorzaakt dit soort evenwijdige sporen, die ook in Peelo op het Haverland en op de Es zijn waargenomen.

Vergelijken we de ontwikkelingen in Peelo gedurende de Romeinse tijd met de structuur van Wijster (van Es, 1967), dan is het verschil evident. Wijster is een compacte, grote nederzetting met erven gescheiden door paden en wegen. Daarbij vergeleken is de nederzetting Peelo veel kleiner, weliswaar bestaande uit grote omheinde erven, maar minder strak geordend en zonder aanwijsbare paden of wegen. In de laat-Romeinse tijd kan dit verschil ook in verband staan met een verschil in economie, zoals uit de boerderijplattegronden is af te leiden (Kooi, 1994: p. 203). Peelo is in die tijd meer gericht op akkerbouwen Wijster meer op veeteelt.

Wijster en Odoorn hebben het beeld van het ontstaan van het Drentse dorp bepaald. De nederzettingssstructuur

van het vroeg-middeleeuwse Odoorn sluit aan bij die van Wijster. Helaas kon in Peelo uit de periode van bewoning met de boerderijtypen Odoorn A tot en met C slechts een enkele boerderij worden opgegraven. De losse nederzettingssstructuur met boerderijen van het type Odoorn-C en Gasselte-A is in de vroege middeleeuwen in Peelo echter nog steeds aanwezig en zelfs de laat-middeleeuwse erven Hovinge, Derkinge en Huisinge vormen nog geen compacte nederzetting. Dit nederzettingsspatroon is beter vergelijkbaar met dat te Dalen. Daar is sprake van nog grotere spreiding tussen min of meer gelijktijdige nederzettingssporen, zowel in de Romeinse tijd als in de vroege middeleeuwen (Kooi, 1994).

Veranderingen in de plattegronden van boerderijen en bijgebouwen zijn een afspiegeling van wijzigingen in de economie. Opvallend is bijvoorbeeld dat de opkomst van het *Celtic field*-complex samenvalt met boerderijtypen, waarin weinig of geen vee kon worden ondergebracht, terwijl dat in de perioden daarvoor en erna wel het geval is geweest. Treffend is ook het voorkomen van verschillende vormen (rond, vierkant grondvlak) en afmetingen van een aantal spiekers (2-3) per erf in de Romeinse tijd op de es (Kooi, 1994: pp. 268-270) en het aantal belangrijkste cultuurplanten (meest rogge en meerrijige bedekte gerst en enige haver) die zijn aangetroffen (van Zeist & Palfenier-Vegter, 1994). De verbreding van boerderijen met kubbingen in de late middeleeuwen en het ontstaan van de essen is een ander voorbeeld van een duidelijke relatie: het gebruik van potstallen en de toepassing van bemesting.

De ontwikkeling van het Drentse boerenhuis is in Peelo vanaf de late Bronstijd grotendeels te volgen en wijkt in grote lijnen niet opvallend af van wat elders is gebouwd. Daarmee is een andere vraagstelling van het project beantwoord. Wel konden er door het onderzoek twee nieuwe typen, Peelo A en Peelo B, aan de bestaande reeks worden toegevoegd. De plattegronden van boerderijen uit de Romeinse tijd vertonen opvallend vaak sporen van reparaties en verbouwingen ten opzichte van die uit de IJzertijd en de vroege middeleeuwen. Dit zou kunnen betekenen dat de behuizingen in die periode langer in stand werden gehouden, terwijl men in de IJzertijd en vroege middeleeuwen eerder geneigd was nieuwbouw te realiseren.

Het schijnbaar simpele gegeven dat er bewonings-sporen in zo uitgebreide vorm uit verschillende perioden en op verschillende lokaties in Peelo en elders in Drenthe zijn aangetroffen, impliceert dat er op open plekken, die in het oorspronkelijk beboste gebied werden gekapt, niet of nauwelijks weer bomen hebben gegroeid. Doorworteling en boomval zouden in dat geval het bodemarchief in ernstige mate hebben aangetast, zo niet volledig hebben vernietigd (Kooi, 1972; Koop, 1981).

Erven en akkers, die in de prehistorie door verplaat-sing werden verlaten, zijn kennelijk door begrazing niet

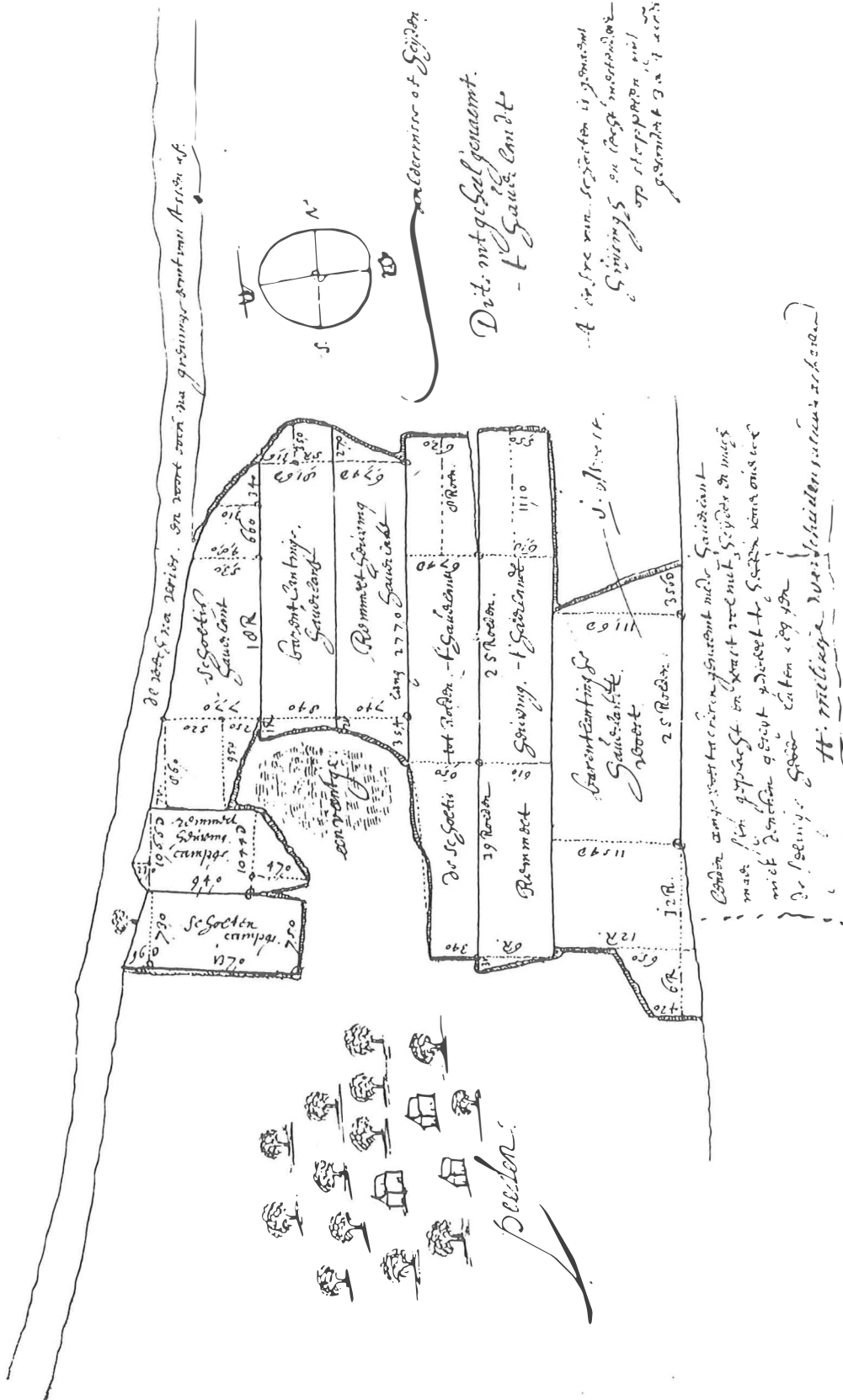

Fig. 51. Gedeelte van de grondchattingkaart van Peelo uit het midden van de 17e eeuw, met een schematische weergave van het gehucht. Het noorden is rechts.

weer bebost geraakt, of na verloop van tijd weer in gebruik genomen. Het landschap zal dus geleidelijk en onomkeerbaar kaler zijn geworden.

Oude erven kunnen door meer humus goede akkergrond zijn geworden. In Peelo zijn daarvan duidelijke voorbeelden te vinden. Het dubbele erf uit de Romeinse tijd is later als begrenzing van een blok akkers op het westelijke deel van de es herkenbaar gebleven. Op het Haverland valt het grote erf uit de Romeinse tijd juist binnen het enige brede perceel dat in dit akkercomplex aanwezig is. Dergelijke situaties hoeven echter niet te betekenen, dat er sinds die tijd sprake is geweest van continu gebruik of eigendom. Voor Derkinge zal dat daarentegen wel het geval zijn geweest. Het laatste stadium van dit verlaten erf bleef tot in de vorige eeuw

grotendeels in dezelfde vorm bestaan en werd als akkergrond gebruikt, met als veldnaam de Derkens.

De ontwikkeling van de nederzetting Peelo is vanaf de late middeleeuwen vrijwel volledig te reconstrueren (Bardet e.a., 1983). In 1040 wordt Peelo genoemd in een akte, waarbij koning Hendrik III goederen schenkt aan de bisschop van Utrecht. Na de vestiging van het klooster Maria in Campis in de naburige nederzetting Assen tussen 1260 en 1271 werd het erf Huisinge eigendom van het klooster en zal de weg Assen-Peelo belangrijker zijn geworden. De Peelerpoort werd de toegang tot het kloosterterrein aan de noordwestzijde (den Teuling & van der Ploeg, 1986).

De tachtigjarige oorlog heeft voor veel inwoners van

Fig. 52. De eigendomssituatie omstreeks 1830 volgens de oudste kadastrale gegevens. Legenda: 1. Luchien Hendriks Balten; 2. Lucas Oldenhuis Kymmell; 3. Jan Meursing Braams; 4. Hendrik Maris; 5. Weduwe Jan Weersing; 6. Weduwe Hendrik Smeenge.

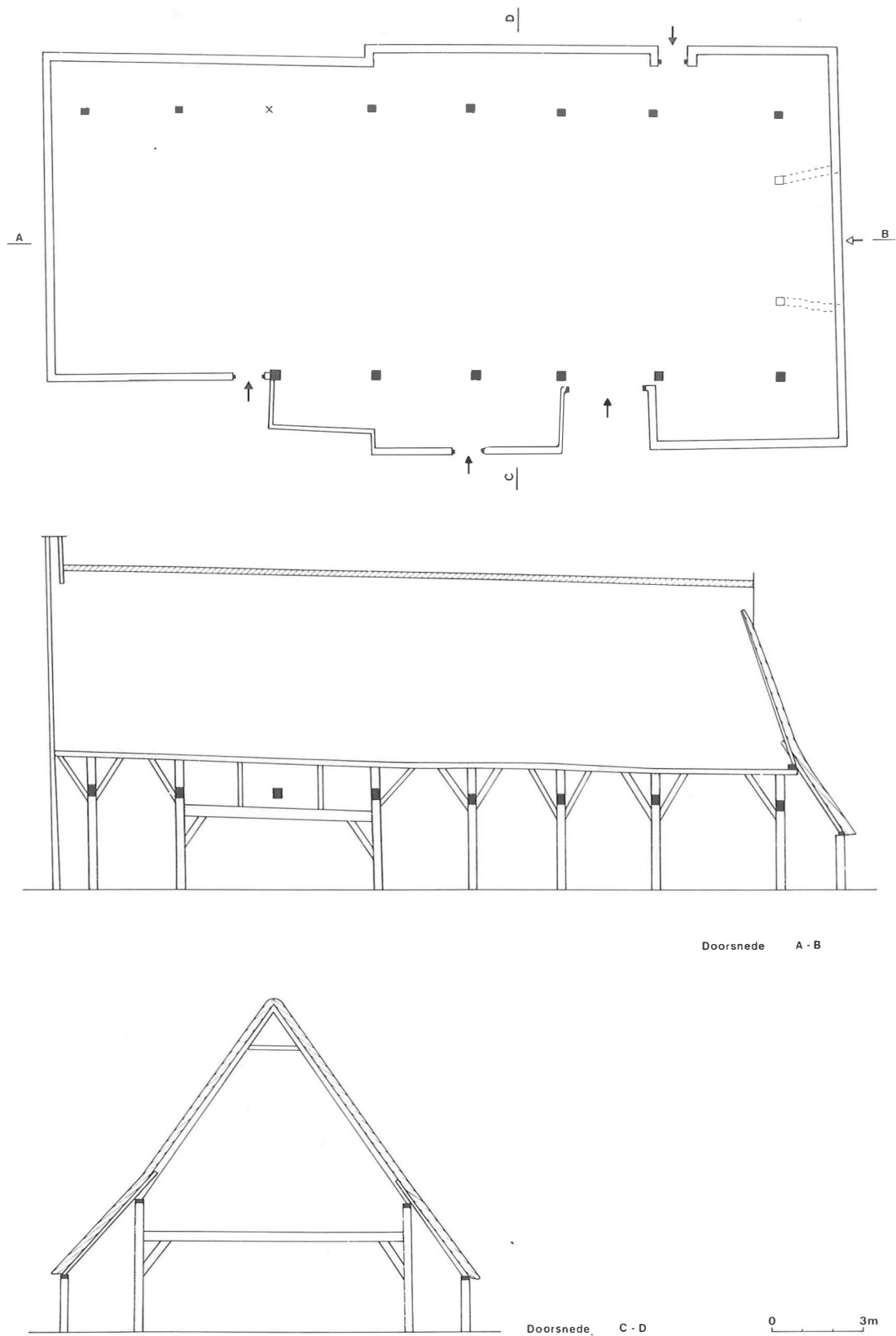

Fig. 53. Vereenvoudigde plattegrond met een langs- en dwarsdoorsnede van de boerderij Marsdijk 3, naar een opmeting door het bureau Monumentenzorg van de provincie Drenthe (zie voor de ligging fig. 41).

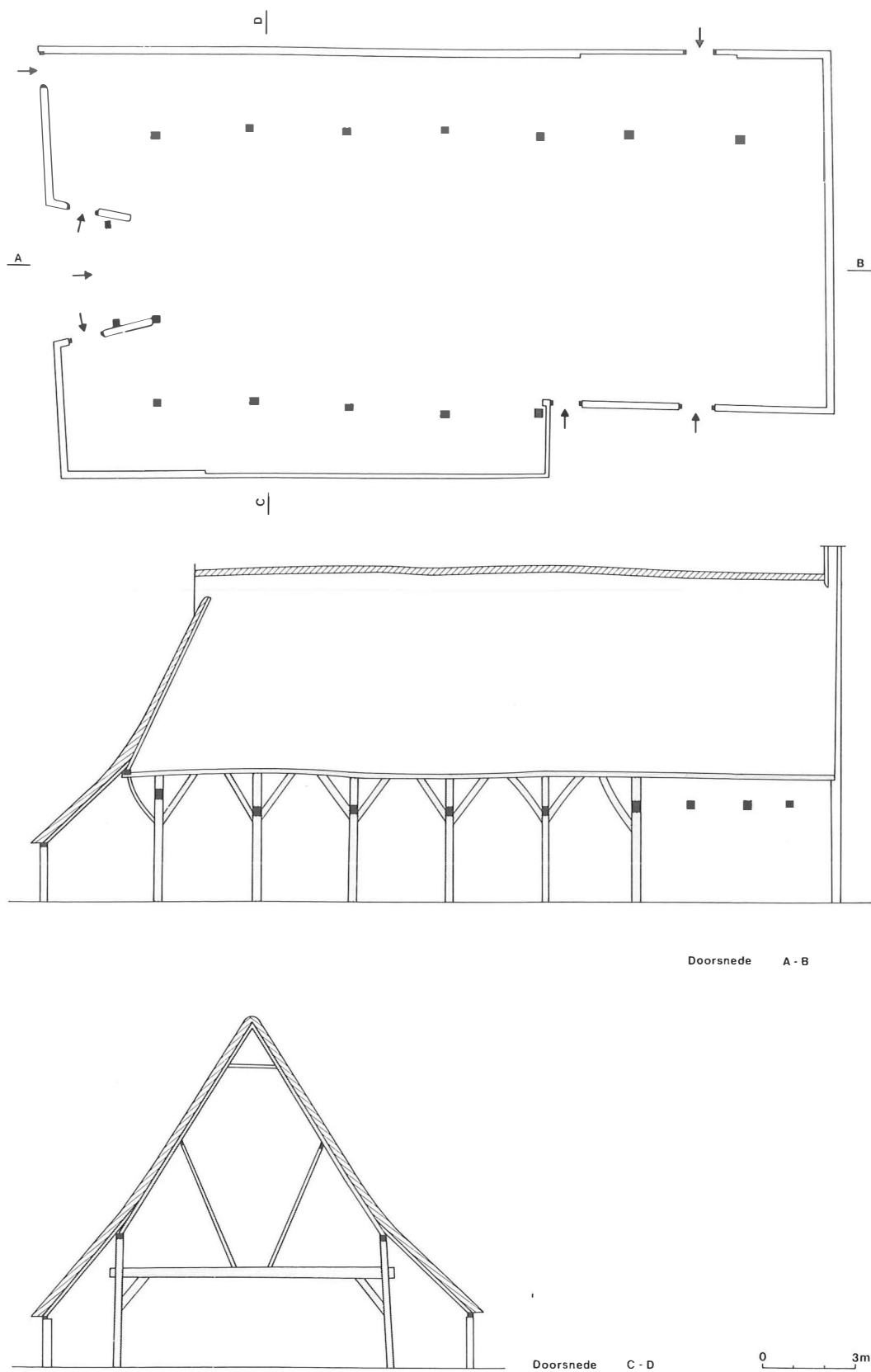

Fig. 54. Vereenvoudigde plattegrond met een langs- en dwarsdoorsnede van de boerderij Marsdijk 5, naar een opmeting door het bureau Monumentenzorg van de provincie Drenthe (zie voor de ligging fig. 41).

Drenthe desastreuze gevolgen gehad. Doortrekkende legers veroorzaakten schade aan landerijen en gebouwen. Peelo lag langs een doorgaande route en zal geleden hebben van de langstreckende troepen tijdens de veldtochten van Rennenberg (1581) (Ros, 1964: pp. 204-205) en Willem Lodewijk (1592, 1593, 1594) (Overdiep, 1970). De misère komt ook duidelijk naar voren in een pachtregister dat uit die tijd stamt. Van Hovinge staat in 1596 genoteerd dat het lange jaren ledig heeft gelegen en nog ledig ligt. Hetzelfde gold voor Derkinge, waarvan pas na 1603 de betaling van pacht weer op gang komt. Of de burcht tijdens de oorlogshandelingen nog een rol heeft gespeeld is niet bekend. De bewoningsgeschiedenis geeft vanaf het herstel in de loop van de 17e eeuw tot in de 19e eeuw een stabiel beeld te zien, met als belangrijkste wijziging de splitsing van Hovinge in twee bedrijven (fig. 51 en 52).

Door de ontginning van woeste gronden sinds het midden van de vorige eeuw, onderging het aanzien van Peelo een drastische verandering. Vooral door de stichting van nieuwe bedrijven rond de es verschoof het zwaartepunt van de bewoning naar het westen.

Inmiddels is Peelo opgenomen in de woonwijken 'Peelo' en 'Marsdijk'. Temidden van de nieuwe woningen is nog een laatste restant van de historische buurtschap Peelo te vinden. Het zijn twee oude boerderijen aan de Marsdijk, die zijn ontstaan bij de splitsing van het middeleeuwse erf Hovinge (Kooi, 1995: fig. 3). Ter vergelijking met de opgegraven plattegronden zijn van beide een plattegrond en doorsneden afgebeeld.

Marsdijk 3 (fig. 53): lengte: 25,6 m; grootste breedte: 13,2 m; breedte middenschip: 9,0 m; afstand tussen staanders in de lengte voor het merendeel ruim 3 m en de laatste 4,0 m. De baander van de schuur bevond zich oorspronkelijk aan de korte zuidzijde.

Marsdijk 5 (fig. 54): lengte: 25,2 m; grootste breedte: 13,8 m; breedte middenschip: 8,6-9,1-8,8 m; afstand tussen de staanders in de lengterichting: ruim 3 m. Op een las in de balk boven de oorspronkelijke baander staat het jaartal 1629.

De boerderij nr. 5 is dus de oudste van de twee. Het jaartal 1629 geeft aan, dat het houtskelet van dit gebouw voor een deel nog ouder kan zijn. De bouw van nr. 3 zal bij de splitsing van het bedrijf Hovinge zijn uitgevoerd. In een register over de periode tussen 1695 en 1742 staat een nieuw huis van 7 vakken vermeld. De ingeritste datering 26 april 1703 op de kalf van de oorspronkelijke buitendeur (nu als deur tussen woon- en bedrijfsgedeelte) geeft waarschijnlijk de datum aan waarop het gebouw werd voltooid.

Ter vergelijking kunnen de plattegronden van de Gasselte B' typen uit de opgraving met die van de bestaande boerderijen worden vergeleken.

Nr. 67: lengte 35,0 breedte 9,6-12,2-8,8 m; nr. 68: lengte 35,0 breedte 9,5-12,1-? m; nr. 98: lengte 29,5 breedte 8,2-13,0-? m; nr. 99: lengte 34,5 m breedte 9,2-13,0-9,9 m. Deze plattegronden zijn langer dan die van Marsdijk 3 en 5, maar minder breed. Het bouwvolume

zal ongeveer even groot zijn geweest. In dit verband is het opvallend, dat de afstand tussen de staanderijen bij Marsdijk nr. 3 in het midden nog iets breder is dan aan de uiteinden. Het suggereert de mogelijkheid, dat hier gebruik is gemaakt van gebinten uit een voorganger van het type Gasselte B'.

6. NOTEN

1. Met dank aan collega W.H. Zimmermann van het Niedersächsisches Institut für historische Küstenforschung te Wilhelmshaven voor de uitvoering van de analyses.
2. Mondelinge mededeling van collega O.H. Harsema

7. LITERATUUR

- BARDET, A.C., P.B. KOOI, H.T. WATERBOLK & J. WIERINGA, 1983. *Peelo, historisch-geografisch en archeologisch onderzoek naar de ouderdom van een Drents dorp* (= Mededelingen van de K.N.A.W. nieuwe reeks 46, nr. 1). Noord-Hollandse Uitgevers Maatschappij, Amsterdam.
- BOS, J., F.J. HULST & P. BROOD (red.), 1989. *Huizen van stand*. Boom, Meppel.
- BRONGERS, J.A., 1976. *Air photography and Celtic field research in the Netherlands* (= Nederlandse Oudheden 6). Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek, Amersfoort.
- DRENTH, E. & A.E. LANTING, 1991. De chronologie van de Enkelgrafcultuur in Nederland: enige voorlopige opmerkingen. *Paleo-aktueel* 2, pp. 42-46.
- DUCO, D.H., 1987. *De Nederlandse kleiijp*. Stichting Pijpenkabinet, Leiden.
- ENNIK, J.E., 1984. *De nederzetting Assen*. Van Gorcum & Comp., Assen.
- ES, W.A. VAN, 1967. *Wijster. A native village beyond the imperial frontier, 150-425 AD*. Diss., Wolters-Noordhoff, Groningen.
- FORMSMA, W.J., R.A. Luitjens-Dijkveld Stol & A. Pathuis, 1973. *De Ommelanden borgen en steenhuisen*. Van Gorcum & Comp., Assen.
- GIFFEN, A.E. VAN, 1935. Het Balooërveld, ndl. van Baloo, gem. Rolde. *Nieuwe Drentsche Volksalmanak* 53, pp. 109-116.
- GIFFEN, A.E. VAN, 1939. De brandheuvelds 5 en 6 bij Peeloo, gem. Assen. *Nieuwe Drentsche Volksalmanak* 75, pp. 128-129.
- GIFFEN, A.E. VAN, 1940. Omheinde inheemsche nederzettingen met aanliggende tumuli, leemkuilen en rijengravelveld te Rhee en Zeyen, gem. Vries. *Nieuwe Drentse Volksalmanak* 58, pp. 192-200.
- GIFFEN, A.E. VAN, 1949. Het Noordse Veld bij Zeijen, gem. Vries, opgravingen in 1944. *Nieuwe Drentse Volksalmanak* 67, pp. 93-148.
- GRATEMA, S., 1853. *Peelo. Drentsche Volksalmanak*, p. 48.
- HARSEMA, O.H., 1980. *Drents boerenleven van de bronstijd tot de middeleeuwen* (= Museumfonds nr. 6). Drents Museum, Assen.
- HARSEMA, O.H., 1982. Settlement site selection in Drenthe in later prehistoric times: criteria and considerations. *Analecta Praehistorica Leidensia* 15, pp. 145-159.
- HERINGA, J., 1982. *De buurschap en haar marke* (= Drentse Historische Studien 5), pp. 41-45. Provinciaal Bestuur Drenthe, Assen.
- HUIJTS, C.S.T.J., 1992. De voor-historische boerderijbouw in Drenthe. Diss. Stichting Historisch Boerderij-Onderzoek, Amhem.
- JONG, L. DE, 1979. *De Drentse boerderij* (= Museumfonds nr. 2). Drents Museum, Assen.
- KLUNGEL, A., 1963. De sleufakkers van de Westerwoldse essen. *Boor en Spade* 13, pp. 27-39.
- KOOI, P.B., 1972. De orkaan van 13 november 1972 en het ontstaan van hoefijzervormige grondsporen. *Helinium* 14, pp. 57-65.

- KOOI, P.B., 1979. Pre-Roman urnfields in the north of the Netherlands. Acad. proefschrift. Groningen, 1979.
- KOOI, P.B., 1994. Het project Peelo. Het onderzoek in de jaren 1977, 1978 en 1979 op de es. *Palaeohistoria* 33/34, pp. 165-285.
- KOOI, P.B., 1995. Het project Peelo; het onderzoek in de jaren 1981, 1982, 1986, 1987 en 1988. *Palaeohistoria* 35/36, pp. 169-306.
- KOOI, P.B. & G.J. DE LANGEN, 1986. Bewoning in de vroege ijzertijd op het Kleuvenveld te Peelo (gem. Assen). *Nieuwe Drentse Volksalmanak* 104, pp. 151-165.
- KOOP, H., 1981. De invloed van ontworteling van bomen op de bodemgesteldheid. In: *Vegetatiestructuur en dynamiek van twee natuurlijke bossen: het Neuenburger en Hasbrucher Urwald*. Landbouwhogeschool, Wageningen, pp. 65-76.
- LANTING, J.N. 1977. Bewoningssporen uit de ijzertijd en de vroege middeleeuwen nabij Eursinge, gem. Ruinen. *Nieuwe Drentse Volksalmanak* 95, pp. 213-249.
- OVERDIEP, G., 1970. *De Groninger schansenkrijg. De strategie van graaf Willem Lodewijk, 1589-1594*. Van Gorcum & Comp., Assen.
- OVERDIEP, G., 1977. *De slag bij Ane 1227*. Van Gorcum & Comp., Assen.
- REINEKING-VON BOCK, G., 1971. *Steinzeug*. Kunstgewerbemuseum, Köln.
- ROS, F.U., 1964. *Rennenberg en de Groningse malcontenten*. Van Gorcum & Comp., Assen.
- TEULING, A.J.M. DEN & K. VAN DER PLOEG, 1986. *Van klooster tot museum* (= Museumfonds publicatie nr. 12). Drents Museum, Assen.
- SEEWALDT, P., 1990. *Rheinisches Steinzeug*. Rheinisches Landesmuseum, Trier.
- WAALS, J.D. VAN DER, 1963. Een huisplattegrond uit de vroege ijzertijd te Een, gem. Norg. *Nieuwe Drentse Volksalmanak* 81, pp. 217-229.
- WATERBOLK, H.T., 1965. Ein eisenzeitliches Gräberfeld bei Ruinen, Provinz Drenthe, Niederlande. In: R. von Uslar & K.J. Narr (eds), *Studien aus Alteuropa II*. Böhlau Verlag, Köln, pp. 34-53.
- WATERBOLK, H.T., 1973. Odoorn im frühen Mittelalter. Bericht der Grabung 1966. *Neue Ausgrabungen und Forschungen in Niedersachsen* 8, pp. 25-89.
- WATERBOLK, H.T., 1977. Walled enclosures of the iron age in the north of the Netherlands. *Palaeohistoria* 19, pp. 97-172.
- WATERBOLK, H.T., 1979. Siedlungskontinuität im Küstengebiet zwischen Rhein und Elbe. *Probleme der Küstenforschung im südlichen Nordseegebiet* 13, pp. 1-23.
- WATERBOLK, H.T., 1980. Hoe oud zijn de Drentse dorpen? *Westerheem* 29, pp. 190-212.
- WATERBOLK, H.T., 1982. Mobilität von Dorf, Ackerflur und Gräberfeld in Drenthe seit der Latènezeit. *Offa* 39, pp. 97-137.
- WATERBOLK, H.T., 1987. Terug naar Elp. In: *De historie herzien*. Vijfde bundel 'Historische avonden' Uitg. Verloren, Hilversum, pp. 183-215.
- WATERBOLK, H.T. & O.H. HARSEMA, 1979. Medieval farmsteads in Gasselte (prov. of Drenthe). *Palaeohistoria* 21, pp. 238-258.
- ZEIST, W. VAN & R.M. PALFENIER-VEGTER, 1994. Roman Iron Age plant husbandry at Peelo, the Netherlands. *Palaeohistoria* 33/34, pp. 287-297.
- ZIMMERMANN, W.H., 1992. Die Siedlungen des 1. bis 6. Jahrhunderts nach Christus von Flögeln-Eekhöltjen, Niedersachsen: Die Bauformen und ihre Funktionen. *Probleme der Küstenforschung im südlichen Nordseegebiet* 19.

APPENDIX 1. Errata en aanvullingen.

Aanvullingen bij *Palaeohistoria* 33/34:

Pag. 168: Zoals onder 2.1. (Vraagstelling) wordt opgemerkt, werd in 1925 op de es een proefopgraving uitgevoerd, waarbij een klein deel van de nederzettingssporen uit de Romeinse tijd werd ontzocht. De werkzaamheden waren noodzakelijkerwijs aangepast aan

een ontzanding en bleven beperkt van omvang. Helaas is de plattegrond van de resultaten niet exact in de latere van 1977 in te passen, maar het lijkt waarschijnlijk, dat de kuilen 3 en 4 van 1925 (van Giffen, 1926) de ingangskuilen zijn geweest van boerderij nr. 15 van 1977.

Pp. 259-260: In het eerste deel over het onderzoek op de es is een deel van de tekst op de pagina's 259 en 260 door elkaar afgedrukt. Het gaat om de delen 3.4 en 3.5, die hierbij in de juiste volgorde zijn geplaatst, beginnend na de tabel op pagina 259:

"De belangrijkste constructieelementen, te weten de hoekpalen van vierkante bekistingen, waren uit verschillende houtsoorten gemaakt: Quercus 8x, Alnus 8x, Betula 4x, Fraxinus 3x en Salix 2x

3.5. Kuilen

Onder deze noemer zijn ovenkuilen samengevat.

Ovenkuilen (fig. 68)

Een viertal kuilen bestaat uit twee delen en de vijfde is een kuil met houtskool. De kuilen zijn waarschijnlijk het laatste restant van ovens die voor verschillende doeleinden zijn gebruikt. De tweedeling is ontstaan doordat voor de eigenlijke vuurmond een kuil werd gegraven om toevoer van brandstof of het uitruimen mogelijk te maken.

Ijzeroventjes (fig. 69)

Drie naar boven taps toelopende kuilen, gevuld met houtskool, verbrande leem en ijzerslakken. Uit de vorm en inhoud van de kuilen is af te leiden, dat het restanten zijn van ijzeroventjes met een flesvormige mantel van leem, waarin de ijzerhoudende grondstof werd verhit. Door aanjagen van het vuur ontstond een aaneenkitting van ijzer, maar de temperatuur werd onvoldoende hoog om ijzer vloeibaar te maken. De oventjes werden na eenmalig gebruik afgebroken en het bruikbare deel van de inhoud werd verder uitgesmeed en bewerkt (Pleiner, 1964). Voorwerpen van ijzer zijn in nederzettingencontext niet aangetroffen. Wel is er buiten de ijzeroventjes bij de smederij een aantal ijzerslakken gevonden, die als afvalmateriaal van ijzerbereiding kunnen worden beschouwd. Van de twintig vondstnummers met ijzerslakken bevinden zich vijftien op het oostelijke deel van de es, twee in de omgeving van de smederij en slechts drie in het westelijke deel. Met andere woorden, over de verschillende perioden bezien is de verdeling globaal als volgt: vijftien vondsten uit de periode 2 tot en met 3 en vier vondsten aan het einde van periode 5. Dit impliceert dat er een wijziging in de ijzerbewerking heeft plaatsgevonden in de nederzettingenfase met de boerderijplattegronden van het type Wijster B en een groot deel van de fase met het type Peelo B. Waarschijnlijk is de verwerking van ijzer in de perioden 2 en 3 meer gespreid per erf uitgevoerd en heeft zich daarna door specialisatie op één erf met een smederij geconcentreerd."

Pag. 267, fig. 80 (boven): Het nummer 16 moet worden vervangen door 18.

Uitslaande fig. 7. Schematisch overzicht van de ligging: Van het type Odoorn C is slechts één exemplaar gevonden. In de legenda moet daarom in het 8e vakje het nummer 50 worden toegevoegd.

Aanvullingen bij *Palaeohistoria* 35/36:

Pp. 204-205: Bij de tweeschepige schuren nr. 70 en 71 staan de paalgaten in opvallend scheve rijen (fig. 39 en 40). In de literatuur is dit verschijnsel eveneens besproken door:

THERKORN, L.L., 1987. The structures, mechanics and some aspects of inhabitants behaviour. In: *Assendelver polder papers I*. Albert Egges van Giffen Instituut voor Pre- en Protohistorie, Amsterdam, pp. 177-244.

ZIMMERMANN, W.H., 1992. Die Siedlungen des 1e bis 6e Jahrhunderts nach Christus von Flögeln-Eekhöltjen, Niedersachsen: Die Bauformen und ihre Funktionen. *Probleme der Küstenforschung im südlichen Nordseegebiet* 19, pp. 144-145.

Pag. 299: *Het erf Derkinge*: Uit de beschrijving van het onderzoek van Derkinge is geconstateerd, dat de bewoning aldaar tot in de 15e eeuw is vast te stellen. Daarna zou het erf zijn verplaatst naar een gedeelte van het erf Huisinge. Uit de archiefgegevens blijkt deze nieuwe situatie in het begin van de 17e eeuw aanleiding tot een geschil.

Pp. 305-306: Aanvulling literatuur:

BOTTEMA, S. & A.T. CLASON, 1979. *Het schaap in Nederland*. Thieme, Zutphen.

ES, W.A. VAN, 1979. Odoorn: frühmittelalterliche Siedlung. Das Fundmaterial der Grabung 1966. *Palaeohistoria* 21, pp. 205-226.
 KOOI, P.B., 1994. Project Peelo. Het onderzoek in de jaren 1977, 1978 en 1979 op de es. *Palaeohistoria* 33/34, pp. 165-285.
 KOOI, P.B. & G.J. DE LANGEN, 1986. Bewoning in de vroege ijzertijd op het Kleuvenveld te Peelo (gem. Assen). *Nieuwe Drentse Volksalmanak* 104, pp. 151-165.
 WATERBOLK, H.T., 1980. Hoe oud zijn de Drentse dorpen? *Westerheem* 29, pp. 198-206.